

PRODUCTIES
ZIJDENS VERZOEKERS
INZAKE
VOORLOPIG GETUIGEN-
VERHOOR MEDIC C.S./
STAAT DER NEDERLAN-
DEN

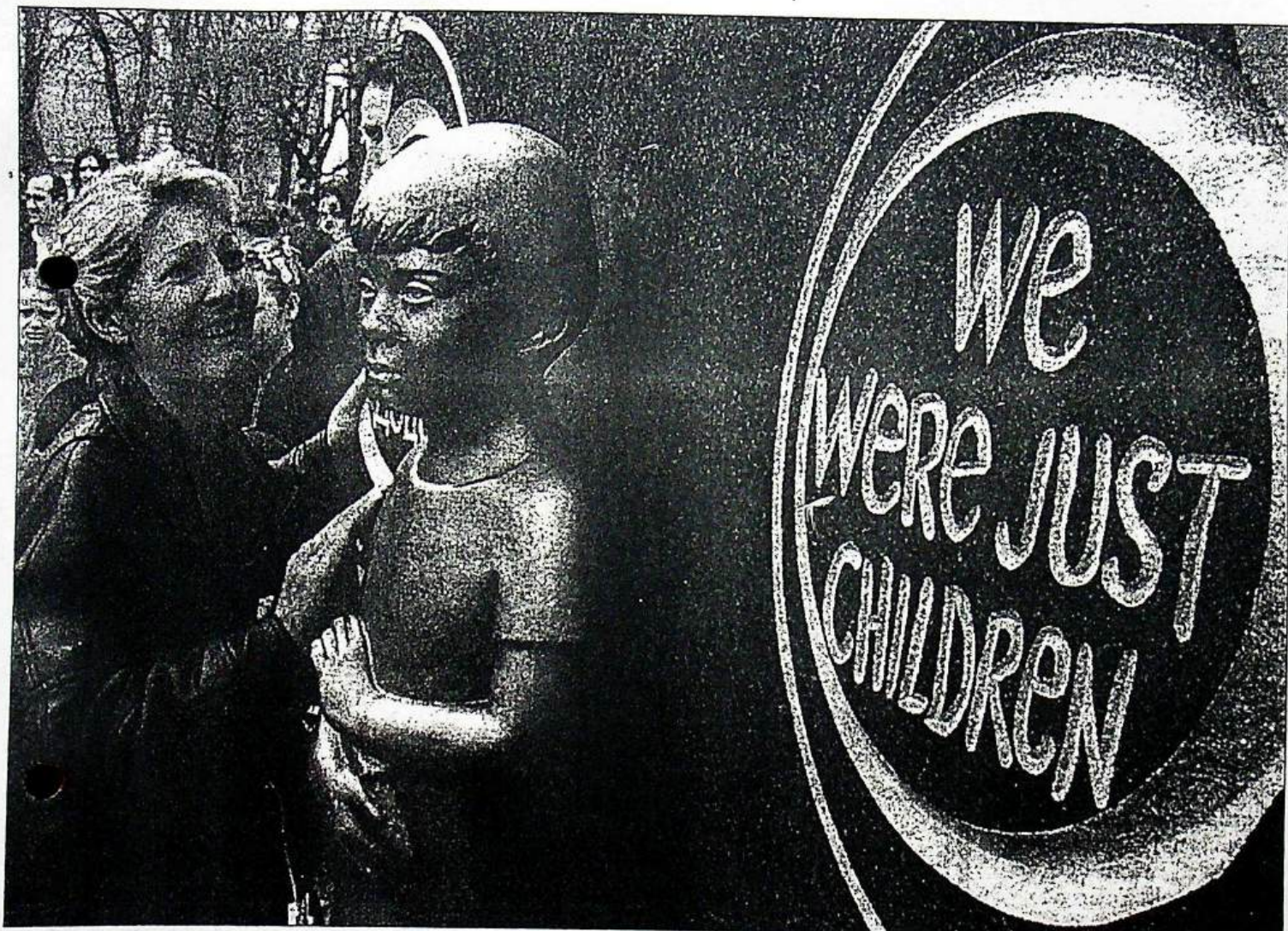
ZITTINGSDATUM

5 SEPTEMBER 2002

PROCUREUR:

MR. A.B.B. BEELAARD

*Niet open-
baar!*

□ Een vrouw huilt terwijl zij het gisteren in Belgrado onthulde beeld aanraakt dat moet herinneren aan de kinderen omgekomen bij de NAVO-bombardementen op Servië die een jaar geleden begonnen.

Foto AP

EUROPE

NATO said it won a great victory, but the war did very little damage to Serb forces. By not conceding this, the Pentagon may mislead future presidents about the limits of U.S. power. A NEWSWEEK exclusive. BY JOHN BARRY AND EVAN THOMAS

The Kosovo Cover-Up

NEWSWEEK - FEB 2000

IT WAS ACCLAIMED AS THE MOST SUCCESSFUL air campaign ever. "A turning point in the history of warfare," wrote the noted military historian John Keegan, proof positive that "a war can be won by airpower alone." At a press conference last June, after Serbian strongman Slobodan Milosevic agreed to pull his Army from Kosovo at the end of a 78-day aerial bombardment that had not cost the life of a single NATO soldier or airman, Defense Secretary William Cohen declared, "We severely crippled the [Serb] military forces in Kosovo by destroying more than 50 percent of the artillery and one third of the armored vehicles." Displaying colorful charts, Chairman of the Joint Chiefs Gen. Henry Shelton claimed that NATO's air forces had killed "around 120 tanks," "about 220 armored personnel carriers" and "up to 450 artillery and mortar pieces."

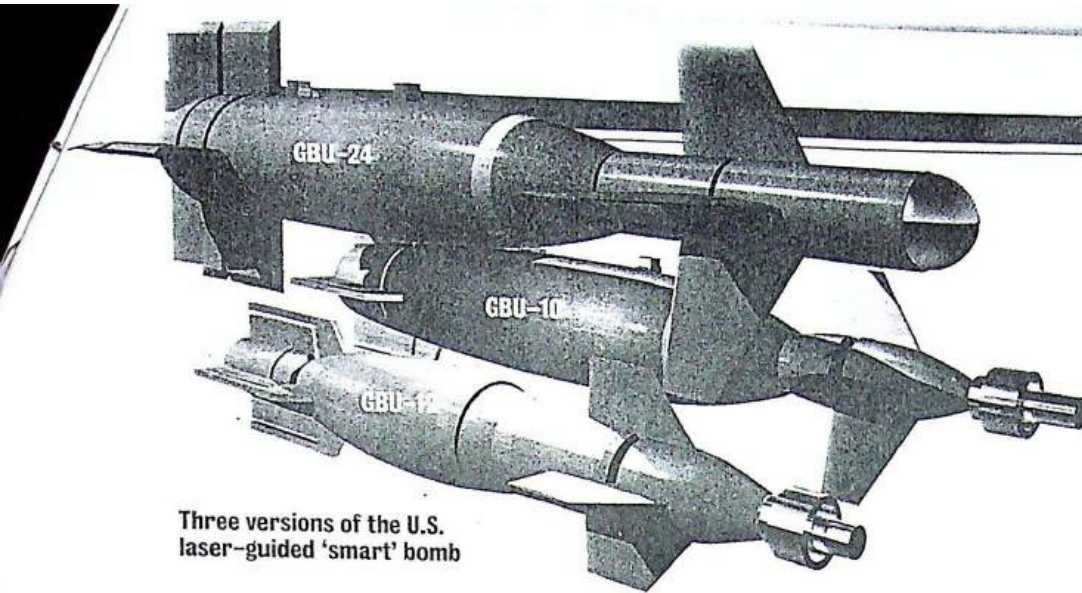
An antiseptic war, fought by pilots flying safely three miles high. It seems almost too good to be true—and it was. In fact—as some critics suspected at the time—the air campaign against the Serb military in Kosovo was largely ineffective. NATO bombs plowed up some fields, blew up hundreds of cars, trucks and decoys, and barely dented Serb artillery and armor. According to a suppressed Air Force report obtained by NEWSWEEK, the number of targets verifiably destroyed was a tiny fraction of those claimed: 14 tanks, not 120; 18 armored personnel carriers, not 220; 20 artillery pieces, not 450. Out of the 744 "confirmed" strikes by NATO pilots during the war, the Air Force investigators, who spent weeks combing Kosovo by helicopter and by foot, found evidence of just 58.

The damage report has been buried by top military officers and Pentagon officials, who in interviews with NEWSWEEK over the last three weeks were still glossing over or denying its significance. Why the evasions and dissembling, with the disturbing echoes of the inflated "body counts" of the Vietnam War? All during the Balkan war, Gen. Wesley Clark, the top NATO commander, was under pressure from Washington to produce positive bombing results from politicians who were desperate not to commit ground

A GAME OF HIDE-AND-SEEK: Serbian tanks emerge into the open and withdraw from Pristina, Kosovo's capital, last June

FROM LEFT: MICHAEL J. N. BOWLES; YANNIS KOINTOS—ORBIS SYGMA

Three versions of the U.S. laser-guided 'smart' bomb

Combat High Above the Clouds

The Air Force claimed it destroyed hundreds of Serbian tanks, armored personnel carriers and artillery pieces, mostly with laser-guided "smart" bombs dropped from high altitude. But under the conditions that prevailed in Kosovo, the smart bomb was far from a sure kill.

How it works

Laser-guided bomb

At 15,000 feet:

The pilot locks his laser beam onto the target. This works best at lower altitudes and against large, fixed targets, such as bridges, not small, movable targets like tanks.

Target: Dropped from a low enough altitude, a laser-guided bomb can correct its course onto the target

At high altitude, with moisture or dust in the air, a pilot may have trouble seeing a tank, much less getting it in his cross hairs, as seen here

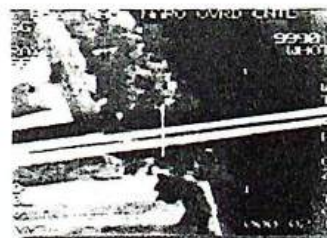
The Problems

① **Laser sighting:** Lasers travel in a straight line, while bombs fall in an arc. Dropped from too great a height, the bomb may miss a tank by 20 or 30 feet, sparing it from destruction.

A roadside tank can be hard to spot

② **Decoys:** The Serbs became adept at building fakes. Bridges were painted to look more damaged than they were. Sham tanks drew NATO bombs.

A bridge is a bigger, easier target

③ **Terrain:** Covered with hills, woods and houses, and guarded by air defenses that were never destroyed, Kosovo was a tougher terrain than the Persian Gulf

troops to combat. The Air Force protested that tanks are hard to hit from 15,000 feet, but Clark insisted. Now that the war is long over, neither the generals nor their civilian masters are eager to delve into what really happened. Asked how many Serb tanks and other vehicles were destroyed in Kosovo, General Clark will only answer, "Enough."

In one sense, history is simply repeating itself. Pilots have been exaggerating their "kills" at least since the Battle of Britain in 1940. But this latest distortion could badly mislead future policymakers. Air power was effective in the Kosovo war not against military targets but against civilian ones. Military planners do not like to talk frankly about terror-bombing civilians ("strategic targeting" is the preferred euphemism), but what got Milosevic's attention was turning out the lights in downtown Belgrade. Making the Serb populace suffer by striking power stations—not "plinking" tanks in the Kosovo countryside—threatened his hold on power. The Serb dictator was not so much defeated as pushed back into his lair—for a time. The surgical strike remains a mirage. Even with the best technology, pilots can destroy mobile targets on the ground only by flying low and slow, exposed to ground fire. But NATO didn't want to see pilots killed or captured.

Instead, the Pentagon essentially declared victory and hushed up any doubts about what the air war exactly had achieved. The story of the cover-up is revealing of the way military bureaucracies can twist the truth—not so much by outright lying, but by "reanalyzing" the problem and winking at inconvenient facts. Caught in the middle was General Clark, who last week relinquished his post in a controversial early retirement.

Mistrusted by his masters in Washington, Clark will retire from the Army next month with none of the fanfare that greeted other conquering heroes like Dwight Eisenhower after World War II or Norman Schwarzkopf after Desert Storm. To his credit, Clark was dubious about Air Force claims and tried—at least at first—to gain an accurate picture of the bombing in Kosovo. At the end of the war the Serbs' ground commander, Gen. Nobojša Pavkovic, claimed to have lost only 13 tanks. "Serb disinformation," scoffed Clark. But quietly, Clark's own staff told him the Serb general might be right. "We need to get to the bottom of this," Clark said. So at the end of June, Clark dispatched a team into Kosovo to do an on-the-ground survey. The 30 experts, some from NATO but most from the U.S. Air Force, were known as the Munitions Effectiveness Assessment Team, or MEAT. Later, a few of the officers would refer to themselves as "dead meat."

The bombing, they discovered, was highly accurate against fixed targets, like bunkers and bridges. "But we were spoofed a lot," said one team member. The Serbs protected one bridge from the high-flying NATO bombers by constructing, 300 yards upstream, a fake bridge made of polyethylene sheeting stretched over the river. NATO "destroyed" the phony bridge many times. Artillery pieces were faked out of long black logs stuck on old truck wheels. A two-thirds scale SA-9 antiaircraft missile launcher was fabricated from the metal-lined paper used to make European milk cartons. "It would have looked perfect from three miles up," said a MEAT analyst.

The team found dozens of burnt-out cars, buses and trucks—but very few tanks. When General Clark heard this unwelcome

DECLARING VICTORY: Cohen, Shelton and President Clinton talk to journalists about the NATO ceasefire as the Serbs start to pull their troops out of Kosovo at war's end

news, he ordered the team out of their helicopters: "Goddammit, drive to each one of those places. Walk the terrain." The team grubbed about in bomb craters, where more than once they were showered with garbage the local villagers were throwing into these impromptu rubbish pits. At the beginning of August, MEAT returned to Air Force headquarters at Ramstein air base in Germany with 2,600 photographs. They briefed Gen. Walter Begert, the Air Force deputy commander in Europe. "What do you mean we didn't hit tanks?" Begert demanded. Clark had the same reaction. "This can't be," he said. "I don't believe

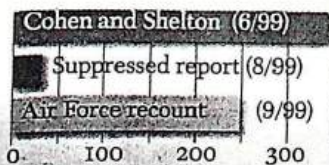
it." Clark insisted that the Serbs had hidden their damaged equipment and that the team hadn't looked hard enough. Not so, he was told. A 50-ton tank can't be dragged away without leaving raw gouges in the earth, which the team had not seen.

The Air Force was ordered to prepare a new report. In a month, Brig. Gen. John Corley was able to turn around a survey that pleased Clark. It showed that NATO had successfully struck 93 tanks, close to the 120 claimed by General Shelton at the end of the war, and 153 armored personnel carriers, not far off the 220 routed by Shelton. Corley's team did not do any new field research. Rather, they looked for any support for the pilots' claims. "The methodology is rock solid," said Corley, who strongly denied any attempt to obfuscate. "Smoke and mirrors" is more like it, according to a senior officer at NATO headquarters who examined the data. For more than half of the hits declared by Corley to be "validated kills," there was only one piece of evidence—usually, a blurred cockpit video or a flash detected by a spy satellite. But satellites usually can't discern whether a bomb hits anything when it explodes.

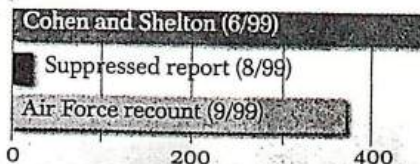
The Corley report was greeted with quiet disbelief outside the Air Force. NATO sources say that Clark's deputy, British Gen. Sir Rupert Smith, and his chief of staff, German Gen. Dieter Stockmann, both privately cautioned Clark not to accept Corley's numbers. The U.S. intelligence community was also doubtful. The CIA puts far more credence in a November get-

How Effective?

Estimates varied on how many Serbian tanks and armored personnel carriers were destroyed.

There were equally large discrepancies on the number of artillery pieces knocked out.

MAN IN THE MIDDLE:
'This can't be,' Clark
said when he saw the
low damage figures

together of U.S. and British intelligence experts, which determined that the Yugoslav Army after the war was only marginally smaller than it had been before. "Nobody is very keen to talk about this topic," a CIA official told NEWSWEEK.

Lately, the Defense Department has tried to fudge. In January Defense Secretary Cohen and General Shelton put their names to a formal After-Action Report to Congress on the Kosovo war. The 194-page report was so devoid of hard data that Pentagon officials jokingly called it "fiber-free." The report did include Corley's chart showing that NATO killed 93 tanks. But the text included a caveat: "the assessment provides no data

on what proportion of total mobile targets were hit or the level of damage inflicted." Translation, according to a senior Pentagon official: "Here's the Air Force chart. We don't think it means anything." In its most recent report extolling the triumph of the air war, even the Air Force stopped using data from the Corley report.

Interviewed by NEWSWEEK, General Clark refused to get into an on-the-record discussion of the numbers. A spokesman for General Shelton asserted that the media, not the military, are obsessed with "bean-counting." But there are a lot of beans at stake. After the November election, the Pentagon will go through one of its quadrennial reviews, as-

signing spending priorities. The Air Force will claim the lion's share. A slide shown by one of the lecturers at a recent symposium on air power organized by the Air Force Association, a potent Washington lobby, proclaimed: "It's no myth... the American Way of War."

The risk is that policymakers and politicians will become even more wedded to myths like "surgical strikes." The lesson of Kosovo is that civilian bombing works, though it raises moral qualms and may not suffice to oust tyrants like Milosevic. Against military targets, high-altitude bombing is overrated. Any commander in chief who does not face up to those hard realities will be fooling himself.

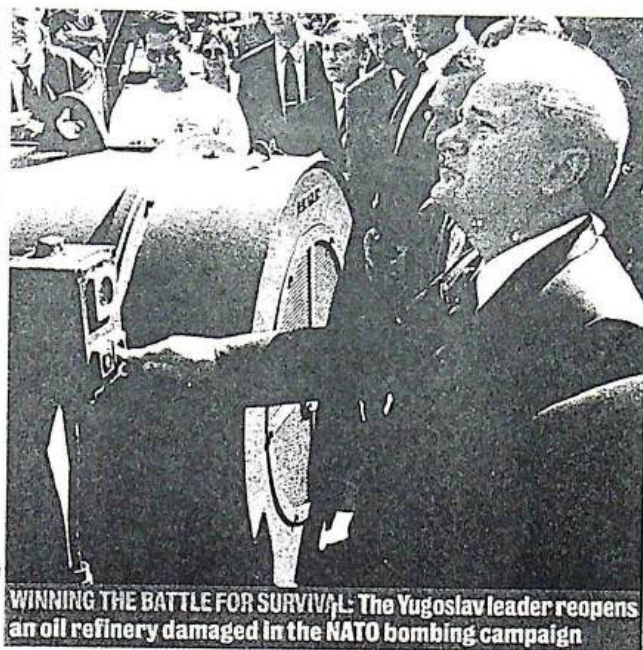
Milosevic, the Comeback Kid

Serbia seems to be rebuilding faster than Kosovo

BY ZORAN CIRJAKOVIC

SLOBODAN MILOSEVIC was supposed to be in his final days. The Yugoslav strongman has lost every war he's started since he began fighting his neighbors nine years ago, and he's an indicted war criminal. In the last weeks of the Kosovo campaign, NATO bombers targeted Serbian infrastructure and key government-owned industries controlled by his cronies. At the time, many of his opponents predicted that his government wouldn't be able to provide the basic services necessary to sustain him in power for long. Some predicted that the destruction of Serbia's electrical network, in particular, would create hardship during the winter. With only the heat of their anger to keep them warm, Serbs would throw Milosevic out of office.

It has not turned out that way. If Milosevic lost the war in Kosovo, he's clearly winning the battle for survival in the Balkans. Not only did he manage to pull his army out of Kosovo largely intact, he supplied his people with electricity through the winter. In fact, Milosevic has gone on a rebuilding spree. He boasts that

WINNING THE BATTLE FOR SURVIVAL: The Yugoslav leader reopens an oil refinery damaged in the NATO bombing campaign

his government has rebuilt 38 road and railway bridges (out of 64 damaged or destroyed during the bombing), 470 housing units, eight schools, five hospitals and two animal farms. The state-run news agency Tanjug reports that 140,000 workers employed in 200 companies worked on the reconstruction, and the regime says rebuilding is underway at 76 more sites. The government-owned Zastava factory that makes Yugo cars and

weapons, almost destroyed during the NATO bombing, recently announced that it produced 3,242 cars and 180 trucks in the first quarter of this year. Advertisements for the new Yugos appear daily, emphasizing Milosevic's "victory" more than the company's famously rickety autos.

Some of those reconstruction figures are suspect. But Milosevic's efforts in Serbia may well be outstripping what the United Nations is

achieving in Kosovo. It took the United Nations till March to get Kosovo's postal system restarted, and parts of Pristina still suffer electricity and water shortages nearly a year after the war ended.

In surveys, Milosevic's approval rating, while lower than ever—17.2 percent in a poll last month—is still higher than all opposition leaders' combined. Meanwhile, the fragmented Kosovo Liberation Army isn't polling much higher among Kosovars.

How has Milosevic reasserted power and rebuilt—despite his nearly total isolation? Mainly by coercion and imposing "reconstruction taxes." He has also called in chits from rich industrialists close to the regime. The dictator, who recently indicated he doesn't intend to give up power, may also have injected some of his own money from offshore accounts. The Serbian state media, meanwhile, regularly reports on the achievements of "our builders."

Many Serbs, of course, find the propaganda laughable. "People still live very bad lives. Salaries are very small and pensions are late," says Zarko Korac, leader of the pro-Western Social Democratic Union Party. Still, he concedes, "There is always a tendency to underestimate Milosevic." Just about every one—including NATO—always has.

With JOSH HAMMER in Pristina

23-4-99

Een ambtswoning van de Joegoslavische president is donderdagochtend zwaar beschadigd geraakt bij bombardementen van de NAVO. Milosevic en zijn vrouw waren niet thuis.

FOTO AP

R E C H T B A N K D E N H A A G

PRODUCTIES BIJ PLEIDOOI INZAKE VERZOEK VOORLOPIG
GETUIGENVERHOOR INZAKE MEDIC C.S. / STAAT D.D.
5 SEPTEMBER 2002 ZIJDENS VERZOEKERS

procureur: mr. A.B.B. Beelaard

1. 'We were just children - foto AP'
2. Rapport 'Humanitaire Interventie' d.d. 11 mei 2000,
Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) en Commis-
sie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken
(CAVV)
3. Aanvallen op niet-militaire doelen en disproportioneel
oorlogsgeweld in de op zichzelf al misdadige agressie-
oorlog van de NAVO-landen, waaronder Nederland, tegen
Joegoslavië
4. NATO Crimes in Yugoslavia - Documentary Evidence, Bel-
grade - twee delen (los bijgevoegd)
5. The Kosovo Cover-Up, Newsweek May 2000

Aan geadresseerde

Datum 11 mei 2000

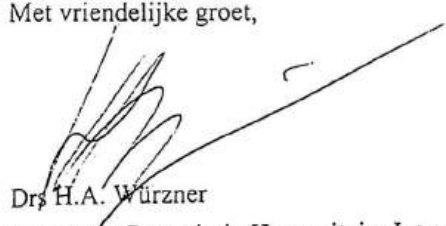
Kenmerk AIV-015/00

Onderwerp Aanbieding advies

Geachte lezer,

Hierbij hebben wij het genoegen u aan te bieden het advies 'Humanitaire interventie' dat gezamenlijk door de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) en de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken (CAVV) is opgesteld. In het bijzonder brengen wij hoofdstuk VII 'Conclusies en aanbevelingen' onder uw aandacht, waarin de in de adviesaanvraag van 12 oktober 1999 aangesneden kwesties in kort bestek worden behandeld.

Met vriendelijke groet,

Drs H.A. Würzner
Secretaris Commissie Humanitaire Interventie van de AIV.

Drs W. van Reenen
Secretaris Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken

HUMANITAIRE INTERVENTIE

No. 13, April 2000

ADVIESRAAD INTERNATIONALE VRAAGSTUKKEN
ADVISORY COUNCIL ON INTERNATIONAL AFFAIRS

COMMISSIE VAN ADVIES INZAKE VOLKENRECHTELIJKE VRAAGSTUKKEN
ADVISORY COMMITTEE ON ISSUES OF PUBLIC INTERNATIONAL LAW

A I V

CAVV

Inhoudsopgave

I	Inleiding	3
II	Uitgangspunten	5
II.1	Wijze van aanpak	5
II.2	Een werkdefinitie van 'humanitaire interventie'	6
III	Morele en politieke aspecten	8
III.1	Soevereiniteit en humaniteit	8
III.2	Veranderende conflictpatronen	10
III.3	Het optreden van staten terzake van gewapende interventies	11
IV	Humanitaire interventies met een mandaat van de Veiligheidsraad	15
IV.1	De rol van de Veiligheidsraad	15
IV.2	Aanpassingen met betrekking tot het functioneren van de Veiligheidsraad	17
V	Humanitaire interventie zonder mandaat van de Veiligheidsraad	20
V.1	Internationaalrechtelijk kader	20
V.2	Rechtsontwikkeling	23
VI	De legitimiteit van humanitaire interventies	28
VI.1	Het gebruik van een toetsingskader	29
VI.2	Aanzet tot een toetsingskader	30
VII	Conclusies en aanbevelingen	35

Bijlage I	Adviesaanvraag
Bijlage IIa	Samenstelling van de werkgroep 'Humanitaire Interventie'
Bijlage IIb	Leden Adviesraad Internationale Vraagstukken
Bijlage IIc	Leden van de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken
Bijlage III	Artikel 7 van het Statuut van Rome voor een Internationaal Strafhof
Bijlage IV	Lijst van gebruikte afkortingen

I Inleiding

Op 12 oktober 1999 heeft de minister van Buitenlandse Zaken namens de regering de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken (CAVV) en de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) gevraagd gezamenlijk advies uit te brengen over de problematiek rond humanitaire interventie. In de adviesaanvraag, die is opgenomen als bijlage 1 van dit advies, stelt de regering:

'Het verbod op het gebruik van geweld buiten de eigen grenzen, zoals dat na de Tweede Wereldoorlog is neergelegd in het Handvest van de Verenigde Naties, is gebaseerd op het idee dat soevereine staten ieder voor zich verantwoordelijkheid dragen voor handhaving van recht en orde binnen hun grenzen. Deze veronderstelling blijkt echter niet altijd op te gaan. De Veiligheidsraad heeft daarom soms militair ingrijpen op het grondgebied van een andere staat toegestaan op basis van Art. 39 van Hoofdstuk VII van het VN-Handvest, met als doel het beëindigen van grootschalig menselijk lijden. De ervaring leert echter dat de Veiligheidsraad niet altijd in staat is tijdig doeltreffende maatregelen te nemen. In een dergelijke situatie kan een land (of een groep landen) ondanks het ontbreken van autorisatie door de Veiligheidsraad en zonder toestemming van het betrokken land besluiten een poging te doen om met geweld of de dreiging met geweld een einde te maken aan deze mensenrechtenschendingen. In een dergelijk geval is volgens de definitie in het gezamenlijk advies van de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken en de Adviescommissie Mensenrechten Buitenlands Beleid uit 1992 sprake van 'humanitaire interventie'.¹

Hoewel een dergelijke interventie op politieke en morele gronden gerechtvaardigd kan zijn, is er geen sprake van een heldere en algemeen aanvaarde juridische basis. Wanneer op dit punt rechtsontwikkeling achterwege blijft, brengt dit een tweetal gevaren met zich mee. Ten eerste kan worden gesteld dat zolang humanitaire interventie geen duidelijke en algemeen aanvaarde rechtsbasis heeft, het concept kan worden misbruikt als dekmantel voor andersoortige militaire operaties. Ten tweede kan de positie van het volkenrecht onbedoeld worden aangetast wanneer het geen mogelijkheid biedt om in te grijpen bij grove schendingen van algemeen aanvaarde mensenrechten.' De minister van Buitenlandse Zaken acht het daarom van groot belang dat het concept van humanitaire interventie verder wordt ontwikkeld: 'Dat betekent enerzijds dat duidelijke richtlijnen moeten worden opgesteld waaraan een humanitaire interventie moet voldoen, en anderzijds dat gezocht moet worden naar een zo breed mogelijk draagvlak voor het aldus preciezer omschreven concept.'

De minister van Buitenlandse Zaken verzoekt in de adviesaanvraag zowel te bezien, hetgeen uit politiek en moreel oogpunt nodig of wenselijk is, als hetgeen uit een oogpunt van volkenrecht mogelijk is. In het licht van de samenhang tussen politieke, morele en juridische overwegingen vraagt hij de AIV en CAVV een gezamenlijk advies uit te brengen over de vraag hoe het vermogen vergroot kan worden om een einde te maken aan grootschalige schendingen van de mensenrechten in een bepaald land. Allereerst zouden de mogelijkheden kunnen worden geïnventariseerd om te komen tot vergroting van het vermogen van de Veiligheidsraad om op te treden. Daarbij zou ook de mogelijkheid van aanpassing van het vetorecht aan de orde kunnen komen. Daarnaast legt de

1 Zie daarvoor: Adviescommissie Mensenrechten Buitenlands Beleid en Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken, Advies nummer 15, 'Het gebruik van geweld voor humanitaire doeleinden - Dwangmaatregelen voor humanitaire doeleinden en humanitaire interventies', Den Haag 1992.

minister van Buitenlandse Zaken de vraag voor hoe het concept van humanitaire interventie duidelijker volkenrechtelijk vorm zou kunnen worden gegeven.

De tekst van dit advies is voorbereid door een werkgroep die bestond uit de voltallige CAVV samen met een gecombineerde commissie 'Humanitaire Interventie' van de AIV.² Op 31 maart 2000 is de ontwerptekst aanvaard in een zitting van de AIV, waarna de definitieve tekst op 11 april 2000 is vastgesteld in een gemeenschappelijke vergadering van de CAVV en de Commissie Humanitaire Interventie van de AIV. Ter onderbouwing van de beraadslagingen hebben de CAVV en AIV een onderzoeksopdracht verstrekt aan Drs. G. Molier van de Rijksuniversiteit Groningen. Deze is gevraagd om aan de hand van de verslagen van een aantal beraadslagingen in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties en Veiligheidsraad na te gaan of sprake is van een veranderend rechtsbesef onder staten met betrekking tot de rechtmatigheid van humanitaire interventies die zonder autorisatie van de Veiligheidsraad worden uitgevoerd. De CAVV en AIV spreken hun erkentelijkheid uit voor het werk dat de heer Molier op korte termijn heeft geleverd.

Na een hoofdstuk waarin de uitgangspunten van het advies worden beschreven (hoofdstuk 2), gaat dit advies allereerst in op een aantal algemene morele en politieke aspecten van het vraagstuk van de humanitaire interventie (hoofdstuk 3). Vervolgens wordt in hoofdstuk 4 een aantal aspecten beschreven van humanitaire interventies die worden uitgevoerd met een mandaat van de Veiligheidsraad. Hierbij gaan de CAVV en AIV ook in op de mogelijkheid van aanpassingen van het functioneren van de Veiligheidsraad. In hoofdstuk 5, dat humanitaire interventies zonder Veiligheidsraadsmandaat behandelt, staan de volkenrechtelijke aspecten van het gebruik van geweld tussen staten centraal. In hoofdstuk 6, over de legitimiteit van humanitaire interventies, wordt een analyse gegeven van de samenhang tussen de volkenrechtelijke, morele en politieke aspecten van humanitaire interventies. Het advies wordt in hoofdstuk 7 afgesloten met een aantal conclusies en aanbevelingen.

² De volledige samenstelling van de werkgroep is weergegeven in bijlage 2 van dit advies. De ledenlijsten van de AIV en CAVV zijn eveneens opgenomen in deze bijlage.

II Uitgangspunten

II.1 Wijze van aanpak

De CAVV en AIV hebben ervoor gekozen te streven naar een aanpak van het vraagstuk van humanitaire interventie, die de morele, politieke en volkenrechtelijke aspecten in zich verenigt. In elke humanitaire noodsituatie verhouden deze aspecten zich anders tot elkaar, al naar gelang de voorgeschiedenis, het politieke momentum en de concrete omstandigheden.

De politieke en maatschappelijke discussie rond het NAVO-ingrijpen in de humanitaire noodsituatie in Kosovo heeft opnieuw het belang aangetoond van een dergelijke integrale aanpak. Vaak werd daarbij onvoldoende onderscheid gemaakt tussen de *rechtmatigheid* -de verenigbaarheid met het thans geldende volkenrecht- van een interventie en de *legitimiteit* daarvan. De legitimiteit van een interventie is grotendeels afhankelijk van de politieke en morele overwegingen die ter rechtvaardiging worden aangevoerd, maar kan zeker niet worden bepaald zonder ook juridische aspecten in aanmerking te nemen. Zij kan daarom alleen worden beoordeeld op basis van een brede afweging van alle drie elementen. Zo kan, wat de legitimiteit van een operatie betreft, een rol spelen dat de interveniërende landen kunnen rekenen op een stevig en breed draagvlak in de internationale statengemeenschap. Hoewel dit niets behoeft te zeggen over de rechtmatigheid van een interventie onder het geldende recht, kan de legitimiteit wel een indicatie geven over de algemeen gevoelde wenselijkheid van bepaald optreden, en daarmee duiden op een mogelijk toekomstige juridische ontwikkeling.

Vanuit een volkenrechtelijk perspectief nemen vooral de normatieve aspecten van het vraagstuk van de humanitaire interventie een belangrijke plaats in. Daarbij zijn in de loop van de jaren tachtig en negentig inherente spanningen aan het licht getreden. Hoe kunnen bijvoorbeeld het volkenrechtelijke verbod op interventie en het verbod op geweldgebruik tussen staten worden verenigd met de belangrijke ontwikkeling die de bescherming van de fundamentele rechten van de mens in het internationale recht heeft doorgemaakt? Met deze humanitaire ontwikkelingen heeft het internationale recht een eigen dynamiek in gang gezet. Het volkenrecht richt zich tegenwoordig niet meer alleen op de betrekkingen tussen staten, maar ook op individuele en collectieve rechten van (groepen) mensen.

Het aldus opgekomen spanningsveld tussen non-interventie en het geweldsverbod enerzijds, en het toenemende belang van humanitaire overwegingen anderzijds dient zich evenzeer aan in de politieke discussie over humanitaire interventie. Vooral sinds het einde van de Koude Oorlog wordt steeds meer erkend dat de wereldgemeenschap grootschalige mensenrechtenschendingen niet kan tolereren. Tegelijk wordt gesignaleerd dat interventies met een humanitair oogmerk in de praktijk vaak (mede) ten dienste staan van puur nationale belangen. Bovendien wordt geargumenteerd dat men niet lichtvaardig voorbij kan gaan aan het door alle staten gedeelde belang van een werkend statensysteem, met inbegrip van het bijbehorende non-interventiebeginsel dat in wezen ook een humanitair doel dient, namelijk het voorkomen van oorlogen.

De CAVV en AIV menen dat de volkenrechtelijke en politieke discussies over het vraagstuk van humanitaire interventie nauw met elkaar samenhangen en niet geïsoleerd van elkaar kunnen worden beschouwd. In dit advies is er daarom voor gekozen om, nadat de morele, politieke en juridische aspecten van het vraagstuk van de humanitaire inter-

ventie eerst afzonderlijk zijn behandeld, deze aspecten nadrukkelijk in samenhang te bezien.

II.2 Een werkdefinitie van 'humanitaire interventie'

Het begrip 'humanitaire interventie' leidt vaak tot spraakverwarring. Om duidelijkheid te scheppen in deze situatie maakte het ACM/CAVV-advies van 1992 een duidelijk onderscheid tussen drie verschillende vormen van ingrijpen, die in het spraakgebruik alle als 'humanitaire interventie' worden betiteld, maar die alle ook een geheel eigen discussie en dynamiek met zich brengen. Het betreft:

- 1) Het zonder toestemming van het betrokken land verlenen van hulp ter leniging van acute noden die een bedreiging van vele mensenlevens vormen.
- 2) Het autoriseren van gebruik van geweld door de Veiligheidsraad op basis van hoofdstuk VII van het VN-Handvest naar aanleiding van situaties van grootschalige mensenrechten-schendingen in een bepaald land.
- 3) Het interveniëren door een staat of een groep staten, met geweld of dreiging van geweld, op het grondgebied van een ander land naar aanleiding van daar plaatsvindende ernstige en grootschalige mensenrechtenschendingen, zonder daartoe door de Veiligheidsraad vooraf te zijn geautoriseerd.

Hoewel in alle drie situaties de reden voor optreden is gelegen in het feit dat de levens van grote groepen mensen worden bedreigd, bestaan er grote verschillen in de wijze van optreden en de juridische gronden waarop dat optreden is of zou kunnen worden gebaseerd. De eerstbeschreven situatie valt onder 'humanitaire noodhulp' (*humanitarian emergency assistance*).³ Onder bepaalde omstandigheden -bijvoorbeeld wanneer de regering van het land waarin de noodsituatie zich voordoet de verlening van humanitaire noodhulp weigert of een gegeven toestemming wordt gevolgd door systematische obstructie- kan een dergelijke situatie aanleiding vormen voor het gebruik van geweld krachtens de bevoegdheden van de Veiligheidsraad neergelegd in Hoofdstuk VII van het Handvest. Het onderwerp van de humanitaire noodhulp zal hier verder niet afzonderlijk worden behandeld. In dit verband verdient het overigens nog altijd aanbeveling de in AV/Resolutie 46/182 neergelegde regels betreffende de versterking van de coördinatie van humanitaire noodhulp van de VN verder uit te werken in een conventie over humanitaire noodhulp.⁴

Bij de tweede vorm van ingrijpen -het autoriseren van gebruik van geweld door de Veiligheidsraad- staat de vraag centraal of, op grond van Artikel 39 VN-Handvest, een bepaalde situatie kan worden aangemerkt als een bedreiging van de internationale vrede en veiligheid. Het maken van deze (politieke) beoordeling is primair aan de Veiligheidsraad. Als de Raad deze vraag bevestigend beantwoordt, is hij -overeenkomstig de bepalingen van Hoofdstuk VII VN-Handvest- exclusief bevoegd bindende besluiten te nemen tot militaire dwangmaatregelen (*enforcement*). Indien een dergelijk besluit tot een militaire dwangmaatregel wordt genomen naar aanleiding van grootschalige mensenrechtenschendingen, is sprake van een specifieke toepassing van het algemene instrument van *enforcement*. Hoewel de CAVV en AIV er daarom de voorkeur aan zou-

3 Zie hiervoor AV-Resolutie 46/182 van 19 December 1991: "Strengthening of the coordination of humanitarian emergency assistance of the United Nations". Ook zij verwezen naar het advies van de AIV, getiteld: 'Humanitaire hulp: naar een nieuwe begrenzing', Den Haag 1998.

4 Zie hiervoor ook ACM/CAVV (1992), pagina 3.

den geven een dergelijke situatie te omschrijven als 'dwangmaatregelen met gebruik van geweld voor humanitaire doeleinden' (*enforcement action for humanitarian purposes*), constateren zij dat dergelijke dwangmaatregelen in het politieke spraakgebruik steeds het etiket 'humanitaire interventie' opgeplakt krijgen. In het kader van dit advies, waarbij het expliciet de bedoeling is ook het functioneren van de Veiligheidsraad zelf te betrekken, zal derhalve worden gesproken van '*humanitaire interventie met toestemming van de Veiligheidsraad*'; of kortweg '*geautoriseerde humanitaire interventie*'. Het voorgaande neemt niet weg dat het begrip 'humanitaire interventie' in zijn strikte betekenis uitsluitend betrekking heeft op de derde hiervoor omschreven situatie: het gebruik van geweld ter voorkoming of beëindiging van grootschalige mensenrechtenschendingen, *zonder* daartoe vooraf door het betrokken land of de Veiligheidsraad te zijn geautoriseerd. Het is juist deze situatie die de grootste problemen van politieke en juridische aard oplevert. In algemene zin kan het begrip humanitaire interventie in zijn strikte betekenis naar het oordeel van CAVV en AIV als volgt worden omschreven:

- 'De dreiging met of het gebruik van geweld door één of meer staten, eventueel in het kader van een internationale organisatie, binnen het territorium van een andere staat:
- a) met het doel het beëindigen van reeds bestaande, dan wel het voorkomen van onmiddellijk dreigende grootschalige ernstige schendingen van fundamentele mensenrechten, in het bijzonder het recht op leven van individuen, ongeacht hun nationaliteit;
 - b) zonder voorafgaande autorisatie van de Veiligheidsraad en zonder toestemming van de legitieme regering van de staat, op het grondgebied waarvan de interventie plaatsvindt.'

In het kader van dit advies zal kortweg worden gesproken van '*humanitaire interventie zonder toestemming van de Veiligheidsraad*' of van '*ongeautoriseerde humanitaire interventie*'.

Een aantal algemene aspecten van beide hier gehanteerde definities van humanitaire interventie kan reeds vóór een verdere analyse worden genoemd. Zo betreft humanitaire interventie de bescherming van rechten van personen ongeacht hun nationaliteit. Interventies die gericht zijn op de bescherming of het in veiligheid brengen van onderdanen van de interveniërende staat (of van een derde staat) kunnen niet worden gebracht onder de noemer van humanitaire interventie.⁵ Daarnaast is het van belang dat de legitieme regering van de staat op het grondgebied waarvan de interventie plaatsvindt, de interveniërende staat (of staten) niet heeft uitgenodigd of deze gedooft. Zou dit wel het geval zijn, dan kan men niet spreken van 'humanitaire interventie', maar alleen van het verlenen van humanitaire assistentie. Ook moet er sprake zijn van ernstige en grootschalige schendingen van fundamentele mensenrechten. Wat onder grootschalig moet worden verstaan en om welke rechten het moet gaan, is voor uiteenlopende interpretatie vatbaar. Hierop komt het advies in Hoofdstuk 6 terug.⁶ Ten slotte is een bedreiging van de internationale vrede en veiligheid als resultaat van de ernstige en grootschalige schendingen van fundamentele mensenrechten geen afzonderlijke of bijkomende voorwaarde. Een dergelijke, internationaal vastgestelde schending van de internationale rechtsorde hoeft immers niet noodzakelijkerwijze en in alle omstandigheden tevens een bedreiging op te leveren van de internationale vrede en veiligheid. Ook hierop zal later in het advies nader worden ingegaan.

5 De vraag of de interveniërende staat in die gevallen zich mag beroepen op het recht van individuele of collectieve zelfverdediging, overeenkomstig Artikel 51 van het VN-Handvest, blijft hier onbesproken.

6 Zie punt 2a van het beschreven toetsingskader

den geven een dergelijke situatie te omschrijven als 'dwangmaatregelen met gebruik van geweld voor humanitaire doeleinden' (*enforcement action for humanitarian purposes*), constateren zij dat dergelijke dwangmaatregelen in het politieke spraakgebruik steeds het etiket 'humanitaire interventie' opgeplakt krijgen. In het kader van dit advies, waarbij het expliciet de bedoeling is ook het functioneren van de Veiligheidsraad zelf te betrekken, zal derhalve worden gesproken van '*humanitaire interventie met toestemming van de Veiligheidsraad*'; of kortweg '*geautoriseerde humanitaire interventie*'. Het voorgaande neemt niet weg dat het begrip 'humanitaire interventie' in zijn strikte betekenis uitsluitend betrekking heeft op de derde hiervoor omschreven situatie: het gebruik van geweld ter voorkoming of beëindiging van grootschalige mensenrechtenschendingen, *zonder* daartoe vooraf door het betrokken land of de Veiligheidsraad te zijn geautoriseerd. Het is juist deze situatie die de grootste problemen van politieke en juridische aard oplevert. In algemene zin kan het begrip humanitaire interventie in zijn strikte betekenis naar het oordeel van CAVV en AIV als volgt worden omschreven: 'De dreiging met of het gebruik van geweld door één of meer staten, eventueel in het kader van een internationale organisatie, binnen het territorium van een andere staat:

- a) met het doel het beëindigen van reeds bestaande, dan wel het voorkomen van onmiddellijk dreigende grootschalige ernstige schendingen van fundamentele mensenrechten, in het bijzonder het recht op leven van individuen, ongeacht hun nationaliteit;
- b) zonder voorafgaande autorisatie van de Veiligheidsraad en zonder toestemming van de legitieme regering van de staat, op het grondgebied waarvan de interventie plaatsvindt.'

In het kader van dit advies zal kortweg worden gesproken van '*humanitaire interventie zonder toestemming van de Veiligheidsraad*' of van '*ongeautoriseerde humanitaire interventie*'.

Een aantal algemene aspecten van beide hier gehanteerde definities van humanitaire interventie kan reeds vóór een verdere analyse worden genoemd. Zo betreft humanitaire interventie de bescherming van rechten van personen ongeacht hun nationaliteit. Interventies die gericht zijn op de bescherming of het in veiligheid brengen van onderdanen van de interveniërende staat (of van een derde staat) kunnen niet worden gebracht onder de noemer van humanitaire interventie.⁵ Daarnaast is het van belang dat de legitieme regering van de staat op het grondgebied waarvan de interventie plaatsvindt, de interveniërende staat (of staten) niet heeft uitgenodigd of deze gedooft. Zou dit wel het geval zijn, dan kan men niet spreken van 'humanitaire interventie', maar alleen van het verlenen van humanitaire assistentie. Ook moet er sprake zijn van ernstige en grootschalige schendingen van fundamentele mensenrechten. Wat onder grootschalig moet worden verstaan en om welke rechten het moet gaan, is voor uiteenlopende interpretatie vatbaar. Hierop komt het advies in Hoofdstuk 6 terug.⁶ Ten slotte is een bedreiging van de internationale vrede en veiligheid als resultaat van de ernstige en grootschalige schendingen van fundamentele mensenrechten geen afzonderlijke of bijkomende voorwaarde. Een dergelijke, internationaal vastgestelde schending van de internationale rechtsorde hoeft immers niet noodzakelijkerwijze en in alle omstandigheden tevens een bedreiging op te leveren van de internationale vrede en veiligheid. Ook hierop zal later in het advies nader worden ingegaan.

5 De vraag of de interveniërende staat in die gevallen zich mag beroepen op het recht van individuele of collectieve zelfverdediging, overeenkomstig Artikel 51 van het VN-Handvest, blijft hier onbesproken.

6 Zie punt 2a van het beschreven toetsingskader

III Morele en politieke aspecten

III.1 Soevereiniteit en humaniteit⁷

In zijn redevoering in september 1999 ter gelegenheid van de opening van de Algemene Vergadering stelde de Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties (SGVN), Kofi Annan, de vertegenwoordigers van de VN-statengemeenschap voor het volgende dilemma: 'To those for whom the greatest threat to the future of international order is the use of force in the absence of a Security Council mandate, one might ask -not in the context of Kosovo- but in the context of Rwanda: If, in those dark days and hours leading up to the genocide, a coalition of states had been prepared to act in defence of the Tutsi population, but did not receive prompt Council authorization, should such a coalition have stood aside and allowed the horror to unfold? To those for whom the Kosovo action heralded a new era when states and groups of states can take military action outside the established mechanisms for enforcing international law, one might ask: Is there not a danger of such interventions undermining the imperfect, yet resilient, security system created after the Second World War, and of setting dangerous precedents for future interventions without a clear criterion to decide who might invoke these precedents and in what circumstances?'⁸

Het dilemma dat de SGVN in zijn redevoering schetst, kan in algemene termen worden beschreven als een conflict tussen enerzijds het verbod op gewapende interventie en het respect voor de territoriale integriteit, en anderzijds de plicht tot handhaving en bevordering van de rechten van de mens. Moet de nadruk worden gelegd op het voorkomen van geweld tussen staten en op stabiliteit in hun verhoudingen, of verdient de 'humaniteit', de bescherming van de fundamentele rechten van burgers prioriteit? De verhouding tussen beide belangen is bijzonder ingewikkeld, kent tegenstrijdigheden en geeft geen houvast voor ondubbelzinnige keuzes.

Een inbreuk op het verbod op het gebruik van of de dreiging met geweld, zoals neergelegd in artikel 2(4) VN-Handvest, moet worden gezien als een fundamentele schending van de 'constitutie van de internationale statengemeenschap'. Een dergelijke inbreuk is -buiten gevallen van onmiddellijke zelfverdediging- volgens het VN-Handvest alleen voorbehouden aan de Veiligheidsraad. Daarbij is het vetorecht van de permanente leden van de Raad een erkenning van het feit dat zo'n inbreuk dient te berusten op consensus van de grote mogendheden. Wordt toch ingegrepen zonder zo'n consensus, dan bestaat de mogelijkheid dat deze mogendheden zich distantiëren van de statenorde, zoals die is neergelegd in het VN-Handvest. Aldus wordt die orde ondermijnd, met een riskante onzekerheid en spanning als gevolg. Er wordt ook geredeneerd dat een verslechtering van de verhoudingen tussen de permanente leden van de Veiligheidsraad gevolgen kan hebben die op ter-

7 Met humaniteit wordt in dit verband bedoeld op individuele rechten en de collectieve rechten van niet-staatelijke actoren ('de mensheid', volken, en minderheden. Zie hiervoor het ACM-advies, 'Collectieve Rechten', Den Haag 1995). In sommige analyses wordt op een vergelijkbare wijze gesproken van een spanningsveld tussen 'order and justice' (Danish Institute of International Affairs, 'Humanitarian Intervention. Legal and Political Aspects, Copenhagen 1999), of van een spanningsveld tussen 'order and self-determination' (S. Hoffmann, 'The Ethics and Politics of Humanitarian Intervention', Notre Dame 1996; M. Ignatieff, 'Whose Universal Values? The Crisis in Human Rights', Amsterdam 1999).

8 Zie voor de volledige tekst: United Nations Press Release SG/SM/7136 GA/9596.

mijn veel ernstiger voor de mensheid zijn dan een humanitaire ramp binnen een staat. In essentie komt deze redenering erop neer dat internationale stabiliteit, op basis van de procedures die daarvoor in VN-verband zijn overeengekomen, een voorwaarde is voor het respect voor mensenrechten, de bescherming van minderheden en de ontwikkeling van democratie. Daarbij is het van belang te beseffen dat staten in beginsel nog steeds het beste kader vormen voor de naleving van de fundamentele rechten van de mens. Staten kunnen immers worden aangesproken op hun gedrag; zij kunnen en moeten hun binnenlandse geweldsmonopolie toepassen ter bevordering van deze rechten. De 'internationale gemeenschap' mist hiervoor de middelen; zij kan slechts complementair optreden.

Vanuit het belang van 'humaniteit' geredeneerd wordt het universeel respect voor de fundamentele rechten van de mens echter eveneens gezien als premisse voor een stabiele internationale orde, als een aspect van de 'constitutie van de internationale statengemeenschap'. Internationale afzijdigheid bij grootschalige mensenrechtenschendingen wordt in deze redenering niet alleen onrechtmatig geacht -bijvoorbeeld in tegenspraak met het Genocideverdrag-, maar moedigt repressieve regimes ook aan hardhandige methodes te (blijven) gebruiken om de eigen machtsbasis in stand te houden. Juist zulke regimes blijken door een 'spill-over' van de binnenlandse gewelddadigheid de internationale orde het meest te kunnen ondermijnen. Niet alleen leidt passiviteit van de internationale gemeenschap zodoende tot meer menselijk lijden en onrecht, ook kan zij een aantasting van de gemeenschappelijke veiligheid betekenen in de zin dat onderdrukte of bedreigde (groepen van) mensen gaan zoeken naar steeds vergaander maatregelen om zelf hun eigen recht te halen. In deze visie is een internationale orde die genocide of andere flagrante mensenrechtenschendingen toelaat per definitie instabiel. De nationale en internationale ordes hangen nauw samen en ontleen *beide* hun legitimiteit en stabiliteit voor een belangrijk gedeelte aan hun vermogen om individuen of groepen te beschermen tegen willekeur en geweld.

Dat sinds de jaren tachtig spanning optreedt tussen respect voor territoriale integriteit en het verbod op het gebruik van of de dreiging met geweld enerzijds, en de (vooralsnog veronderstelde) plicht een einde te maken aan grootschalige schendingen van de mensenrechten anderzijds, is niet alleen het gevolg van de toegenomen mogelijkheden tot gewapende interventie als gevolg van het einde van de Koude Oorlog. Ten minste zo belangrijk is de tendens om in de internationale praktijk steeds meer rekening te houden met de belangen en rechten van mensen en van volkeren, en niet alleen met die van de staat.⁹

9 Deze veranderende notie klinkt duidelijk door in verschillende uitspraken van drie achtereenvolgende Secretarissen-Generaal van de Verenigde Naties. Secretaris-Generaal Perez de Cuellar verklaarde nog tijdens zijn ambtsperiode: 'we are clearly witnessing what is probably an irresistible shift in public attitudes towards the belief that defence of the oppressed in the name of morality should probably prevail over frontiers and legal documents' (Report of the Secretary-General, In: UN Yearbook 1991, para 11). Boutros Boutros-Ghali ging in een 1991 verschenen VN-document een stap verder door te stellen: 'it is now increasingly felt that the principle of non-interference with the essential jurisdiction of states cannot be regarded as a protective barrier behind which human rights could be massively or systematically violated with impunity' (geciteerd in: P. Malanczuk, 'Humanitarian Intervention and the Legitimacy of the Use of Force', Amsterdam 1993, p. 29). Een meer recente uitspraak is afkomstig van Kofi Annan die tijdens zijn rede voor de Algemene Vergadering in 1999 stelde: 'State sovereignty, in its most basic sense, is being redefined by the forces of globalization and international cooperation. The state is now widely understood to be the servant of its people, and not vice versa. At the same time, individual sovereignty -and by this I mean the human rights and fundamental freedoms of each and every individual as enshrined in our Charter- has been enhanced by a renewed consciousness of the right of every individual to control his or her own destiny' (UN Press Release SG/SM/7136 GA/9596).

De rechten van de mens zijn meer en meer een 'gedeelde verantwoordelijkheid' geworden van staten en de internationale gemeenschap. De staat blijft de eerstverantwoordelijke voor de bescherming van individuen -en moet dat ook zijn- maar hij kan in dit opzicht op zijn verantwoordelijkheden worden aangesproken door internationale fora die daartoe steeds verfijnder toezichtsmechanismes hebben ontwikkeld. Anderzijds is het verbod op het gebruik van of de dreiging met geweld stevig verankerd in het VN-Handvest en is het een belangrijke pijler gebleken van de stabiliteit in de interstatelijke verhoudingen.

Bovenstaande, kort aangeduide ontwikkelingen op het terrein van de rechten van de mens hebben het beginsel van de staatssoevereiniteit, dat bij het opstellen van het VN-Handvest in 1945 als uitgangspunt werd genomen, sterk van karakter doen veranderen. Daarnaast heeft ook het bredere proces van 'internationalisering' (dat wil zeggen: het toenemend belang van internationale overeenkomsten, van het lidmaatschap van internationale organisaties en de economische interdependentie, en de steeds pregnantere rol van internationale NGO's en de media) in *praktische* zin de soevereiniteit van staten in vergaande mate beperkt. De afweging tussen het interstatelijk geweldsverbod en de rechten van de mens is dientengevolge actueler dan ooit.

De rechten van de mens zijn een elementair onderdeel geworden van de internationale betrekkingen. Het is echter ook van belang welke middelen de internationale gemeenschap bij de handhaving van de rechten van de mens kan, wil of mag gebruiken. Een dergelijke afweging kan niet worden gemaakt zonder in te gaan op de aard van de humanitaire crises die om ingrijpen vragen en op de opstelling van de statengemeenschap. Tegen de achtergrond hiervan zullen de AIV en CAVV ook nader ingaan op de vragen hoe de slagvaardigheid van de Veiligheidsraad kan worden verbeterd, en of -en hoe- duidelijker richtlijnen kunnen worden ontwikkeld waaraan humanitaire interventies moeten voldoen.

III.2 Veranderende conflictpatronen

Sinds het einde van de Koude Oorlog is de bemoeienis van de statengemeenschap met betrekking tot gewelddadige conflicten en humanitaire crises substantieel toegenomen. Dit wordt weerspiegeld in de hoeveelheid Veiligheidsraadsresoluties inzake humanitaire crises en een daarvan afgeleide toename van het aantal 'blauwhelmen' en militaire coalities dat over de gehele wereld in dienst van de 'crisisbeheersing' of humanitaire opdrachten actief is. Tegelijkertijd is ook het internationale veiligheidsbeeld veranderd. Waar tijdens de Koude Oorlog sprake was van een wereldwijde rivaliteit tussen de supermogendheden, moeten thans veel landen constateren dat zij voor de eertijds rivaliserende mogendheden niet meer van voldoende strategisch belang zijn om voor internationale ondersteuning in aanmerking te komen. Door het wegvallen van dergelijke steun, en bij gebrek aan eigen draagvlak, legitimiteit en uitvoerende mogelijkheden ontberen vele van de betrokken regeringen het vermogen om 'etnische spanningen'¹⁰ langer adequaat te beteugelen. Sommige staten vallen uit elkaar of dreigen dat te doen; in een aantal landen nemen regeringen hun toevlucht tot rigoreus geweld om de eenheid te bewaren. Omdat een gehele samenleving bij een dergelijk conflict betrokken raakt, is niet meer duidelijk wie tot de strijdende partijen behoort. Oorlogvoering en humanitaire crises zijn zodoende steeds minder uit elkaar te halen.

Ook het onderscheid dat traditioneel wordt gemaakt tussen intrastatelijke en interstatelijke oorlogen, is na het einde van de Koude Oorlog vervaagd. Conflicten binnen staten leiden

¹⁰ Het is weliswaar gebruikelijk in dit verband te spreken van 'etnische conflicten' maar deze vlag dekt niet geheel de lading. In de praktijk zijn het immers evenzeer religieuze, regionale, politieke en sociaal-economische groepsidentiteiten die aan de basis van 'etnische' conflicten kunnen liggen.

thans veelal tot conflicten tussen staten en omgekeerd. Ten eerste liggen de oorzaken van gewapende strijd vaak in het buitenland. Daarnaast gaat het in veel gevallen (Rwanda/Zaire) bij de 'spill-over' van conflicten om méér dan het door eerdere vluchtelingenstromen veroorzaken van latere gevechten. Doordat veel landsgrenzen niet parallel lopen met etnische, religieuze of culturele scheidslijnen, kunnen ook zonder vluchtelingenstromen transnationale effecten van conflicten optreden. Gewapende strijd heeft onder dergelijke omstandigheden een 'veenbrand'-karakter gekregen, hetgeen betekent dat vaak na en in de buurt van eerdere gevechten weer nieuwe strijdonnen ontstaan.¹¹

De opkomst van de hier aangeduide conflictpatronen heeft de statengemeenschap voor een aantal belangrijke problemen geplaatst. Het 'totale' karakter van bestaande (burger)oorlogen maakt het vaak onmogelijk om succesvol met diplomatieke middelen in te grijpen. Ook het middel van economische sancties blijkt van beperkte waarde. De effecten hiervan zijn immers pas op langere termijn merkbaar, terwijl het voorkomen van genocide of massale slachtingen onder de burgerbevolking juist een snel en krachtig optreden vereist. Daardoor blijft militair ingrijpen veelal uiteindelijk over als uiterste redmiddel om een ramp te voorkomen danwel in te dammen. In de loop van de jaren negentig is echter gebleken dat ook voor de militair interveniënde staten nauwelijks onderscheid te maken is tussen strijdende partijen en burgerbevolking. Traditionele beginselen van 'peace-keeping', zoals het plaatsen van lichtbepapende 'blauwhelmen' tussen herkenbare partijen, hebben in dergelijke omstandigheden beperkt of geen succes, ook omdat deze door hun opdracht en uitrusting niet in staat kunnen worden geacht een einde te maken aan de grootschalige humanitaire ellende die gepaard gaat met de nieuwe conflictpatronen. Het handhaven van een status quo of het vergemakkelijken van humanitaire hulp wordt maar al te snel gezien als bevoorrecht van één van de strijdende groeperingen met als gevolg dat vredesmachts in escalerende conflicten worden meegezogen met alle daarbij behorende risico's vandien, onder andere voor het ingezette militaire personeel.¹²

III.3 Het optreden van staten met betrekking tot gewapende interventies

De frustrerende ervaringen die zijn opgedaan met de VN-operaties in Somalië (UNOSOM II) en Bosnië (UNPROFOR) hebben veel VN-troepenleveranciers tot de overtuiging gebracht dat in 'vredesoperaties' die niet met de uitdrukkelijke en nageleefde instemming van alle strijdende partijen worden uitgevoerd, deelnemende militaire eenheden in staat moeten zijn op hoge geweldsniveaus te opereren. Deze voorwaarde geldt *a fortiori* voor humanitaire interventies, waarbij immers *per definitie* sprake is van afwezigheid van instemming van de staat, waarbinnen wordt geïntervenieerd. In de geldende militaire doctrines betekent dit dat de interveniërende macht voorbereid moet zijn op een onderneming die kan escaleren tot regelrechte gevechtsoperaties. De ingezette legermacht moet daarom kunnen beschikken over 'escalatiedominantie'.¹³ In veel doctrines wordt om die reden, althans wat de inzet van militaire middelen betreft, geen verschil gemaakt tussen oorlogvoering

11 Zie bijvoorbeeld het voormalige Joegoslavië, de Kaukasus en het Grote Meren-gebied in Afrika.

12 Adviesraad Vrede en Veiligheid, 'Verloren Onschuld. Nederland en VN-Operaties'. Den Haag 1995, p. 16.

13 Zo moet de mogelijkheid bestaan om, naarmate het geweldsniveau daadwerkelijk opklimt, steeds meer de nadruk te leggen op de geventeerde inzet van een steeds breder scala aan militaire middelen. Het kan bijvoorbeeld noodzakelijk zijn dat bij interventies te land van enige omvang eenheden van meet af aan worden uitgerust met zwaar materieel. Daarnaast moet in beginsel rekening worden gehouden met de (voorwaarden)scheppende of ondersteunende inzet van luchtmacht en marine. Zie hiervoor: Landmacht Doctrine Publikatie III ('Vredesoperaties'), Den Haag 1999, p. 79, en AIV, 'De ontwikkelingen in de internationale veiligheids-situatie in de jaren negentig: Van onveilige zekerheid naar onzekere veiligheid', Den Haag 1999, p. 37.

en afdwingingsoperaties. Wel is er uiteraard een verschil in de doelstellingen van een operatie, omdat bij afdwingingsoperaties de militaire dwangmaatregelen uitdrukkelijk in dienst blijven staan van de uitvoering van het door de Veiligheidsraad geformuleerde mandaat of van het humanitaire doel van de operatie.¹⁴ Dat vergt terughoudendheid en, voor zover mogelijk, de bevordering van een zekere instemming van de betrokken partijen, een toezicht op de naleving van gemaakte afspraken en een grote nadruk op samenwerking.

Zelfs als militaire middelen grootschalig worden ingezet, kan nog wel worden afgedongen op de kansen op een succesvolle afloop van gewapende interventies. Om enige kans van slagen te hebben tegenover modern uitgeruste interventiemachten, zijn minder goed toegeruste partijen in crisisgebieden hun toevlucht gaan nemen tot aangepaste strategieën, ook wel aangeduid als 'asymmetrische oorlogvoering'.¹⁵ Zij pogen het strijdtoneel te verplaatsen naar een onoverzichtelijke stedelijke omgeving ('urban warfare'), zij zijn bereid voor beperkte militaire successen grote aantallen slachtoffers te incasseren, maken gebruik van uitputtingstactieken (vertragen van onderhandelingen), geven met opzet blijk van een gebrek aan humanitaire scrupules en maken grif gebruik van (alom verkrijgbare) lichte wapens.¹⁶ Interventiemachten die als oogmerk hebben een einde te maken aan een humanitaire noodsituatie, hebben hierop vaak geen afdoende antwoord. Ondanks de veelal robuuste uitrusting van moderne strijdmachten, blijven bij een asymmetrische conflictsituatie de persoonlijke risico's voor interveniërende militairen groot en is de kans op een succesvolle afloop van een interventie geen gegeven. Deze operationeel-militaire problematiek laat de talloze politieke, sociaal-economische en emotionele problemen nog onbesproken die men tegenkomt als men een 'totale' oorlogssituatie binnen een afzienbare termijn wenst om te buigen tot een veilige en enigszins stabiele situatie.

De gevoelde noodzaak om bij afdwingingsoperaties militaire middelen grootschalig in te zetten en de onzekerheid over een succesvolle en 'maakbare' afloop hebben de internationale gemeenschap voor een aantal ingewikkelde dilemma's gesteld. Staten voelen zich steeds nadrukkelijker voor de keuze gesteld om bij conflicten met een urgent humanitair karakter zich ofwel afzijdig te houden, ofwel grootschalig en langdurig in te grijpen. Vanwege de enorme kosten die zijn gemoeid met een militaire interventie, de risico's die ingezette militairen lopen en de beperkte militaire middelen, lijken juist die regeringen terughoudend te zijn die wel over het passende materieel kunnen beschikken. Deze terughoudendheid wordt verder versterkt als staten worden geconfronteerd

14 In sommige doctrines wordt een onderscheid gemaakt tussen oorlogvoering en 'Military Operations Other Than War' (MOOTW), waarbij niet zozeer een verschil wordt gemaakt in het geweldsniveau als wel in de doelstellingen van operaties (zie bijvoorbeeld L. Freedman, *The revolution in Strategic Affairs* (Adelphi paper 318), Oxford 1998, p. 47, noot 4). In de Britse 'Strategic Defence Review' wordt zelfs hierbij geen verschil gemaakt. De gehanteerde term 'interventie' wordt gebruikt voor alle vormen van militair optreden in het hogere deel van het geweldsspectrum, ongeacht of het militaire geweld wordt toegepast ter verdediging van NAVO-grondgebied, daarbuiten in een klassiek scenario (Koeweit) of ter beëindiging van een complex intrastatelijk conflict.

15 L. Freedman, 'The Changing Forms of Military Conflict' in: *Survival*, vol. 40, no. 4. (Winter 1998-1999), p. 41.

16 Zie voor de proliferatie van kleine wapens: Adviesraad Internationale Vraagstukken, 'Conventionele Wapenbeheersing. Dringende noodzaak, beperkte mogelijkheden', Den Haag 1998.

met de machtsbelangen en invloedssferen van grote mogendheden, of met een onduidelijke rechtsbasis voor gewapend ingrijpen.

Uit het voorgaande kan worden geconcludeerd dat staten bij voorkeur *niet* interveniëren, *tenzij* er dwingende redenen zijn dat wel te doen. Deze redenen zijn in de regel niet van louter humanitaire aard, maar maken deel uit van bredere geopolitieke en veiligheidsoverwegingen van staten. De ervaring leert dat staten niet interveniëren bij bondgenoten, tegen vriendschappelijke regeringen en tegen grote mogendheden of staten in de onmiddellijke invloedssfeer daarvan, hoezeer regeringen zich ook misdragen.

Daarnaast kan worden geconstateerd dat de terughoudendheid van staten om in andere staten te interveniëren ook te maken heeft met de politieke onzekerheid van regeringen ten aanzien van acties die niet direct hun nationale belang *in enge zin* dienen, namelijk de verdediging van het eigen grondgebied.¹⁷ Deze terughoudendheid wordt verder versterkt wanneer een crisis zich ver weg afspeelt, in gebieden met weinig strategische waarde of in regio's waarover de pers nauwelijks bericht. Anderzijds wordt de druk om in te grijpen sterker gevoeld naar gelang crises naderbij zijn. De effecten van dergelijke crises (vluchtelingenstromen, 'spill-over') zijn dan duidelijk zichtbaar en kunnen bovendien de regionale stabiliteit ondermijnen. Dergelijke overwegingen leiden welhaast onvermijdelijk tot een selectiviteit, die op zichzelf moeilijk te rijmen is met de gelijkwaardige behandeling van gelijksoortige situaties die de internationale rechtsorde idealiter zou vereisen.

Vooralsnog is de krijgsmacht van de Verenigde Staten de enige die met zijn militair-strategische middelen in staat is een significante mondiale veiligheidsrol te spelen. Tegelijk kan echter worden geconstateerd dat de animo in de Verenigde Staten onder druk staat om na veertig jaar Koude Oorlog een wereldwijde rol te blijven spelen. Bepalend voor de huidige Amerikaanse stellingname is een presidentiële richtlijn die kort na de terugtrekking uit Somalië van kracht werd.¹⁸ Deze richtlijn komt erop neer dat de VS alleen dan participeert in vredesmissies als er een sprake is van een 'nationaal belang',¹⁹ als er een overtuigende 'exit strategy' bestaat, als de VS zelf de militaire leiding heeft, als het Amerikaanse publiek brede steun geeft en als de 'overwinning' verzekerd is. In het licht van dergelijke voorwaarden hebben sommigen²⁰

17 Zie onder meer: E. Luttwak, 'A Post heroic Military Policy' in: *Foreign Affairs*, vol. 75., no. 4., (July-August 1996), p. 33-44.

18 Presidential Directive 25, uitgebracht in Mei 1994

19 Indicatief voor de invulling van het nationale belang van de Verenigde Staten is de uitkomst van een discussie, in 1996 georganiseerd door de Commission on American National Interests. De discussie werd gevoerd door verschillende congresleden, regeringsmedewerkers en politiek analisten. Volgens hen zijn er slechts vijf *vital national interests* die *dwingen* tot optreden: een dreiging met massavernietigingswapens, de opkomst van een vijandige grootmacht in Europa of Azië, een vijandige macht op zee of aan de grenzen van de VS, een ineenstorting van economisch, financieel of milieu-systeem en het voortbestaan van geallieerden. *Zeer belangrijke* nationale belangen zijn regionale proliferatie massavernietigingswapens en agressie tegen geallieerde landen. Grootchalige mensenrechtenschendingen behoren samen met politiek pluralisme, democratie in strategisch belangrijke gebieden tot de *gewone* nationale belangen. *Minder beduidende* belangen zijn: handelstekorten en democratie in het algemeen. Bovenstaande indeling heeft overigens niet verhinderd dat de VS -weliswaar na aarzelingen- toch heeft deelgenomen aan IFOR/SFOR in Bosnië en KFOR in Kosovo.

20 Hoffmann (1996), pp. 34-35.

gesignaleerd dat de beginselen van staatssoevereiniteit en non-interventie niet alleen worden gehuldigd door zwakke regimes die vrezen dat de internationale gemeenschap al te gemakkelijk tot ingrijpen in binnenlandse crises besluit. Ook de staten die over de militaire middelen voor gewapende interventie beschikken, beroepen zich graag op deze beginselen, maar dan om te voorkomen dat een morele interventieplicht ontstaat die 'evenzeer een politieke dwangbuis wordt als het juridische interventieverbod dat was onder het Westfaalse stelsel'.²¹

Kortom, er is onmiskenbaar sprake van een toenemend belang in de internationale betrekkingen van de fundamentele rechten van de mens; deze ontwikkeling heeft evenwel niet direct geleid tot een groeiende bereidheid tot mondiaal gewapend ingrijpen. Afgezien van de vraag of de toepassing van geweld in alle gevallen het meest geschikte middel is ter voorkoming of beëindiging van een humanitaire noodsituatie, moet worden vastgesteld dat juist regeringen die de middelen tot ingrijpen bezitten, zich terughoudend opstellen, zeker als het gaat om optreden buiten hun eigen regio of om acties die een duidelijke rechtsbasis ontberen.

²¹ P.H. Kooijmans, 'Het non-interventiebeginsel herijkt' in: Internationale Spectator, oktober 1996.

IV Humanitaire interventie met een mandaat van de Veiligheidsraad

IV.1 De rol van de Veiligheidsraad

In de jaren negentig is de Veiligheidsraad bereid gebleken niet alleen interstatelijk geweld, maar ook grootschalige mensenrechtenschendingen -op basis van zijn bevoegdheden neergelegd in Hoofdstuk VII VN-Handvest- te beoordelen als een bedreiging voor de internationale vrede en de veiligheid om zodoende gewapende interventies mogelijk te maken. Daarmee is de Veiligheidsraad afgestapt van de scheiding die hij tijdens de Koude Oorlog maakte tussen de (militair-strategische) veiligheidsproblematiek en humanitaire overwegingen.²² Tegen deze achtergrond heeft de Veiligheidsraad zich in de loop van de jaren negentig actief bemoeid met de interne situatie in Irak, het voormalig Joegoslavië, Liberia, Somalië, Haïti, Angola, Rwanda, Burundi, Zaïre, Albanië, de Centraal Afrikaanse Republiek, Oost-Timor, Sierra Leone en de Democratische Republiek Congo. Destabilisatie en wanorde in deze landen hebben ook feitelijk een internationale dimensie gehad, bijvoorbeeld in de vorm van vluchtelingenstromen of een dreigende uitbreiding van vijandelijkheden. De Veiligheidsraad heeft daar in zijn resoluties dan ook soms -maar lang niet altijd- naar verwezen. Geargumenterd kan zelfs worden dat de Veiligheidsraad zich in de loop van de jaren negentig juist bewust heeft gedistantieerd van het argument dat een bedreiging van de internationale vrede en veiligheid alleen kan worden gebruikt als er sprake is van een 'internationale dimensie' van conflicten. De interventie in Somalië was de eerste, waarbij de Veiligheidsraad onder Hoofdstuk VII van het Handvest een operatie autoriseerde om in een intern conflict in te grijpen (resolutie 794)²³ zonder een beroep op mogelijke internationale dimensies van het conflict. Later werd dit voorbeeld gevolgd door Hoofdstuk VII-operaties in Rwanda (Resolutie 929)²⁴ en Haïti (Resolutie 940).²⁵ De Veiligheidsraad beschouwt interne conflicten met grootschalige humanitaire gevolgen tegenwoordig blijkbaar als een bedreiging voor de internationale vrede 'in their own right'. Daarmee heeft hij artikel 39 VN-Handvest een extensieve interpretatie gegeven.

Door steeds het unieke karakter van de omstandigheden rond deze operaties te benadrukken, beoogde de Veiligheidsraad het scheppen van precedënten te vermijden. Hoe

22 Dit liet onverlet dat de Veiligheidsraad de gevallen van mensenrechtenschendingen in Rhodesië (1966) en Zuid-Afrika (1977) al als een bedreiging voor de internationale vrede en veiligheid betitelde teneinde embargo's in te stellen. Het waren destijds vooral de ontwikkelingslanden in Azië en Afrika, die - gesteund door de Sovjet-Unie - druk uitoefenden om de Hoofdstuk VII-bepalingen van het VN-Handvest toe te passen op beide landen. In Westerse kring werd een dergelijke beoordeling oneigenlijk gevonden, omdat de situatie in Zuid-Afrika en Rhodesië feitelijk geen internationale militaire dreiging inhield.

23 Resolutie 794 (1992): 'the unique character of the present situation in Somalia and mindful of its deteriorating, complex and extraordinary nature, requiring an immediate and exceptional response'.

24 Resolutie 929 (1994): 'the current situation in Rwanda constitutes a unique case which demands an urgent response by the international community'.

25 Resolutie 940 (1994) m.b.t. Haïti: 'the unique character ... its deteriorating, complex and extraordinary nature, requiring an exceptional response.'

vaker de Raad zich echter beroept op uitzonderingssituaties, des te minder kan hij daarentegen het incidentele karakter van zijn beslissingen volhouden. De Veiligheidsraad lijkt dit te onderkennen. In Resolutie 1080 (1996) inzake het gebruik van geweld in Zaïre verwijst hij niet naar het 'unieke en complexe karakter' van de situatie ter plekke, maar wordt zonder nadere redengeving geconstateerd dat de situatie 'demands an urgent response by the international community'.

Bij bovenstaande ontwikkelingen dient te worden benadrukt dat de Veiligheidsraad ten principale een politiek forum is.²⁶ Het gezag van de Raad en zijn plaats in de internationale statengemeenschap zijn gebaseerd op het vertrouwen dat hij de bepalingen van het VN-Handvest adequaat zal uitvoeren en daarnaast op de erkenning van de rol die de permanente leden in de wereldpolitiek spelen, inclusief hun invloed op de besluitvormingsprocedures van de Veiligheidsraad (veto's). Hierdoor kunnen zich situaties voordoen, waarbij de Veiligheidsraad geen actie kan ondernemen, hoewel een dergelijke actie -bijvoorbeeld in geval van een ernstige humanitaire noodsituatie- wel gepast zou zijn. De Veiligheidsraad is in de jaren negentig in staat gebleken vergaande resoluties te aanvaarden, bijvoorbeeld met betrekking tot Somalië, Bosnië en Haïti. Maar hij heeft zich anderzijds niet uitgesproken over ingrijpen in de binnenlandse situatie van de permanente leden zelf (Tibet, Tsjetsjenië), noch over een militaire bemoeienis met conflicten, zoals die in Algerije.

Een belangrijke begrenzing van de mogelijkheden van de Veiligheidsraad ligt voorts in het feit dat hij voor de uitvoering van zijn interventies afhankelijk is van de bereidheid van de VN-lidstaten hiervoor militaire middelen ter beschikking te stellen. Afdwinging door de Verenigde Naties zelf zou alleen mogelijk zijn als er een zelfstandige VN-legermacht zou bestaan. Hoewel een dergelijke legermacht in het VN-Handvest zelf is voorzien, moet de kans dat het daarvan ooit daadwerkelijk zal komen nog steeds als uiterst klein worden beschouwd.²⁷ In de beslissingen van de Veiligheidsraad spelen daarom, naast politieke overwegingen ook praktische afwegingen een belangrijke rol: als de Veiligheidsraad het eens kan worden over de ernst van een situatie binnen een bepaalde staat, dan dient hij zich er daarnaast van te vergewissen of voldoende VN-lidstaten bereid zijn militaire middelen ter beschikking te stellen (via een VN-operatie danwel een 'coalition of the willing'). Een gebrek aan bereidheid onder de VN-lidstaten om deze middelen in voldoende mate ter beschikking te stellen, heeft de VN in het verleden voor problemen geplaatst, die er in een aantal gevallen toe hebben geleid dat de VN -soms aanzienlijke- beperkingen ondervond bij het initiëren of het uitvoeren van vredesoperaties.

26 Dit laat onverlet dat de Veiligheidsraad wel gebonden is aan het internationale recht. Zo oordeelde het Internationaal Gerechtshof in de Admissions Case (1948) dat 'The political character of an organ cannot release it from the observance of the treaty provisions established by the Charter when they constitute limitations on its powers or criteria for its judgement' (Conditions of admission of a state to membership in the United Nations, Advisory opinion of May 28th 1948, p. 64).

27 Illustratief is de gang van zaken rond de Nederlandse inspanningen, onder voormalig Minister van Buitenlandse Zaken Van Mierlo, om te komen tot de oprichting van een VN-Brigade. Zowel de permanente leden van de Veiligheidsraad als een groot aantal Niet Gebonden Landen toonden zich -om uiteenlopende redenen- terughoudend over deze gedachte. Van een breed draagvlak voor een VN-legermacht lijkt momenteel dan ook geen sprake. Zie voor nadere aspecten van een VN-Brigade: D. Leurdijk (ed), 'A UN Rapid Deployment Brigade. Strengthening the capacity for quick response', Den Haag 1995.

IV.2 Mogelijke aanpassingen in de Veiligheidsraad

In de discussie over de effectiviteit van de Veiligheidsraad staan twee verschillende percepties tegenover elkaar. Enerzijds wordt betoogd dat de besluitvorming in de Veiligheidsraad, na een periode van grote dynamiek in de eerste helft van de jaren negentig, thans wordt bemoeilijkt door een argwanende houding van de Russische Federatie en China jegens de Westelijke permanente leden. Zonder fundamentele koerswijziging zou de Raad het risico lopen zichzelf door toenemende interne tegenstellingen 'buiten spel' te zetten. Anderzijds wordt erop gewezen dat de Veiligheidsraad nog steeds de meest actieve periode meemaakt sinds zijn oprichting. In deze laatste visie wordt benadrukt dat, na een inzinking halverwege de jaren negentig als gevolg van grote problemen rond verschillende VN-missies (UNOSOM en UNPROFOR), thans weer bijna 40.000 manschappen voor verschillende VN-operaties door de Veiligheidsraad zijn geautoriseerd. Bovendien toont een inventarisatie van het gebruik van het vetorecht aan dat de permanente leden van de Veiligheidsraad in de jaren negentig hiervan slechts in zeer beperkte mate gebruik hebben gemaakt,²⁸ terwijl het aantal resoluties van de Raad tegelijkertijd is gestegen. Met enige graduele aanpassingen zouden volgens deze visie de vooruitzichten voor een verbeterde effectiviteit en legitimiteit van de Veiligheidsraad nog niet zo slecht zijn. Niettemin moet toch worden geconstateerd dat juist de vooruitzichten voor een grotere effectiviteit van de Veiligheidsraad weinig hoopgevend zijn. Beraadslagingen over de hervorming van de Veiligheidsraad -zowel in formele VN-fora zoals de 'Open Ended Working Group'²⁹ als in informele gespreksgroepen zoals de 'Carlsson groep'³⁰ zijn geheel vastgelopen.

28	Periode	China*	Frank	V.K.	VS	Rusl/S.U.	Totaal
	Totaal	5	18	32	72	120	247
	1996-1999	2	-	-	2	-	4
	1986-1995	-	3	8	24	2	37
	1976-1985	-	9	11	34	6	60
	1966-1975	2	2	10	12	7	33
	1956-1965	-	2	3	-	26	31
	1946-1955	1	2	-	-	79	82

* Tussen 1946 en 1971 werd de Chinese zetel in de Veiligheidsraad bezet door de Republiek China (Taiwan), dat in één geval een veto heeft uitgesproken (toelating van Mongolië tot de VN in 1955).

De AIV en CAVV tekenen bij dit overzicht aan dat het gebruik van het vetorecht niet alles zegt over de besluitvaardigheid van de Veiligheidsraad. Niet opgenomen in het overzicht is het aantal malen dat een resolutievoorstel gestrand is door de dreiging een veto uit te spreken, of de gevallen waarbij permanente leden na lange onderhandelingen en onder grote druk akkoord zijn gegaan met een afgezwakte resolutie-tekst. Ook biedt het bovenstaande overzicht geen inzicht in het belang van de kwesties die door een veto werden geblokkeerd.

29 De volledige naam luidt: 'Open-ended Working Group on the Question of Equitable Representation on and Increase in the membership of the Security Council and other Matters related to the Security Council'

30 De Carlsson Groep -ook wel Groep van Zestien geheten- is op initiatief van Zweden opgericht om in informele sfeer een breed scala aan mogelijke VN-hervormingen te bespreken. De groep bestaat uit: Australië, Brazilië, Canada, Egypte, Ierland, India, Indonesië, Ivoorkust, Jamaica, Japan, Mexico, Nederland, de Tsjechische Republiek, Zuid-Afrika, Zuid-Korea en Zweden.

De hervormingsdiscussies spitsen zich thans toe op uitbreiding van het ledental van de Veiligheidsraad en op inperking van het vetorecht. Wat de uitbreidingskwestie betreft, spelen in de discussies van de 'Open Ended Working Group' met name de kandidaturen van Duitsland en Japan voor een permanente zetel een belangrijke rol. Deze kandidaturen ontberen echter een breed politiek draagvlak als niet tegelijkertijd aandacht wordt geschonken aan de wens van de niet-Westelijke landen beter vertegenwoordigd te zijn in de Veiligheidsraad. Juist hier ligt één van de grootste struikelblokken. Het probleem is dat onder deze niet-Westelijke landen geen enkele overeenstemming bestaat over de staten die Azië, Latijns-Amerika en Afrika zouden moeten vertegenwoordigen.³¹

Ook de beraadslagingen over een mogelijke aanpassing van het vetorecht bevinden zich in een impasse. De permanente leden van de Veiligheidsraad zijn niet bereid in te stemmen met een wijziging van het VN-Handvest die herziening van hun vetorecht mogelijk maakt. Ook staan zij niet open voor 'zachtere opties' zoals het uitspreken van een verklaring waarin afstand wordt genomen van het gebruik van het vetorecht in zaken die niet Hoofdstuk VII van het VN-Handvest (internationale vrede en veiligheid) betreffen. Uiteindelijk is de 'Open Ended Working Group' in haar laatste rapport (30 juli 1999) niet verder gekomen dan een aanbeveling de beraadslagingen in 2000 voort te zetten.

De vraag waarop de adviesaanvraag zich met betrekking tot het functioneren van de Veiligheidsraad concentreert, is of deze door de uitbreiding van zijn ledental en aanpassing van het vetorecht werkelijk slagvaardiger zou worden, in het bijzonder in humanitaire noodsituaties. In de hervormingsdiscussies is het argument van de slagvaardigheid in elk geval ondergeschikt gemaakt aan andere doelstellingen, zoals representativiteit, gelijkwaardigheid en openheid. Alleen wat de laatste doelstelling aangaat heeft de Veiligheidsraad zich de afgelopen jaren in positieve zin kunnen aanpassen. Meer dan voorheen wordt tegenwoordig in open zittingen vergaderd. Ook is de informatieverstrekking aan -en wisselwerking met- de Algemene Vergadering aanzienlijk verbeterd. Tegelijk, echter, heeft zich daardoor ook een zekere 'vervlakking' van de debatten in de Veiligheidsraad voorgedaan. Deze debatten krijgen een toenemend plichtmatig karakter, terwijl de werkelijke onderhandelingen steeds meer elders -buiten de formele zittingen van de Veiligheidsraad- worden gevoerd. Bij een substantiële uitbreiding van de Veiligheidsraad kan deze 'vervlakking' verder toenemen. Door een groter aantal leden ontstaat bovendien het risico dat zich vaste politieke (Noord-Zuid) coalities zullen vormen die de besluitvorming van de Veiligheidsraad op een vergelijkbare wijze bemoeilijken als die van de Algemene Vergadering. Het karakter van het overleg van de Algemene Vergadering kan een dergelijke moeizame besluitvorming in het algemeen velen. Moeizame besluitvorming is evenwel onverenigbaar met de urgentie waarmee de Veiligheidsraad bij tijden besluiten dient te nemen. Ook benadrukken de AIV en CAVV hier dat slagvaardig optreden van de Veiligheidsraad niet *per se* afhangt van de afschaffing of relativering van het vetorecht. Dergelijke maatregelen zouden er namelijk juist toe kunnen leiden dat de permanente leden de Veiligheidsraad *per saldo* een steeds minder aantrekkelijk forum zouden vinden om eventuele acties in af te stemmen.

³¹ Overigens zijn ook de kandidaturen van Duitsland en Japan zelf niet onbetwist. Landen als Italië en India storen zich in hoge mate aan het gemak waarmee een permanente zetel, inclusief het vetorecht, beide kandidaten wordt toegedicht.

De CAVV en AIV constateren op grond van het voorgaande dat de kans klein is dat de hervormingsvoorstellen met betrekking tot het functioneren van de Veiligheidsraad, die in thans VN-verband worden besproken, binnen afzienbare tijd tot resultaten zullen leiden. Hoewel uitbreiding van de Veiligheidsraad en inperking van het vetorecht het draagvlak en de legitimiteit van de Veiligheidsraad kunnen vergroten, kunnen er vraagtekens worden geplaatst bij de potentiële betekenis hiervan voor de slagvaardigheid van de Veiligheidsraad.

V De Humanitaire interventie zonder mandaat van de Veiligheidsraad

Zoals uit het voorgaande hoofdstuk blijkt, mag thans niet teveel worden verwacht van de discussies over hervormingen van de Veiligheidsraad. Dit betekent dat zich ook in de toekomst humanitaire noodsituaties kunnen voordoen, waarbij de Veiligheidsraad om politieke redenen niet tot een effectieve besluitvorming kan of wil komen. Daarom blijft de volkenrechtelijke vraag actueel of staten in uitzonderlijke omstandigheden mogen besluiten tot een humanitaire interventie zonder autorisatie van de Veiligheidsraad.

Naar het oordeel van de CAVV en AIV dienen hierbij de volgende basisvragen te worden beantwoord:

- 1) Kan geweldsgebruik voor humanitaire doeleinden zonder mandaat van de Veiligheidsraad worden gezien als een recht in wording op basis van een zich ontwikkelend gewoonterecht?
- 2) Of kan een beroep op een humanitaire noodsituatie dienen als juridische rechtvaardigingsgrond voor een interventie die in de huidige stand van het volkenrecht nog steeds als onrechtmatig moet worden beschouwd?

Deze vragen worden allereerst naar de huidige stand van het internationale recht beantwoord; vervolgens (in paragraaf 5.2.) zal worden ingegaan op de (wenselijke) verdere rechtsontwikkeling.

V.1 Internationaalrechtelijk kader

Het algemene internationaalrechtelijke kader wordt in hoofdzaak beheerst door het VN-Handvest. Allereerst kan worden gewezen op artikel 2 (4) VN-Handvest, waarin het geweldsverbod is neergelegd, en het respect voor territoriale integriteit van staten. Op het interstatelijke geweldsverbod zijn in het Handvest drie uitzonderingen voorzien, namelijk:

- 1) artikel 42 en 53: de mogelijkheid van gewapend geweld, geautoriseerd door de Veiligheidsraad, nadat deze overeenkomstig artikel 39 heeft vastgesteld dat er sprake is van een bedreiging van de internationale vrede en veiligheid (zie daarvoor ook hoofdstuk 4 van dit advies);
- 2) artikel 51: het recht op individuele of collectieve zelfverdediging;
- 3) artikel 107: actie gericht tegen de vijanden van de oprichters van de VN tijdens de Tweede Wereldoorlog. Deze uitzondering heeft tegenwoordig geen betekenis meer.

De AIV en CAVV zijn van oordeel dat Artikel 2(4) VN-Handvest, behalve de drie hiervoor genoemde uitzonderingen, een dwingend verbod (*ius cogens*) bevat op het gebruik van of het dreigen met geweld en dus geen juridische ruimte laat voor gewapende interventie op het grondgebied van een andere staat zonder diens toestemming. Zowel de *travaux préparatoires*, de context en onderlinge verhouding van de diverse relevante bepalingen, alsook diverse resoluties van de Algemene Vergadering bevestigen dit.³²

³² De meest relevante resoluties in dit verband zijn:

- the Declaration on the Inadmissibility of Intervention (resolutie 2131 (XX), 1965);
- the Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-Operation among States in accordance with the Charter of the United Nations (resolutie 2625 (XXV), 1970), en
- the Definition of Aggression (resolutie 3314 (XXIX), 1974).

Rechtsgrondslag

Voor een mogelijke grondslag in het huidige recht voor ongeautoriseerde humanitaire interventie is in de literatuur evenwel een beroep gedaan op de zogeheten 'link-theorie'. Volgens deze theorie zou het falen van het stelsel van collectieve veiligheid, zoals neergelegd in het VN-Handvest, een veronderstelde gewoonterechtelijke regel uit de periode vóór de totstandkoming van de VN inzake de rechtmatigheid van de humanitaire interventie doen herleven.³³ De AIV en CAVV onderschrijven in dit verband nog steeds de conclusie van het ACM/CAVV advies van 1992 dat bij de 'link-theorie' een aantal kanttekeningen kan worden geplaatst. Deze rechtvaardigen de conclusie dat deze theorie geen rechtsgrondslag kan vormen voor humanitaire interventie. Het belangrijkste bezwaar richt zich tegen de veronderstelling dat zich vóór 1945 ooit een gewoonterechtelijke regel heeft ontwikkeld die een juridische basis geeft aan humanitaire interventie. Bovendien zijn uit de statenpraktijk vóór 1945 geen goede voorbeelden te geven en ontbreekt de noodzakelijke rechtsovertuiging terzake. In de tweede plaats kan men zich afvragen of een dergelijke reeds bestaande gewoonterechtelijke regel kan voortbestaan naast het Handvest. De opstellers van het VN-Handvest heeft onder andere voor ogen gestaan aan het recht tot geweldsgebruik (*ius ad bellum*) een nieuwe invulling te geven door het opstellen van de eerder genoemde drie uitzonderingen op het geweldverbod.

Rechtvaardigingsgronden

De vraag rijst vervolgens of er op basis van het huidige internationaal gewoonterecht rechtvaardigingsgronden voor ongeautoriseerde humanitaire interventie kunnen worden aangevoerd. Het internationaal gewoonterecht erkent immers van oudsher dat er omstandigheden zijn die het onrechtmatig karakter van bepaalde handelingen van een staat teniet doen of daarvoor geen aansprakelijkheid doen ontstaan voor de betrokken staat; een redenering die in wezen neerkomt op het beginsel van 'nood breekt wet'. Sommige potentieel in aanmerking komende gewoonterechtelijke rechtvaardigingsgronden zijn door de International Law Commission (ILC) van de Verenigde Naties in het kader van het leerstuk van de staatsaansprakelijkheid omschreven in een aantal ontwerp-artikelen. De discussie daarover is nog niet afgerond.

In de eerste plaats kan worden gedacht aan de rechtvaardigingsgrond van 'state of necessity' zoals geformuleerd in artikel 33 van het ILC-ontwerp inzake de staatsaansprakelijkheid.³⁴ Volgens het commentaar van de Speciale Rapporteur en van de ILC bij

33 Deze 'link-theorie' strekt in feite tot toepassing van de *clausula rebus sic stantibus* op de bepalingen van het VN-Handvest inzake de bescherming en bevordering van de internationale vrede en veiligheid, waarmee naast de bestaande uitzonderingen een nieuwe uitzondering op het geweldverbod van Artikel 2 lid 4 van het VN-Handvest zou worden gecreëerd.

34 Artikel 33 luidt als volgt:

'1. A state of necessity may not be invoked by a State as a ground for precluding the wrongfulness of an act of that State not in conformity with an international obligation of the state unless:

(a) the act was the only means of safeguarding an essential interest of the State against a grave and imminent peril; and

(b) the act did not seriously impair an essential interest of the State towards which the obligation existed.

2. In any case, a state of necessity may not be invoked by a State as a ground for precluding wrongfulness:

(a) if the international obligation with which the act of the State is not in conformity arises out of a peremptory norm of general international law; or

(b) if the international obligation with which the act of the State is not in conformity is laid down by a treaty which, explicitly or implicitly, excludes the possibility of invoking the state of necessity with respect to that obligation; or

(c) if the State in question has contributed to the occurrence of the state of necessity.'

artikel 33 kan dit artikel geen aanknopingspunt bieden voor ongeautoriseerde humanitaire interventie.³⁵ Een beroep op 'state of necessity' is immers niet toegestaan voor schendingen van regels van dwingend volkenrecht, zoals het verbod op het gebruik van of het dreigen met geweld. Bovendien is in meer recente gevallen van humanitaire interventie uiterst zelden een beroep gedaan op deze rechtvaardigingsgrond.³⁶ Op basis van deze argumenten zijn de CAVV en AIV tot de conclusie gekomen dat artikel 33 zich niet leent als rechtvaardigingsgrond ten behoeve van ongeautoriseerde humanitaire interventie.

Ook kan de vraag worden gesteld of het beginsel van 'distress' uit artikel 32 van hetzelfde ILC-ontwerp inzake staatsaansprakelijkheid een rechtvaardigingsgrond voor humanitaire interventie zou kunnen opleveren.³⁷ De Speciale Rapporteur benadrukt in zijn rapport dat het historisch gegroeide toepassingsgebied van artikel 32 (in het bijzonder schepen en vliegtuigen betreffend) niet te ver zou moeten worden uitgebreid buiten die specifieke context 'and certainly not into the general field of humanitarian intervention'.³⁸ Het Verenigd Koninkrijk toonde zich daarentegen 'critical of the limitation of article 32 to persons in the care of the state concerned'. Het riep op 'for the draft articles explicitly to recognize emergency humanitarian intervention'.³⁹ In reactie hierop oordeelde de Speciale Rapporteur weer dat een dergelijke situatie juist zou moeten worden geregeld in het kader van artikel 33 en niet onder het beginsel van 'distress'.⁴⁰ De AIV en CAVV benadrukken in dit verband dat het pleidooi van het Verenigd Koninkrijk, dat overigens niet wordt onderschreven door de andere permanente leden van de Veiligheidsraad, slechts betrekking heeft op acties van zeer beperkte omvang en doelstelling, en dus niet op de in dit advies besproken interventies ter voorkoming of beëindiging van grootschalige schendingen van de fundamentele mensenrechten.

De AIV en CAVV concluderen uit het voorgaande dat er naar de huidige stand van het internationale recht onvoldoende rechtsgrondslag bestaat voor ongeautoriseerde humanitaire interventie. Evenmin mag voor een dergelijke interventie, volgens de thans gangbare interpretatie, een beroep worden gedaan op de bestaande gewoonterechtelijke rechtvaardigingsgronden 'state of necessity' en 'distress'.

35 International Law Commission, Second Report on State Responsibility by James Crawford, Special Rapporteur, A/CN.4/498/Add.2, paragrafen 286-287 en Report of the International Law Commission on the work of its fifty-first session 3 May-23 July 1999, A/54/10, pagina 185, paragraaf 384 en 387.

36 Het enige voorbeeld tot 1980 was de Belgische reddingsoperatie in Congo in 1960; de Veiligheidsraad heeft ten aanzien van dit argument toen geen standpunt ingenomen. Zie ook: A/CN.4/498/Add.2, pag. 26, noot 527.

37 Artikel 32 luidt als volgt:

'1. The wrongfulness of an act of a state not in conformity with an international obligation of that State is precluded if the author of the conduct which constitutes the act of that state had no other means, in a situation of extreme distress, of saving his life or that of persons entrusted to his care.

2. Paragraph 1 shall not apply if the state in question has contributed to the occurrence of the situation of extreme distress or if the conduct in question was likely to create a comparable or greater peril.'

38 A/AC.4/498/Add.2, pag. 23, paragraaf 272.

39 Ibidem, pag. 22, paragraaf 269.

40 Eerder vermeld Rapport ILC, A/54/10, pag. 180, paragraaf 367.

V.2 Rechtsontwikkeling

De vraag rijst evenwel of een beroep op een humanitaire noodzaak op zichzelf kan worden beschouwd als rechtvaardigingsgrond voor een ongeautoriseerde interventie, die naar de huidige stand van het volkenrecht nog steeds als onrechtmatig moet worden beschouwd. Of kan zelfs worden gesproken van nieuw recht in wording met betrekking tot ongeautoriseerde humanitaire interventie op basis van een zich ontwikkelend gewoonterecht?

Bij de beantwoording van dergelijke vragen speelt allereerst de verhouding tussen het VN-handvest en het algemeen volkenrecht een rol. In dit verband dient te worden gewezen op de uitspraak van het Internationaal Gerechtshof in de Nicaragua-zaak '...that the United Nations Charter ... by no means covers the whole area of the regulation of the use of force in international relations'.⁴¹ Anderzijds zijn de CAVV en AIV hiervoor al tot de conclusie gekomen dat er naast het VN-Handvest geen ruimte is voor het voortbestaan van een oude gewoonterechtelijke regel als rechtsgrond voor humanitaire interventie. Dit betekent evenwel niet dat identieke verdragsregels en gewoonterechtelijke regels met betrekking tot hetzelfde vraagstuk niet naast elkaar kunnen bestaan. Het Hof heeft deze mogelijkheid uitdrukkelijk erkend en er tevens op gewezen dat 'there are no grounds for holding that when customary international law is comprised of rules identical to those of treaty law, the latter 'supervenes' the former, so that the customary international law has no further existence of its own'.⁴² Wel is het zo dat identieke verdrags- en gewoonteregels onderscheiden kunnen worden voor wat betreft hun interpretatie en toepassing.⁴³

Om evenwel, in afwijking van de bepalingen van het VN-Handvest inzake het verbod op het gebruik van geweld, aanknopingspunten te vinden voor een antwoord op beide hiervoor gestelde vragen, dient men zich te richten op de statenpraktijk gedragen door de rechtsovertuiging van staten. Zodoende kan een gewoonterechtelijke evolutie, of het begin ervan, worden aangeduid. Hierbij doet zich echter een aantal problemen voor:

- 1) De statenpraktijk van ongeautoriseerde humanitaire interventie na 1945 is uiterst beperkt. Tegen deze achtergrond moet rekening worden gehouden met de uitspraak van het Internationaal Gerechtshof in de Nicaragua-zaak waar het Hof in 1986 stelde: '...that instances of State conduct inconsistent with a given rule should generally have been treated as breaches of that rule, not as indications of the recognition of a new rule. If a State acts in a way prima facie incompatible with a recognized rule, but defends its conduct by appealing to exceptions or justifications contained within the rule itself, then whether or not the State's conduct is in fact justifiable on that basis, the significance of that attitude is to confirm rather than to weaken the rule'.⁴⁴

41 I.C.J. Reports, 1986, pag. 94, paragraaf 176.

42 I.C.J. Reports, 1986, pag. 95, paragraaf 177.

43 'A State may accept a rule contained in a treaty not simply because it favours the application of the rule itself, but also because the treaty establishes what that State regards as desirable institutions or mechanisms to ensure implementation of the rule. Thus, if that rule parallels a rule of customary international law, two rules of the same content are subject to separate treatment as regards the organs competent to verify their implementation, depending on whether they are customary rules or treaty rules' (I.C.J. Reports, 1986, pag. 95, paragraaf 178).

4 I.C.J. Reports, 1986, pag. 98, paragraaf 186.

Hoewel 'reliance by a State on a novel right or an unprecedented exception to the principle might, if shared in principle by other States, tend towards a modification of customary international law'⁴⁵, zal het ontstaan van een nieuwe rechtsgrond voor humanitaire interventie via de gewoonterechtelijke weg bijzonder moeilijk zijn.

- 2) In het licht van het voorgaande zou men geneigd kunnen zijn meer gewicht toe te kennen aan de rechtsovertuiging die door staten wordt uitgesproken. Maar ook hier dient zich een aantal problemen aan. De situaties en omstandigheden waarin staten hun juridisch standpunt terzake vertolken, kunnen immers tot uiteenlopende redeneringen leiden: het kan gaan om het verdedigen van een uitgevoerde humanitaire interventie ten overstaan van de internationale publieke opinie of voor de Veiligheidsraad, maar ook om pleidooien als verweerder in een gerechtelijke procedure voor het Internationaal Gerechtshof. Het kan ook een debat in de Veiligheidsraad betreffen over de noodzaak of mogelijkheid van een geautoriseerde humanitaire interventie of om het verlenen van een machtiging daartoe, dan wel om een debat in de Algemene Vergadering los van een concrete crisissituatie. Opnieuw menen de AIV en CAVV dat hier verwezen moet worden naar de uitspraak in de Nicaragua-zaak uit 1986. Hoewel het Hof enerzijds stelde dat 'it would ... seem apparent that the attitude referred to expresses an *opinio iuris* respecting such rule (or set of rules), to be thenceforth treated separately from the provisions, especially those of an institutional kind, to which it is subject on the treaty-law plane of the Charter', stelde het in dezelfde paragraaf dat deze *opinio iuris* 'may, though with all due caution, be deduced from, *inter alia*, the attitude of the Parties and the attitude of States towards certain General Assembly resolutions ...'.⁴⁶

Op basis van de *Official Records* van de 54e Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (september 1999), die grotendeels in het teken stond van het debat over ongeautoriseerde humanitaire interventie en het NAVO-ingrijpen rond Kosovo, en van de *Provisional Verbatim Records* van de Veiligheidsraad -voor zover het debatten betrof waarin sprake was van een humanitaire noodsituatie⁴⁷- komen de AIV en CAVV tot het oordeel dat op grond van deze discussies niet kan worden geconcludeerd dat er een universele *opinio iuris* bestaat ten aanzien van de rechtmatigheid van humanitaire interventie. De CAVV en AIV stellen vast dat staten tijdens het debat van de 54ste Algemene Vergadering met betrekking tot ongeautoriseerde humanitaire interventie wel termen gebruikten zoals *legitimate, justified, in accordance with the provisions and/or purposes and principles of the UN-Charter, in accordance with general international law*. Het gebruik van dergelijke termen betekent op zichzelf echter niet dat daardoor ook kan worden gesproken van de feitelijke vorming van internationaal gewoonterecht terzake. Een *opinio iuris* lijkt namelijk niet aan het uitkristalliseren te zijn, gelet op vooral de andersluidende standpunten van belangrijke landen zoals Rusland, China en India.

⁴⁵ Ibidem, pag. 109, paragraaf 207.

⁴⁶ I.C.J. Reports, 1986, pag. 100, paragraaf 188.

⁴⁷ Bestudeerd zijn de debatten rond de humanitaire crises in Irak (kwestie van de Koerden), Somalië, Bosnië-Herzegovina, Liberia, Rwanda, Haïti, Albanië, Sierra Leone, Centraal Afrikaanse Republiek, Kosovo en Oost-Timor.

Aan de hand van de discussies in VN-verband kan worden geconcludeerd dat in het bijzonder Westelijke landen zoeken naar een rechtvaardiging voor ongeautoriseerde humanitaire interventie. Bij de interventie in de Kosovo-crisis is binnen de NAVO geen overeenstemming bereikt over de rechtsgrondslag van dat optreden zonder uitdrukkelijke autorisatie van de Veiligheidsraad. Er bestond wel consensus over de noodzaak van dat optreden, doch iedere lidstaat behield zijn eigen opvattingen over de rechtvaardigingsgrond daarvan. Ook het nieuwe Strategisch Concept van de NAVO (Washington, mei 1999) waarin 'non-article 5 operations' (dus anders dan voor zelfverdediging) en 'crisis response operations' een belangrijke plaats innemen, geeft geen uitsluitel over de rechtsgrondslag van humanitaire interventie zonder machtiging van de Veiligheidsraad. Deze onduidelijkheid is ook niet weggenomen door de standpunten die de NAVO-lidstaten hebben verwoord tijdens het algemene debat van de 54e Algemene Vergadering van de Verenigde Naties. Wellicht dient hiervoor te worden gewacht op de pleidooien ten gronde in de procedure die de Federale Republiek Joegoslavië heeft aangespannen tegen een aantal NAVO-lidstaten -waaronder Nederland- voor het Internationaal Gerechtshof. Wat daarvan zij, en los van enkele voorbeelden van humanitaire interventie die uiteindelijk wel door de internationale gemeenschap zijn getolereerd, moet erop worden gewezen dat het uitoefenen van een eenzijdig gepostuleerd recht -door welke staat of groep van staten dan ook- tot ongeautoriseerde humanitaire interventie, leidt tot ondermijning van de basis-structuur van het VN-Handvest.⁴⁸ Het is daarom van groot belang in deze gevoelige materie naar een zo breed mogelijk draagvlak in de internationale gemeenschap te blijven streven.

In dit verband merken de AIV en CAVV ook op dat zelfs indien er zich een regionale *opinio iuris* met betrekking tot een rechtsgrondslag voor humanitaire interventie aan het ontwikkelen is, de fundamentele vraag zich blijft aandienen of een dergelijke gewoonterechtelijke rechtsvorming wel mogelijk is indien ze ingaat tegen regels van *ius cogens*, zoals het verbod op het gebruik van of de dreiging met geweld, tenzij de uitzondering wordt beschouwd als al deel uitmakend van deze *ius cogens* norm.

Op grond van het voorgaande stellen de CAVV en AIV vast dat er op dit moment niet alleen sprake is van onvoldoende rechtsgrondslag voor humanitaire interventie zonder mandaat van de Veiligheidsraad, maar dat een dergelijke rechtsgrondslag zich ook niet duidelijk ontwikkelt. Tezelfdertijd onderkennen de AIV en CAVV echter dat men bij de interpretatie en toepassing van het internationaal recht heden ten dage situaties niet meer kan negeren waarin fundamentele mensenrechten op grote schaal (dreigen te) worden geschonden en de internationale gemeenschap geen stappen onderneemt ter beëindiging of ter voorkoming daarvan. In dit verband hechten beide adviesraden grote waarde aan de toenemende betekenis van de plicht tot internationale bescherming en bevordering van de fundamentele mensenrechten. Deze plicht vormt, naar het oordeel van de CAVV en AIV, de basis voor de verdere ontwikkeling van een gewoonterechtelijke rechtvaardigingsgrond ten behoeve van humanitaire interventie zonder mandaat van de Veiligheidsraad.

⁴⁸ De commissieleden Dr. E.P.J. Myjer en Prof. Dr. K.C. Wellens zijn -in afwijking van het gestelde in de hoofdtekst- van oordeel dat het ontbreken van een ondubbelzinnige formulering in het NAVO Strategisch Concept ten voordele van de geldende exclusiviteit van de bevoegde VN-organen in verband met de uitzonderingen op het geweldsverbod, het openlaten van de mogelijkheid om in afwijking daarvan 'non-article 5 operations' uit te voeren -die niet noodzakelijkerwijze alleen maar met toestemming van en onder gezag van de VN zouden kunnen plaatsvinden- op zichzelf al een ondermijning van de basisstructuur van het VN-Handvest vormt.

In dit verband speelt vooral artikel 2(2) VN-Handvest een rol. Daarin wordt staten de verplichting opgelegd te goeder trouw de verplichtingen na te komen, die uit het Handvest voortvloeien. Daarbij moet ook worden gedacht aan de normen op het terrein van de internationale bescherming en bevordering van de rechten van de mens. Deze laatste zijn nader vorm gegeven in onder meer de artikelen 55 en 56 van het Handvest, op basis waarvan in VN-verband een groot aantal verdragen en resoluties tot stand is gebracht. Kortheidshalve zij hier verwezen naar de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens van 1948, de VN-Verdragen inzake Burger- en Politieke rechten en inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten (beide van 1966) en de Genocideconventie van 1948. Deze mensenrechteninstrumenten - en ook de daarin voorziene handhavingsprocedures - hebben, naast gewoonterechtelijke regels, een wezenlijke en onomkeerbare beperking aangebracht in beginsel van respect door de VN voor zaken die wezenlijk binnen de bevoegdheid van een staat vallen (artikel 2(7) VN Handvest).⁴⁹

Ook moet worden gewezen op de uitspraak van het Internationaal Gerechtshof in de 'Case Concerning the Barcelona Traction Light and Power Company, Ltd' (1970). Het Hof bepaalde daarin dat er bepaalde rechten zijn waarvoor geldt dat 'all states can be held to have a legal interest in their protection'.⁵⁰ Het gaat daarbij, aldus het Hof, om verplichtingen jegens alle staten (*erga omnes*). Daarnaast moet in dit verband worden gewezen op de Slotverklaring van de Tweede VN-Wereldconferentie Rechten van de Mens (Wenen 1993) waarin is bepaald dat de 'promotion of all human rights is a legitimate concern of the international community'. Een derde, zeer recent voorbeeld van uitholling van nationale rechtsmacht ten gunste van de rechten van de mens betreft voorts de uitspraak van de Britse Law Lords in maart 1999 inzake de uitlevering van de voormalig Chileense president Pinochet. Daarin werd bepaald dat het leerstuk van de staatsimmunität weliswaar nog steeds van grote betekenis is, maar niet kan worden ingeroepen om een (voormalig) staatshoofd af te schermen tegen strafrechtelijke vervolging voor 'international crimes in the highest sense', zoals foltering.

De plicht tot internationale bescherming en bevordering van rechten die aan individuele mensen en groepen mensen toekomen, heeft zich, naar het oordeel van de AIV en CAVV, aldus ontwikkeld tot een overal ter wereld geldende en op alle staten van de wereldgemeenschap rustende verplichting, zowel individueel als collectief. Deze plicht heeft in toenemende mate invloed op de ontwikkeling en werking van het volkenrecht, dat van origine vooral een interstatelijk karakter had en de staatsraison diende. Daarom achten de CAVV en AIV het zeer gewenst dat in het kader van het leerstuk van de staatsaansprakelijkheid wordt gestreefd naar de verdere ontwikkeling van een rechtvaardigingsgrond voor humanitaire interventie zonder mandaat van de Veiligheidsraad.

Het is van belang dat een toetsingskader voor ongeautoriseerde humanitaire interventie wordt opgesteld om een rechtvaardigingsgrond terzake te kunnen toetsen en aanvaarden. Niet kan worden uitgesloten dat een rechtvaardigingsgrond zich op termijn zelfs ontwikkelt tot een rechtsgrond. Ook in dit verband kan een toetsingskader een belangrijke rol spelen. De CAVV en AIV achten het noodzakelijk dat bij de opstelling en

⁴⁹ Zie daarvoor onder andere: C. Flinterman, 'Soevereiniteit en de Rechten van de Mens', Inaugurale rede, Universiteit Utrecht, januari 2000

⁵⁰ I.C.J. Reports 1970, pag. 33, paragraaf 33.

interpretatie van dit toetsingskader, op basis van de notie 'approximate treaty application',⁵¹ zo nauw mogelijk aansluiting wordt gezocht bij de procedures en mechanismen die voorzien zijn in het collectieve veiligheidssysteem van de VN zoals neergelegd in het VN-Handvest. In hoofdstuk 6 wordt nader ingegaan op het hier genoemde toetsingskader.

Met nadruk moet worden gewezen op het gevaar dat staten misbruik maken van ongeautoriseerde humanitaire interventie indien een recht daartoe uitdrukkelijk zou zijn erkend. Men kan derhalve niet verder gaan dan te erkennen dat sprake kan zijn van een situatie van zodanig ernstige schendingen van mensenrechten, dat een staat zich genoopt zou kunnen achten te interveniëren. De staat zal zich jegens de statengemeenschap, in het kader van de Veiligheidsraad of Algemene Vergadering van de VN, moeten verantwoorden voor de interventie. Deze interventie vormt immers in beginsel een ernstige inbreuk op de internationale rechtsorde, die slechts gerechtvaardigd kan worden geacht wanneer de interveniërende staat aannemelijk kan maken dat hij aldus moest handelen om een veel grotere inbreuk op dezelfde rechtsorde te voorkomen of in te dammen. In het geval de bevoegde VN-organen geen actie ondernemen of autoriseren waar deze als menselijkerwijs onontkoombaar wordt ervaren, zou de essentiële plicht tot internationale bescherming van fundamentele mensenrechten de juridische rechtvaardigingsgrond kunnen vormen voor het zich onttrekken aan het verbod op het gebruik van geweld zoals neergelegd in het VN-Handvest.

Het voorgaande laat onverlet dat aan dwangmaatregelen met gebruik van geweld door de Veiligheidsraad (geautoriseerde humanitaire interventie) of door een regionale instelling met autorisatie van de Veiligheidsraad de voorkeur moet worden gegeven, ook omwille van de dan geldende institutionele en procedurele waarborgen die mogelijk misbruik beogen te voorkomen. In dit verband kunnen nadere beginselen of uitgangspunten worden geformuleerd, waardoor meer duidelijkheid wordt geschapen over de verhouding tussen het behoud van internationale vrede en veiligheid enerzijds en de internationale bescherming van de rechten van de mens anderzijds.⁵² Dit kan formeel niet leiden tot een inperking van de bevoegdheid van de Veiligheidsraad tot de interpretatie van Artikel 39. Wel kan hiermee een bijdrage worden geleverd aan meer duidelijkheid en consistentie bij de interpretatie van dit artikel en aan het bewerkstelligen van een evenwicht tussen de diverse doelstellingen van de VN. Deze uitgangspunten zouden te zijner tijd kunnen worden neergelegd in een resolutie van de Veiligheidsraad of van de Algemene Vergadering.

51 Dit principe werd door Sir Hersch Lauterpacht als volgt omschreven:

"It is a sound principle of law that whenever a legal instrument of continuing validity cannot be applied literally owing to the conduct of one of the parties, it must, without allowing that party to take advantage of its own conduct, be applied in a way approximating most closely to its primary object. To do that is to interpret and to give effect to the instrument - not to change it." (Admissibility of Hearings of Petitioners by the Committee on South West Africa, Separate opinion of Sir Hersch Lauterpacht, I.C.J. Reports 1956, p. 46), aldus geciteerd in de Gabčíkovo-Nagymaros case, 25 september 1997, paragraaf 75.

52 Zoals voorgesteld door de vertegenwoordiger van Zimbabwe tijdens de speciale zitting van de Veiligheidsraad van 31 januari 1992 gehouden op het niveau van staats- en regeringsleiders: Provisional Verbatim record S/PV.3046, 1992, p. 131.

VI De legitimiteit van humanitaire interventies

De overwegingen in het voorgaande hoofdstuk leidden tot de conclusie dat op dit moment geen grond bestaat om ten aanzien van de humanitaire interventie zonder autorisatie van de Veiligheidsraad uit te gaan van een rechtsgrondslag, of van een rechtsgrondslag in wording. Niettemin worden in dit advies voldoende morele, politieke en juridische redenen aanwezig geacht om te trachten een aparte rechtvaardigingsgrond te ontwikkelen voor dergelijke humanitaire interventies. Om te verhoeden dat staten deze rechtvaardigingsgrond misbruiken voor de verwezenlijking van nationale politieke aspiraties, dient men, zoals ook in hoofdstuk 5 gesteld, niet verder te gaan dan een algemene erkenning dat sprake kan zijn van situaties van dermate ernstige schendingen van de mensenrechten dat staten zich -als vreedzame middelen geen uitkomst meer bieden- genoodzaakt zien militair in te grijpen. Deze staten zullen zich dan ook in VN-verband openlijk moeten verantwoorden voor hun militaire interventie.

Het voorgaande impliceert dat bij gebleken gebrek aan overeenstemming onder de permanente leden van de Veiligheidsraad op andere wijze een zo groot mogelijke legitimering moet worden verkregen. Een staat of een aantal staten zou daarom allereerst via een ontwerp-resolutie toestemming van de VR moeten trachten te verkrijgen voor geweldgebruik voor humanitaire doeleinden. Deze ontwerp-resolutie moet zijn voorzien van zo nauwkeurig mogelijk omschreven 'terms of reference' (identiteit van staten aan wie machtiging wordt verleend, doelstellingen, omvang en de duur van de machtiging, rapportageverplichting). Mocht deze poging tot autorisatie falen, dan ligt het in de rede dat de kwestie aanhangig wordt gemaakt bij de Algemene Vergadering van de VN (AVVN), waarbij inspiratie kan worden ontleend aan de in de 'Uniting for Peace'-Resolutie⁵³ neergelegde procedure.⁵⁴ De AVVN dient een resolutie van aanbeveling terzake dan met minimaal tweederde meerderheid aan te nemen.⁵⁵

Uit de tekst van de 'Uniting for Peace'-resolutie blijkt dat de Algemene Vergadering op twee manieren bijeen kan worden geroepen als zij niet in zitting is. Ten eerste op verzoek van een meerderheid van de leden van de VN, ten tweede op verzoek van de Veiligheidsraad (aangezien dit een procedurele kwestie is, is het vetorecht niet van toepassing).⁵⁶ Naar de mening van CAVV en AIV verdient het de voorkeur dat de AVVN bijeenkomt op verzoek van de Veiligheidsraad. Politiek gezien geeft dit meer gezag aan de door de AVVN aan te nemen besluiten. Bovendien wordt zo de kern van het in de adviesaanvraag gesignaleerde probleem aangepakt: de gebruikmaking van het vetorecht

⁵³ AVVN-Res. 377(V), 3 november 1950.

⁵⁴ De kernpassage van deze resolutie luidt als volgt:

'The General Assembly resolves that if the Security Council, because of lack of unanimity of the permanent members, fails to exercise its primary responsibility for the maintenance of international peace and security in any case where there appears to be a threat to the peace, breach of the peace, or act of aggression, the General Assembly shall consider the matter immediately with a view to making appropriate recommendations to Members for collective measures, including in the case of a breach of the peace or act of aggression the use of armed force, when necessary, to maintain or restore international peace and security. If not in session at the time, the General Assembly may meet in emergency special session within twenty-four hours of the request therefor. Such emergency special session shall be called if requested by the Security Council on the vote of any nine members, or by a majority of the Members of the United Nations'.

daar waar actie geboden is, wordt vermeden.

De hier bepleite betrokkenheid van de AVVN ligt voor de hand, enerzijds vanwege de secundaire verantwoordelijkheid van dit hoofdorgaan van de VN voor de handhaving van de internationale vrede en veiligheid (naast de primaire rol voor de Veiligheidsraad), anderzijds vanwege de in het verleden herhaaldelijk getoonde bemoeienis van de AVVN met de mensenrechtenbescherming.

VI.1 Het gebruik van een toetsingskader

De tussenkomst van de Algemene Vergadering van de VN kan een maximale legitimatie verschaffen aan humanitaire interventies die niet door de Veiligheidsraad zijn geautoriseerd. Het blijft echter de vraag of via de Algemene Vergadering voldoende daadkracht en snelheid van handelen kan worden bewerkstelligd voor een constructief optreden bij elke humanitaire crisis. Ook is het niet zeker dat VN-lidstaten bij toekomstige humanitaire noodsituaties altijd de politieke bereidheid zullen opbrengen de mogelijkheid van interventies te bespreken in de Algemene Vergadering. In het licht van dergelijke kanttekeningen, kan niet worden uitgesloten dat zich in de toekomst weer humanitaire interventies zonder VR-mandaat en zonder AVVN-betrokkenheid zullen voordoen. Dergelijke interventies kunnen op morele en politieke gronden te verantwoorden zijn, maar missen -zoals eerder in dit advies uiteengezet- een duidelijke juridische basis. Niettemin achten de CAVV en AIV voldoende redenen aanwezig om, in het kader van de ver-

55 In uitvoering van het principe van de 'approximate treaty application' (zie noot 51), en gelet op het beschreven primaat van het systeem van collectieve veiligheid van de Verenigde Naties op basis van het Handvest en het daarmee samenhangende dwingende verbod op het gebruik van geweld achten twee commissieleden, Dr. E.P.J. Myjer en Prof. Dr. K.C. Wellens, gebruik van geweld voor humanitaire doeleinden, als bedoeld in beschreven gevallen, zonder dat daarvoor eerst autorisatie van de Veiligheidsraad is verkregen, eerst dan aanvaardbaar, wanneer niets onbeproefd is gelaten om binnen het systeem van het Handvest de daarvoor benodigde instemming naar de regels van het volkenrecht te verkrijgen. Deze stappen dienen toetsbaar te zijn. Primair dient de Veiligheidsraad zich uit te spreken over de geoorlooftheid van zulk gebruik van geweld voor humanitaire doeleinden door zijn oordeel te geven over een ingediende ontwerp-resolutie, een substantiële resolutie. Indien een dergelijke resolutie wordt geblokkeerd door een veto, dient alvorens gebruik van geweld buiten de VN om (in bedoelde uitzonderlijke gevallen) toelaatbaar kan worden geacht de Algemene Vergadering zich daarover op basis van zijn secundaire (gedeelde) verantwoordelijkheid voor vrede en veiligheid uit te spreken, nu naast de Veiligheidsraad de Algemene Vergadering het enige orgaan van de VN is dat bevoegd is deze uitzondering op het geweldsverbod namens de VN toe te staan (Zie N. White, 'The legality of bombing in the name of humanity', in: *Journal of Conflict and Security Law* 5 (2000), pag. 27 tm 43). Teneinde zich daarover uit te spreken dient de Algemene Vergadering in een speciale spoedzitting te worden bijeengeroepen door middel van een procedurele resolutie op basis van de 'Uniting for Peace'-resolutie (zie UNGA Resolution 377 A(V) 'Uniting for Peace' (3 november 1950), UN Doc. A/1775), waarvoor in de praktijk een meerderheid van negen leden van de VR voldoende is (Vgl. Zieger/Rhode/Brokelmann/Khan in B. Simma, 'The Charter of the United Nations, a Commentary' (1994), pag. 346: 'Hence' there now appears to exist a rule that the convening of special sessions is a procedural matter not affected by the right of veto.'). De heren Wellens en Myjer stellen zich op het standpunt dat uitsluitend het voorleggen van beide beschreven resoluties en zo mogelijk een oordelende resolutie van de Algemene Vergadering *de minimis* een bruikbaar procedureel en substantieel criterium oplevert voor gebruik van geweld buiten het Handvest om.'

56 In het verleden heeft de Veiligheidsraad een aantal keren een dergelijk verzoek tot de AVVN gericht, en daarbij hebben ook permanente leden tegen de ontwerp-resolutie gestemd: bijv. tijdens de Suez-crisis (Frankrijk, Verenigd Koninkrijk) en in de kwestie Afghanistan (Sovjet Unie).

dere ontwikkeling van een gewoonterechtelijke rechtvaardigingsgrond, humanitaire interventies in extreme gevallen en bij wijze van 'nooduitgang'⁵⁷ toelaatbaar te achten. Voor de beoordeling van deze interventies vinden de AIV en CAVV ten minste een toetsingskader noodzakelijk.

Zulk een toetsingskader kan duidelijkheid verschaffen over de minimumvoorwaarden die in acht moeten worden genomen. Verder kan het de beraadslagingen in de VN (Veiligheidsraad danwel Algemene Vergadering) over de desbetreffende interventie helpen structureren. Ook biedt een toetsingskader aanknopingspunten voor de VN-statengemeenschap om eenmaal uitgevoerde ongeautoriseerde humanitaire interventies te beoordelen en in voorkomend geval te gedogen, indien voldoende aan 'legitimiteitsoverwegingen' tegemoet is gekomen.

Voorts kan een toetsingskader van belang zijn voor de verdere rechtsontwikkeling rond humanitaire interventie, omdat het een handreiking biedt om een aparte juridische rechtvaardigingsgrond voor ongeautoriseerde humanitaire interventie -waarbij de nood van de humaniteit de wet van het geweldsverbod doorbreekt- door de statengemeenschap aanvaard te krijgen. De CAVV en AIV achten het mede daarom van groot belang dat bij de opstelling en interpretatie van een toetsingskader zo nauw mogelijk aansluiting wordt gezocht bij de procedures en mechanismen die voorzien zijn in het collectieve veiligheidssysteem van de VN zoals neergelegd in Hoofdstuk VII van het VN-Handvest, en dit op basis van de notie van de 'approximate treaty application'.

Overigens kan niet worden uitgesloten dat de ontwikkeling van een toetsingskader ook leidt tot incorporatie van de daarin gestelde uitgangspunten en normen in de overwegingen van de Veiligheidsraad zelf. Een dergelijk gebruik van een toetsingskader voor de eigen beraadslagingen van de Veiligheidsraad lijkt bovendien nu al bespreekbaar.⁵⁸ Het gebruik van een toetsingskader als 'richtsnoer' zou de debatten in de Veiligheidsraad in de aanloop naar interventies zeker kunnen structureren. Benadrukt moet echter worden dat een dergelijk toetsingskader nog geen garantie biedt voor een slagvaardiger besluitvorming van de Veiligheidsraad en nauwelijks uitkomst biedt in de gevallen waarin de Veiligheidsraad op politieke gronden toch al niet tot besluitvorming kan of wil komen.

VI.2 Aanzet tot een toetsingskader

De AIV en CAVV kiezen voor humanitaire interventies zonder autorisatie van de Veiligheidsraad nadrukkelijk voor het uitwerken van een toetsingskader dat als minimum voorwaarde voor ongeautoriseerde humanitaire interventies in acht moet worden genomen, en niet louter voor een lijst van losse criteria. De gedachte hierachter is dat interveniërende staten niet alleen moeten voldoen aan criteria, maar ook aan een aantal procedurele waarborgen en inhoudelijke afwegingen. Tegen deze achtergrond kunnen vier kernvragen voor een toetsingskader worden onderscheiden, welke hierna afzonderlijk zullen worden behandeld.

57 Danish Institute of International Affairs, 'Humanitarian Intervention. Legal and Political Aspects', Kopenhagen 1999, p. 116.

58 Niet uitgesloten kan worden dat dit onderwerp in het najaar van 2000 aan de orde komt gedurende de 'Millennium Summit' van de Verenigde Naties, voorafgaande aan de 55e Algemene Vergadering.

1) Welke staten mogen overgaan tot een humanitaire interventie?⁵⁹

- a) De bescherming van een ruim geïnterpreteerd recht op leven behoort tot de categorie verplichtingen (*obligationes erga omnes*) bij de naleving waarvan iedere staat wordt geacht een juridisch belang te hebben. Hoewel het juridisch belang bij de naleving van het recht op leven dus aan elke staat toekomt, zal de operationele uitoefening van de humanitaire interventie in de praktijk in het algemeen steeds worden bepaald door de algemene politieke context en de situatie die de aanleiding vormt voor het militaire optreden. In dit verband menen de CAVV en AIV dat mag worden verwacht dat de staten die tot humanitaire interventie overgaan partij zijn bij regionale en universele verdragen ter bescherming van de mensenrechten. Het is voorts vanzelfsprekend dat de interveniërende staten op geen enkele wijze zelf betrokken kunnen zijn bij de ernstige schendingen van fundamentele mensenrechten ter bestrijding waarvan wordt geïntervenieerd.
- b) Met inachtneming van de andere punten van het hier beschreven toetsingskader zou voorts om operationele redenen de voorkeur kunnen worden gegeven aan de betrokkenheid van landen in de regio, omdat zij feitelijk in staat zijn tijdig tot de humanitaire interventie over te gaan danwel essentiële logistieke ondersteuning te verlenen. Er dient evenwel voor te worden gewaakt dat hun geografische nabijheid niet risico's van misbruik in de hand werkt.
- c) Het verdient, mede in het licht van het voorgaande, de voorkeur dat de humanitaire interventie wordt uitgevoerd door een groep van staten die optreden in het kader van een internationale organisatie. Verwacht mag worden dat de voorwaarden en waarborgen van een toetsingskader meer kans maken in acht te worden genomen in een institutioneel kader dan wanneer een individuele staat tot de militaire operatie overgaat. Procedureel verdient het de voorkeur om te pogen de collectieve interventie binnen of met steun van een regionale organisatie in het kader van Hoofdstuk VIII VN-Handvest te laten plaatsvinden.

2) Wanneer mogen staten overgaan tot een humanitaire interventie?

- a) Er moet sprake zijn van een situatie, waarin fundamentele mensenrechten op grootschalige wijze ernstig (dreigen te) worden geschonden en ingrijpen urgent is. Hierbij dient primair gedacht te worden aan aantastingen door de legitieme regering van een ruim geïnterpreteerd recht op leven. De hier gehanteerde formulering bevat zowel een kwalitatief element ('ernstig' en 'fundamenteel') als een kwantitatief element ('grootschalig'). Onder ernstige schendingen van fundamentele mensenrechten vallen niet alleen uitroeiing door middel van standrechtelijke executies, gerichte gewapende of politieke aanvallen op willekeurige burgerdoelen, maar ook folteringen, gijzelingen, verkrachtingen en ernstige aantastingen van de menselijke waardigheid zoals vernederende behandeling.
- b) Met betrekking tot de -in sommige opzichten verder reikende- 'misdrijven tegen de menselijkheid', verwijzen de AIV en CAVV uitdrukkelijk naar de Statuten van de Joegoslavië- en Rwanda Tribunalen en naar artikel 7 van het Statuut van Rome voor een Internationaal Strafhof (zie bijlage 3). Niet alle schendingen als omschreven in

⁵⁹ Met 'staten' wordt in het kader van dit advies in het bijzonder bedoeld op 'een staat danwel een groep van staten'.

artikel 7 zijn op zichzelf voldoende aanleiding om over te gaan tot humanitaire interventie. Bij zo'n interventie dient immers ook sprake te zijn van een aantal bijkomende voorwaarden, zoals de urgentie van ingrijpen. Niettemin is het van groot belang dat 'grootschaligheid' en 'het systematische karakter' van schendingen van mensenrechten geen cumulatieve voorwaarden meer zijn voor internationaal ingrijpen. Daarnaast benadrukken de AIV en CAVV dat ernstige en grootschalige schendingen van de fundamentele mensenrechten ook kunnen worden begaan door niet-statelijke actoren en dus de aanleiding kunnen vormen tot een humanitaire interventie.

- c) De legitieme, internationaal erkende regering is niet in staat of bereid om adequate zorg aan de slachtoffers te verlenen. Zij doet geen beroep op derde staten of internationale organisaties en verleent deze geen toegang tot haar grondgebied. Dat autoriteiten wel bereid maar niet in staat zijn om de rechtsorde te handhaven, en dus grootschalige schendingen van mensenrechten te voorkomen, wordt overigens door de Secretaris-Generaal vermeld als één van de factoren waarmee de Veiligheidsraad rekening zou moeten houden bij beslissingen terzake.⁶⁰ Ook zijn situaties denkbaar van volledige afwezigheid van elke vorm van regering of andere gezagsuitoefening. De in het volkenrecht noodzakelijke toestemming aan vreemde troepen om het grondgebied te betreden kan dan niet worden verleend. Ook zal een bezetingsmacht in het algemeen geen toestemming verlenen voor een humanitaire interventie.
- d) Bij humanitaire interventie kan het zowel gaan om een interne crisis als om een in hoofdzaak interne humanitaire noodsituatie met beperkte (grensoverschrijdende vluchtelingenstromen), dan wel omvangrijke (destabilisering van de regio) internationale gevolgen. Een aantoonbare dreiging van een intern of internationaal gewapend conflict volstaat op zichzelf niet om te voldoen aan de voorwaarden voor humanitaire interventie. Anderzijds is een bedreiging van de internationale vrede en veiligheid als gevolg van de ernstige en grootschalige schendingen van fundamentele mensenrechten geen afzonderlijke voorwaarde.
- e) De inzet van militaire middelen is onontkoombaar om de humanitaire noodsituatie in kwestie alsnog te doen keren of in te dammen; de overheersende doelstelling van de interventie moet dan wel humanitair te zijn. Dit wil zeggen dat de actie moet zijn gericht op het voorkomen of het beëindigen van de hiervoor beschreven humanitaire noodsituatie. De interveniërende staat dient vooraf de humanitaire doelstellingen van de interventie duidelijk kenbaar te maken aan de internationale gemeenschap en aan de staat op het grondgebied waarvan de interventie zal plaatsvinden, teneinde het risico van een beroep op Artikel 51 VN-Handvest zoveel mogelijk te beperken, en om controle achteraf door de internationale gemeenschap mogelijk te maken. Het feit dat overwegingen van nationaal (veiligheids-)belang kunnen meespelen bij de beslissing tot interventie over te gaan, laat onverlet dat deze duidelijk ondergeschikt dienen te zijn aan de humanitaire doelstelling van de interventie. Idealiter vallen bevordering van de internationale rechtsorde, inclusief handhaving van mensenrechten, en nationaal belang samen.

⁶⁰ Paragraaf 40 van de Recommendations geformuleerd door de Secretaris-Generaal in: Report of the Secretary-General to the Security Council on the Protection of Civilians in Armed Conflict, S/1999/957. Zie ook VR-Resolutie 1265(1999) van 17 september 1999.

f) De interveniërende staat heeft te goeder trouw tevergeefs alle in aanmerking komende niet-militaire middelen uitgeput om op te treden tegen de staat die de mensenrechten schendt. Dit betreft onder meer pogingen de humanitaire crisis in kwestie te bezweren door ondersteuning van de 'civil society' van deze staat. Voorts moet worden gedacht aan pogingen in het kader van regionale of internationale organisaties, belast met toezicht op naleving van mensenrechten. Ook gaat het hierbij om het (laten) indienen van een ontwerpresolutie bij de VR. Indien onder de permanente leden van de Veiligheidsraad geen overeenstemming is te bereiken, ligt het in de rede dat de eerder in dit hoofdstuk beschreven procedure wordt gevolgd.⁶¹ Hierbij dient ook rekening te worden gehouden met een mogelijke snelle verslechtering van de humanitaire noodsituatie, die soms een onverwijlde militaire inzet noodzakelijk maakt. Te lang wachten om te bezien of het gehele niet-militaire scala aan mogelijkheden is uitgeput, kan zelfs een averechts effect bewerkstelligen, omdat dit in de crisisgebieden in kwestie de perceptie kan doen postvatten van een aarzelen van de internationale gemeenschap. Zelfs militaire middelen bieden geen uitkomst meer als een crisis eenmaal tot een onbeheersbare chaos is geëscaleerd.

3) *Waaraan hebben staten zich te houden tijdens de uitvoering van de humanitaire interventie?*

- a) De humanitaire interventie dient proportioneel te zijn ten opzichte van de ernst van de situatie. Dit betreft voor een belangrijk deel de wijze van gebruik van of dreiging met geweld. De regels van het humanitaire recht zijn hierbij onverkort van toepassing. In dit verband kan ervan worden uitgegaan dat de Conventies van Genève van 1949 gewoonterecht zijn en onverkort dienen te worden nageleefd. Indien wordt geïntervenieerd door een groep van staten die niet alle partij zijn bij de Aanvullende Protocolen van 1977 en andere humanitairrechtelijke verdragen⁶² moeten de regels van het gewoonterecht terzake in acht worden genomen.⁶³ Staten die het proportionaliteitsvereiste niet in acht nemen, kunnen worden geconfronteerd met onvoorziene juridische complicaties.⁶⁴
- b) Een tweede vereiste van proportionaliteit betreft de gevolgen voor de internationale vrede en veiligheid. Indien de ernstige en grootschalige schendingen van fundamentele mensenrechten op zichzelf of door hun gevolgen een bedreiging van internationale vrede en veiligheid vormen, mag de humanitaire interventie zelf geen grotere bedreiging voor de internationale vrede en veiligheid inhouden. In andere gevallen,

61 Te weten: ontwerpresolutie in de VR voor machtiging van geweldsgebruik, eventueel gevolgd door inschakeling van de AVVN, geïnspireerd op de in de 'Uniting for Peace' Resolutie neergelegde procedure. Zie evenwel het voorbehoud van Prof. Dr. K.C. Wellens en Dr. E.P.J. Myjer, vermeld in noot 55.

62 Onder meer het Cultuurgoederenverdrag van 1954 met protocollen, Dubieuze Wapensverdrag van 1980 met protocollen, Ottawaverdrag inzake Landmijnen van 1997 en het Statuut voor het Internationaal Strafhof van 1998.

63 In dit verband verwijzen CAVV en AIV naar een in 2001 te verschijnen onderzoek van het Internationaal Comité van het Rode Kruis naar regels van gewoonterecht binnen het humanitair recht.

64 Dit zou niet alleen de mogelijkheid openen voor de staat op het grondgebied waarvan de interventie plaatsvindt een beroep te doen op Artikel 51 van het VN-Handvest, maar tevens om een eis tot schadevergoeding in te dienen.

waarbij geen vooraf bestaande bedreiging bestaat van internationale vrede en veiligheid door de schendingen van de rechten van de mens of de gevolgen ervan, kan de humanitaire interventie zelf door het enkele uitvoeren ervan een bedreiging vormen voor de internationale vrede en veiligheid. De CAVV en AIV erkennen dat zich hierbij een dilemma kan voordoen: het gebruik van geweld of het dreigen ermee moet krachtig genoeg zijn om het gewenste effect te sorteren, maar dient tevens voldoende gedoseerd te zijn om geen aanleiding te geven tot het destabiliseren van de regionale verhoudingen. Een dergelijke destabilisering kan immers een nog massaler verlies aan mensenlevens tot gevolg hebben dan het verlies dat de inzet van interventie vormt.

- c) Het effect van de humanitaire interventie op de staatsstructuur van het land waartegen die interventie is gericht, dient te worden beperkt tot hetgeen noodzakelijk is voor het bereiken van het humanitaire doel. Dit kan niettemin betekenen dat de humanitaire interventie de structuur van een staat en vormen van gezagsuitoefening beoogt te wijzigen, waardoor wordt bewerkstelligd dat in de toekomst de rechten van de mens worden gehandhaafd (onder andere door vrije verkiezingen). De rol van nationale overheden bij grootschalige schendingen van de fundamentele mensenrechten in de jaren negentig is in sommige gevallen dermate groot geweest dat het einde van dergelijke schendingen slechts te bewerkstelligen was door het zittende regime zelf aan te pakken.
 - d) De staten die tot humanitaire interventie overgaan rapporteren onmiddellijk en uitvoerig aan de Veiligheidsraad over de aanleiding, omvang, verloop en vermoedelijke duur van de operatie.
- 4) *Wanneer en op welke wijze dienen staten hun humanitaire interventie te beëindigen?*
- a) De interveniërende staten dienen er zich bij voorbaat toe te verbinden de humanitaire interventie op te schorten zodra de betrokken staat bereid en in staat is om zelf een einde te maken aan de grootschalige schendingen van de mensenrechten, of de Veiligheidsraad of een regionale organisatie met autorisatie van de Veiligheidsraad overgaat tot het nemen van dwangmaatregelen met gebruik van geweld voor dezelfde humanitaire doeleinden.
 - b) De interveniërende staten dienen hun interventie te beëindigen wanneer het doel van de humanitaire interventie, namelijk het stopzetten van de schendingen van de mensenrechten, is bereikt. Ook hierbij speelt het proportionaliteitsvereiste een rol, hoewel veel zal afhangen van de omstandigheden. Immers, in situaties van ernstige en grootschalige schendingen van mensenrechten ontbreken veelal de voorwaarden om op korte termijn deze rechten op effectieve wijze te kunnen waarborgen. Enerzijds kan de interventie dus niet voortijdig worden stopgezet en dienen voorwaarden tot een proces van 'post conflict peace building' aanwezig te zijn. Anderzijds mag de operatie een redelijke duur niet overschrijden teneinde de humanitaire doelstelling ervan niet in gevaar te brengen.

VII Conclusies en aanbevelingen

In vele wetenschappelijke studies en tijdens vele internationale congressen is de afgelopen jaren uitgebreid stilgestaan bij de problematiek van de humanitaire interventie. Deze inspanningen hebben echter niet geleid tot een eensluidende en ondubbelzinnige beantwoording van de vraag of, -en zo ja, onder welke omstandigheden en condities- een gewapend ingrijpen ten gunste van herstel van respect voor de rechten van de mens geboden en legitiem is. Ook de gevallen waarbij staten zich al dan niet tijdens gewapende interventies hebben beroepen op humanitaire gronden, hebben onvoldoende bijgedragen tot een verduidelijking van het vraagstuk.

Een heldere analyse van de problematiek van de humanitaire interventie vergt een duidelijke definiëring van het onderwerp in kwestie. De zeer uiteenlopende interpretaties van het begrip 'humanitaire interventie' leidden in het verleden vaak tot spraakverwar- ring. De strikte definitie van humanitaire interventie luidt:

'De dreiging met of het gebruik van geweld door één of meer staten, eventueel in het kader van een internationale organisatie, binnen het territorium van een andere staat:

- a) met het doel het beëindigen van bestaande, dan wel het voorkomen van dreigende grootschalige ernstige schendingen van fundamentele mensenrechten, in het bijzonder het recht op leven van individuen, ongeacht hun nationaliteit;
- b) zonder voorafgaande autorisatie van de Veiligheidsraad en zonder toestemming van de legitieme regering van de staat, op het grondgebied waarvan de interventie plaatsvindt.'

Hoewel het begrip 'humanitaire interventie' dus alleen betrekking zou moeten hebben op het gebruik van geweld voor humanitaire doeleinden *zonder* autorisatie van de Veiligheidsraad, wordt in het dagelijkse spraakgebruik echter ook het gebruik van geweld voor humanitaire doeleinden *met* VR-autorisatie tot humanitaire interventie bestempeld. In het licht daarvan geven CAVV en AIV er de voorkeur aan een tweedeling te hanteren tussen 'humanitaire interventie met een mandaat van de Veiligheidsraad' en 'humanitaire interventie zonder mandaat van de Veiligheidsraad'.

Algemeen kader

Zowel in volkenrechtelijke, als in morele en politieke zin vereist een beoordeling van humanitaire interventie dat men rekening houdt met zowel het belang van het verbod op het gebruik van geweld tussen staten en het respect voor de territoriale integriteit, als met dat van de verplichting tot handhaving en bevordering van de rechten van de mens. *Naar het oordeel van de AIV en CAVV vormen beide een essentieel onderdeel van de internationale statelijke ordening, zoals die is gebaseerd op het VN-Handvest; beide zijn ook van groot belang voor de stabiliteit en de duurzaamheid van die ordening.*

In de loop van de jaren negentig manifesteerde zich echter een steeds sterkere spanning tussen enerzijds het verbod op het gebruik van of de dreiging met geweld, en anderzijds de verplichting tot handhaving en bevordering van de rechten van de mens. Dit is niet alleen het gevolg van de toegenomen mogelijkheden tot gewapende interventie als gevolg van het einde van de Koude Oorlog. Ten minste zo belangrijk is de tendens in de internationale praktijk meer en meer rekening te houden met de belangen en rechten van het individu, en niet alleen met de soevereiniteit van de staat. De staat wordt in dit opzicht in toenemende mate door internationale fora op zijn verantwoordelijkheden aangesproken. Mede als gevolg daarvan is de staatssoevereiniteit, zoals die bij het opstellen van het VN-Handvest in 1945 als uitgangspunt werd genomen, in praktische zin sterk van karakter aan het veranderen. Tegelijkertijd bleef het verbod van of

de dreiging met geweld stevig verankerd in het VN-handvest en is dit een belangrijke pijler gebleken van de stabiliteit in de interstatelijke verhoudingen.

Dergelijke ontwikkelingen spelen zich af tegen de achtergrond van een veranderend internationaal veiligheidsbeeld als gevolg van het einde van de Koude Oorlog. Veel conflicten van de jaren negentig hangen samen met het uiteenvallen van staten; in sommige landen nemen regeringen hun toevlucht tot rigoureuze middelen om de eenheid te bewaren. Omdat de gehele samenleving bij een dergelijk conflict betrokken raakt, is niet meer duidelijk wie tot de strijdende partijen behoort. Oorlogvoering en humanitaire crises zijn zodoende steeds minder uit elkaar te houden. Vanwege de enorme kosten die zijn gemoeid met een militaire interventie, de onzekerheid van een succesvolle afloop, de risico's die ingezette militairen lopen en de beperkte militaire middelen, zijn veel regeringen, die over het vereiste militaire potentieel kunnen beschikken, terughoudend om bij dergelijke conflicten in te grijpen. *In dit opzicht concluderen AIV en CAVV dat er weliswaar sprake is van een toenemend belang in de internationale betrekkingen van de rechten van de mens, maar dat dit toenemend belang niet heeft geleid tot een evenredig grotere bereidheid tot militair ingrijpen, anders dan onder zeer uitzonderlijke en ernstige omstandigheden.*

De Veiligheidsraad

Het einde van de Koude Oorlog heeft ook grote invloed gehad op de besluitvorming in de Veiligheidsraad. Deze is bereid gebleken tot het extensief interpreteren van zijn bevoegdheden onder Hoofdstuk VII van het VN-Handvest en is daarmee niet alleen interstatelijk geweld, maar ook grootschalige mensenrechtenschendingen gaan beschouwen als een bedreiging voor de internationale vrede en veiligheid. Tegelijkertijd moet echter worden geconstateerd dat het politieke karakter van de besluitvorming in de Veiligheidsraad en de afhankelijkheid van de bereidheid van de lidstaten om troepen ter beschikking te stellen, een selectiviteit in de hand werken, die ertoe leidt dat de Raad niet bij elke humanitaire noodsituatie in gelijke mate kan of wil ingrijpen. *De AIV en CAVV zijn tot de conclusie gekomen dat geen bevredigend antwoord kan worden gegeven op de vraag van de Minister van Buitenlandse Zaken hoe het vermogen van de VR kan worden vergroot om daadkrachtiger op te treden bij humanitaire noodsituaties, tenminste als men tegelijkertijd het draagvlak van de Veiligheidsraad in stand wenst te houden.*

De beraadslagingen die in VN-verband worden gehouden over de hervorming van de Veiligheidsraad, spitsen zich toe op de uitbreiding van het ledental van de Raad en op de inperking van het vetorecht. Gezien de uiterst moeizame onderhandelingen tussen de VN-lidstaten is niet te verwachten dat deze beraadslagingen binnen afzienbare tijd tot resultaten leiden. *De CAVV en AIV menen bovendien dat een uitbreiding van het ledental van de Veiligheidsraad en een inperking van het vetorecht niet per definitie ook tot een grotere daadkracht van de Veiligheidsraad leiden.* Hoewel dergelijke aanpassingen de legitimiteit van de Veiligheidsraad bij de VN-lidstaten kunnen vergroten, kunnen deze tegelijkertijd de besluitvorming aanzienlijk compliceren. Inperking van het vetorecht zou er daarnaast juist toe kunnen leiden dat de permanente leden de Veiligheidsraad per saldo een steeds minder aantrekkelijk forum zouden vinden voor de afstemming van hun acties.

Een rechtsgrondslag voor ongeautoriseerde humanitaire interventie?

Of de discussies over de hervorming van de Veiligheidsraad vruchten zullen afwerpen of niet, verwacht kan worden dat de Veiligheidsraad ook in de toekomst om politieke redenen niet in elke humanitaire noodsituatie met geweld zal willen of kunnen ingrijpen. Daarmee blijft de vraag actueel of staten op grond van humanitaire overwegingen

gerechtigd zijn zonder toestemming van de Veiligheidsraad met geweld in te grijpen in andere staten. De CAVV en AIV zijn tot de conclusie gekomen dat het internationale recht hiervoor thans geen rechtsgrondslag biedt, en dat een dergelijke rechtsgrondslag zich ook nog niet ontwikkelt. Tegelijk menen beide adviesraden dat men niet meer voorbij kan gaan aan de steeds krachtiger gevoelde noodzaak van optreden in situaties waarin fundamentele rechten van de mens op grote schaal (dreigen te) worden geschonden, ook als de Veiligheidsraad hierover geen actie onderneemt. In dit verband hechten de AIV en CAVV grote waarde aan het groeiende belang van de plicht tot internationale bescherming en bevordering van de fundamentele mensenrechten.

Een volkenrechtelijke rechtvaardigingsgrond?

Met betrekking tot de vraag van de Minister van Buitenlandse Zaken hoe het concept van humanitaire interventie duidelijker volkenrechtelijk vorm kan worden gegeven, verwijzen de AIV en CAVV naar het internationaal gewoonterecht, waarin wordt erkend dat in sommige omstandigheden het onrechtmatige karakter aan bepaalde handelingen van een staat kan worden ontnomen, dan wel voor die handelingen geen juridische aansprakelijkheid doen ontstaan, hetgeen in wezen overeenkomt met het uitgangspunt van 'nood breekt wet'. Deze zogeheten 'rechtvaardigingsgronden' zijn door de International Law Commission van de Verenigde Naties in het kader van haar discussie over staatsaansprakelijkheid neergelegd in een aantal ontwerp-artikelen. De CAVV en AIV achten het wenselijk dat -op basis van het groeiende belang van de plicht tot internationale bescherming en bevordering van de mensenrechten- in het kader van het leerstuk van de staatsaansprakelijkheid een aparte rechtvaardigingsgrond voor humanitaire interventie wordt uitgewerkt.

De CAVV en AIV onderkennen dat een uitdrukkelijk erkende rechtvaardigingsgrond voor humanitaire interventies zonder Veiligheidsraadsmandaat door staten kan worden misbruikt voor de verwezenlijking van nationale politieke aspiraties. Dit gebiedt dat men niet verder gaat dan een erkenning dat in algemene zin sprake kan zijn van situaties van zodanig ernstige en grootschalige schendingen van de mensenrechten dat staten zich genoodzaakt voelen militair in te grijpen. De interveniërende staten zullen zich dan ook in VN-verband moeten verantwoorden voor hun militaire interventie. Deze vormt immers in volkenrechtelijke zin nog steeds een inbreuk op de internationale rechtsorde. Zo'n inbreuk is naar het oordeel van de AIV en CAVV slechts dan gerechtvaardigd wanneer interveniërende staten aannemelijk kunnen maken dat zij aldus moesten handelen om een veel grotere inbreuk op dezelfde rechtsorde te voorkomen of tegen te gaan.

Het voorgaande impliceert dat bij gebleken gebrek aan overeenstemming onder de permanente leden van de Veiligheidsraad op andere wijze een zo groot mogelijke legitimering moet worden verkregen. De meest zuivere procedure daarvoor veronderstelt dat staten allereerst via een ontwerpresolutie de formele toestemming van de VR trachten te verkrijgen voor geweldgebruik voor humanitaire doeleinden. Deze ontwerpresolutie moet voorzien zijn van zo nauwkeurig mogelijk omschreven 'terms of reference'. Mocht een poging tot autorisatie door de Veiligheidsraad falen, dan ligt het in deze benadering in de rede dat de kwestie aanhangig wordt gemaakt bij de AVVN, waarbij de in de 'Uniting for Peace'-Resolutie neergelegde procedure kan worden gehanteerd als bron van inspiratie.

Een toetsingskader

De inschakeling van de Algemene Vergadering van de VN draagt bij aan het verschaffen van een maximale legitimatie voor humanitaire interventies die niet door de Veiligheidsraad zijn geautoriseerd. De procedure biedt echter niet altijd uitkomst. Daarom kan niet worden uitgesloten dat zich ook in de toekomst weer humanitaire interventies zonder VR-mandaat en zonder betrokkenheid van de AVVN voordoen. Dergelijke interventies

kunnen op morele en politieke gronden gerechtvaardigd zijn, maar missen vooralsnog een duidelijke juridische basis. *Niettemin achten de CAVV en AIV voldoende redenen aanwezig om, in afwachting van de verdere ontwikkeling van een volkenrechtelijke rechtvaardigingsgrond, humanitaire interventies in extreme gevallen en bij wijze van 'nooduitgang' toelaatbaar te achten. Voor de beoordeling van deze interventies vinden de AIV en CAVV ten minste een toetsingskader noodzakelijk.* Dit toetsingskader verschaft duidelijkheid over de minimumvoorwaarden die staten in acht dienen te nemen. Verder kan zo'n toetsingskader de beraadslagingen in de VN over de desbetreffende interventie helpen structureren. Ook biedt het aanknopingspunten voor de VN-statengemeenschap om eenmaal uitgevoerde humanitaire interventies zonder mandaat van de Veiligheidsraad te beoordelen en te gedogen als voldoende aan 'legitimiteitsoverwegingen' tegemoet is gekomen. *Naar het oordeel van de CAVV en AIV kan een toetsingskader, indien strikt in acht genomen, bevorderen dat een aparte volkenrechtelijke rechtvaardigingsgrond voor ongeautoriseerde humanitaire interventie door de statengemeenschap aanvaard wordt, waarbij de nood van de humaniteit de wet van het interstatelijk geweldsverbod doorbreekt.*

Overigens menen de AIV en CAVV dat niet kan worden uitgesloten dat de ontwikkeling van het hier beschreven toetsingskader ook leidt tot incorporatie van de daarin gestelde uitgangspunten en normen in de overwegingen van de Veiligheidsraad. Dit zou de debatten in de Veiligheidsraad in de aanloop naar interventies zeker kunnen helpen structureren, maar biedt geen garantie voor een slagvaardiger besluitvorming van de Veiligheidsraad, en nauwelijks uitkomst in de gevallen waarin de Veiligheidsraad op politieke gronden toch al niet tot besluitvorming kan of wil komen.

In het toetsingskader dat dit advies voor ogen heeft, onderscheiden de AIV en CAVV vier kernvragen, welke in het advies ieder afzonderlijk zijn uitgewerkt:

- 1) *Welke staten mogen overgaan tot een humanitaire interventie?*
- 2) *Wanneer mogen staten overgaan tot een humanitaire interventie?*
- 3) *Waaraan hebben interveniërende staten zich te houden?*
- 4) *Wanneer en hoe dienen staten een humanitaire interventie te beëindigen?*

Beide adviesraden benadrukken dat dit toetsingskader in voorkomende gevallen als minimum voorwaarde voor een ongeautoriseerde humanitaire interventie in acht moet worden genomen.

Nederlandse inzet

In zijn adviesaanvraag verzoekt de Minister van Buitenlandse Zaken de AIV en CAVV met betrekking tot het vraagstuk van de humanitaire interventie zowel te kijken naar hetgeen uit politiek en moreel oogpunt wenselijk is, als naar hetgeen uit een oogpunt van het volkenrecht mogelijk is. Zoals eerder in dit advies is uiteengezet, achten de CAVV en AIV het allereerst wenselijk dat voor humanitaire interventie zonder mandaat van de Veiligheidsraad een aparte rechtvaardigingsgrond wordt ontwikkeld, die brede internationale steun verwerft en het toegenomen internationale belang van de rechten van de mens duidelijk reflecteert. *In dit verband suggereren de AIV en CAVV dat Nederland de ontwikkeling van zulk een rechtvaardigingsgrond, in samenhang met een toetsingskader voor humanitaire interventies, actief bevordert.*

De AIV en CAVV hebben eerder in dit advies voorgesteld een zo groot mogelijke legiti-mering voor humanitaire interventies trachten te bereiken door een procedure te hanteren waarbij allereerst een ontwerpresolutie aan de Veiligheidsraad wordt aangeboden. Bij gebleken onoverbrugbare onenigheid onder de permanente leden van de Veiligheidsraad ligt het in de rede de kwestie vervolgens aanhangig te maken bij de Algemene

Vergadering van de VN, waarbij de 'Uniting for Peace'-procedure als bron van inspiratie kan dienen. *De AIV en CAVV menen dat Nederland nader kan onderzoeken of -en hoe- deze procedure zodanig vorm kan worden gegeven dat deze politiek aanvaardbaar is voor een ruime meerderheid van de VN-lidstaten en niet leidt tot vertraging -of zelfs verlamming- van de VN-besluitvorming.*

Wat de ontwikkeling van een toetsingskader voor humanitaire interventies betreft, kunnen naar de mening van de AIV en CAVV door Nederland in principe twee strategieën worden gevolgd:

- 1) *Ten eerste achten de CAVV en AIV het van belang dat Nederland, samen met gelijkgezinde landen, in Westelijke kring (EU, NAVO, mogelijk ook OVSE) overeenstemming poogt te bereiken over een zelf te hanteren toetsingskader langs de in dit advies geschetste lijnen. Daarbij zouden criteria, procedurele waarborgen en inhoudelijke afwegingen voor humanitaire interventies zoveel mogelijk voor de eigen besluitvorming (en in tweede instantie in de afwegingen van deze regionale organisaties in VN-debatten) kunnen worden benut.*
- 2) *Ten tweede zou Nederland op daartoe geschikte momenten discussies over humanitaire interventie en een toetsingskader in VN-verband moeten bevorderen, bijvoorbeeld in de Veiligheidsraad, andere competente VN-fora ('Open Ended Working Group', Special Committee on Peacekeeping) of via een informele groep van gelijkgezinde landen ('Friends of ...'). Vooralsnog kunnen discussies over humanitaire interventie niet worden losgemaakt van de 'geest van Kosovo' en de desbetreffende gevoeligheden van een aantal invloedrijke VN-lidstaten, zoals Rusland en China. Mede gezien de politieke debatten en de volkenrechtelijke complicaties -waarvan dit advies ook getuigt- die op de NAVO-acties volgden, mag voorts worden verondersteld dat veruit de meeste VN-lidstaten voor internationaal gewapend ingrijpen verre de voorkeur geven aan de ondubbelzinnige rechtsgrond en de krachtige politieke basis van een mandaat van de Veiligheidsraad.*

Wat de VN-discussies over de hervorming van de Veiligheidsraad betreft, benadrukken de CAVV en AIV dat de kans klein is dat deze zullen leiden tot aanbevelingen die de slagvaardigheid van de Raad vergroten. Dit laat onverlet dat beide adviesraden de onverminderde Nederlandse betrokkenheid bij deze VN-discussies gewenst achten, met name gezien het belang ervan in het kader van de beraadslagingen over de bredere VN-hervormingen.

De behoedzaamheid die uit het voorgaande spreekt, laat onverlet dat de internationale gemeenschap op het gebied van 'early warning', 'early action' en preventie van humanitaire crises nog veel werk kan verzetten, en dat Nederland daarbij een eigen rol kan vervullen. Bij preventie kan allereerst worden gedacht aan verdere uitwerking en toespitsing van de doelstellingen van het Nederlandse buitenlands beleid op de gebieden van democratisering, de bevordering van de mensenrechten, goed bestuur, armoedebestrijding en sociaal-economische ontwikkeling. Daarnaast zijn er specifieke vormen van internationale assistentie denkbaar die in bepaalde gevallen de problematiek van de zwakke staten kan helpen aanpakken. Gedacht kan worden aan assistentie bij de ontwikkeling van staatsopbouw, van vormen van regionale decentralisatie en een zekere mate van culturele autonomie. Ook kunnen ondersteuning van een onafhankelijke pers en maatregelen tegen media die tot haat oproepen, in dit verband van belang zijn.

Dergelijke elementen vallen buiten het beslag van dit advies, maar de AIV en CAVV stellen vast dat het belang moeilijk kan worden overschat van een ontschot en integrale benadering van buitenlands beleid, waarbij -mede gelet op artikel 90 Grondwet-

de bevordering van de internationale rechtsorde, mensenrechtenbeleid, ontwikkelings-
samenwerking en veiligheidsbeleid in onderlinge samenhang worden gezien.

Bijlagen

Aan de Voorzitter van de Commissie Advies
inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken
Prof. dr. K.C. Wellens

en de Voorzitter van de Adviesraad
Internationale Vraagstukken
Prof. Drs R.F.M. Lubbers

Postbus 20061
2500 EB Den Haag

Den Haag, 12 oktober 1999

Mijne Heren,

Het verbod op het gebruik van geweld buiten de eigen grenzen, zoals dat na de Tweede Wereldoorlog is neergelegd in het Handvest van de Verenigde Naties, is gebaseerd op het idee dat soevereine staten ieder voor zich verantwoordelijkheid dragen voor handhaving van recht en orde binnen hun eigen grenzen. Deze veronderstelling blijkt echter niet altijd op te gaan. De Veiligheidsraad heeft daarom soms militair ingrijpen op het grondgebied van een andere staat toegestaan op basis van een ruime interpretatie van Art. 39 van Hoofdstuk VII van het VN-Handvest, met als doel het beëindigen van grootschalig menselijk lijden ¹⁾. De ervaring leert echter dat de Veiligheidsraad niet altijd in staat is tijdig doeltreffende maatregelen te nemen. In een dergelijke situatie kan een land (of een groep landen) ondanks het ontbreken van autorisatie door de Veiligheidsraad en zonder toestemming van het betrokken land besluiten een poging te doen om met geweld of de dreiging met geweld een einde te maken aan deze mensenrechtenschendingen. In een dergelijk geval is volgens de definitie in het gezamenlijk advies van de Commissie inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken en de Adviesraad Mensenrechten Buitenlands Beleid uit 1992 sprake van "humanitaire interventie" ²⁾.

Hoewel een dergelijke humanitaire interventie op politieke en morele gronden gerechtvaardigd kan zijn, is er geen sprake van een heldere en algemeen aanvaarde juridische basis. Wanneer op dit punt rechtsontwikkeling achterwege blijft, brengt dit een tweetal gevaren met zich mee. Ten eerste kan worden gesteld dat zolang humanitaire interventie geen duidelijke en algemeen aanvaarde rechtsbasis heeft, het concept kan worden misbruikt als dekmantel voor andersoortige militaire operaties. Ten tweede kan de positie van het volkenrecht onbedoeld worden aangetast wanneer het geen mogelijkheid biedt om in te grijpen bij grove schendingen van algemeen aanvaarde mensenrechten. Ik acht het daarom van groot belang dat het concept van humanitaire interventie verder wordt ontwikkeld. Dat betekent enerzijds dat duidelijke richtlijnen moeten worden opgesteld waaraan een humanitaire interventie moet voldoen, en anderzijds dat gezocht moet worden naar een zo breed mogelijk draagvlak voor het aldus preciezer omschreven concept.

Hierbij zal zowel moeten worden gekeken naar hetgeen uit politiek en moreel oogpunt nodig of wenselijk is, als naar hetgeen uit een oogpunt van volkenrecht mogelijk is. In het licht van de samenhang tussen politieke, morele en juridische overwegingen vraag ik de AIV en de CAVV een gezamenlijk advies uit te brengen over de vraag hoe het vermogen vergroot kan worden om een einde te maken aan grootschalige schendingen van mensenrechten in een bepaald land. Allereerst zouden mogelijkheden kunnen wor-

den geïnventariseerd om te komen tot vergroting van het vermogen van de Veiligheidsraad om op te treden. daarbij zou ook de mogelijkheid van aanpassing van het veto-recht aan de orde kunnen komen. Daarnaast leg ik beide adviesraden de vraag voor hoe het concept van humanitaire interventie duidelijker volkenrechtelijk vorm zou kunnen worden gegeven.

Met het oog op een door mij uit te brengen nota over dit onderwerp zou ik het advies graag uiterlijk eind maart 2000 ontvangen.

Met de meeste hoogachting,

J.J. van Aartsen

- 1) Art. 39: "De Veiligheidsraad moet het bestaan van een bedreiging voor de vrede, een inbreuk op de vrede of een aanvalsdad vaststellen en moet aanbevelingen doen of beslissen, welke maatregelen overeenkomstig de artikelen 41 en 42 moeten worden genomen om de internationale vrede en veiligheid te handhaven of te herstellen."
- 2) Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken en Adviescommissie mensenrechten Buitenlands Beleid, Advies nummer 15 (1992): "Het gebruik van geweld voor humanitaire doeleinden - Dwangmaatregelen voor humanitaire doeleinden en humanitaire interventies".

Samenstelling van de werkgroep 'Humanitaire Interventie'

Voorzitters

Prof. Dr. C. Flinterman (AIV/Commissie Mensenrechten)
Prof. Dr. K.C. Wellens (CAVV)

Leden

Prof. Dr. P.R. Baehr (AIV/Commissie Mensenrechten)
Prof. Jhr. Dr. G. van Benthem van den Bergh (AIV/Commissie Vrede en Veiligheid)
Dr. N. M. Blokker (CAVV)
Prof. Dr. Th. van Boven (CAVV, AIV/Commissie Mensenrechten)
Mw. Dr. M.C. Castermans-Holleman (AIV/Commissie Mensenrechten)
Lt.gen. b.d. G.J. Folmer (AIV/Commissie Vrede en Veiligheid)
Prof. Dr. B. de Gaay Fortman (AIV/Commissie Ontwikkelingssamenwerking)
Prof. Dr. W.J.M. van Genugten (AIV/Commissie Mensenrechten)
Prof. Dr. T. Heukels (CAVV)
Mw. Prof. Dr. E. Hey (CAVV)
Drs. D.A. Leurdijk (AIV/Commissie Vrede en Veiligheid)
Mw. Prof. Dr. B. Kwiatkowska (CAVV)
Mr. Dr. E.P.J. Myjer (CAVV)
Mw. Mr. J.W.H.M. van Sambeek (CAVV)
Prof. Dr. N.J. Schrijver (CAVV, AIV/Commissie Ontwikkelingssamenwerking)
Prof. Dr. A.H.A. Soons (CAVV)
Drs. E.P. Wellenstein (AIV/Commissie Vrede en Veiligheid)

Ambtelijk adviseurs

Mr. P.R.J. Dumoré (Ministerie van Buitenlandse Zaken)
Drs B. ter Haar (Ministerie van Buitenlandse Zaken)
Prof. Dr. J.G. Lammers (Ministerie van Buitenlandse Zaken)
Drs. T. Sneek LLM (Ministerie van Defensie)

Secretariaat

Drs. W. van Reenen (CAVV-secretariaat)
Mr. A. van Woudenberg (CAVV-secretariaat)
Drs. H.A. Würzner (Secretaris van de Commissie Vrede en Veiligheid van de AIV)
AIV-stagiaires: S. van der Heijden en B.J. Rip.

Leden Adviesraad Internationale Vraagstukken

Voorzitter

Prof. drs. R.F.M. Lubbers

Leden

Prof. Mr. F.H.J.J. Andriessen

Dhr. A.L. ter Beek

Mw. Prof. Dr. C.E. von Benda-Beckmann-Droogleever Fortuijn

Prof. Jhr. Dr. G. van Benthem van den Bergh

Mw. Dr. O.B.R.C. van Cranenburgh

Prof. Mr. C. Flinterman

Prof. Dr. E.J. de Kadt

Dr. B. Knapen

Ambtelijk adviseurs

Drs. D.J. van den Berg (*Ministerie van Buitenlandse Zaken*)

Drs. E. Kwast (*Ministerie van Defensie*)

Secretaris

Drs. F. van Beuningen

Postbus 20061
2500 EB Den Haag

telefoon 070 - 348 5108/6060
fax 070 - 348 6256
E-mail AIV@minbuza.nl
Internet www.AIV-Advies.nl

Leden van de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken

Voorzitter

Prof. Dr. K.C. Wellens

Leden

Dr. N.M. Blokker

Prof. Dr. Th. van Boven

Prof. Dr. T. Heukels

Mw. Prof. Dr. E. Hey

Mw. Prof. Dr. B. Kwiatkowska

Mr. Dr. E.P.J. Myjer

Mw. Mr. J.W.H.M. van Sambeek

Prof. Dr. N.J. Schrijver

Prof. Dr. A.H.A. Soons

Ambtelijk adviseur

Prof. Dr. J.G. Lammers

Secretariaat

Drs. W. van Reenen

Mr. A. van Woudenberg

Postbus 20061

2500 EB Den Haag

telefoon 070 - 348 6144/5153

fax 070 - 348 51325

Artikel 7 van het Statuut van Rome voor een Internationaal Strafhof.

Crimes against humanity

1. For the purpose of this Statute, "crimes against humanity" means any of the following acts when committed as part of a widespread or systematic attack directed against any civilian population, with knowledge of the attack:

- a) Murder;
- b) Extermination;
- c) Enslavement;
- d) Deportation or forcible transfer of population;
- e) Imprisonment or other severe deprivation of physical liberty in violation of fundamental rules of international law;
- f) Torture;
- g) Rape, sexual slavery, enforced prostitution, forced pregnancy, enforced sterilization, or any other form of sexual violence of comparable gravity;
- h) Persecution against any identifiable group or collectivity on political, racial, national, ethnic, cultural, gender as defined in paragraph 3, or other grounds that are universally recognized as impermissible under international law, in connection with any act referred to in this paragraph or any crime within the jurisdiction of the Court;
- i) Enforced disappearance of persons;
- j) The crime of apartheid;
- k) Other inhumane acts of a similar character intentionally causing great suffering, or serious injury to body or to mental or physical health.

2. For the purpose of paragraph 1:

- a) "Attack directed against any civilian population" means a course of conduct involving the multiple commission of acts referred to in paragraph 1 against any civilian population, pursuant to or in furtherance of a State or organizational policy to commit such attack;
- b) "Extermination" includes the intentional infliction of conditions of life, inter alia the deprivation of access to food and medicine, calculated to bring about the destruction of part of a population;
- c) "Enslavement" means the exercise of any or all of the powers attaching to the right of ownership over a person and includes the exercise of such power in the course of trafficking in persons, in particular women and children;

- d) "Deportation or forcible transfer of population" means forced displacement of the persons concerned by expulsion or other coercive acts from the area in which they are lawfully present, without grounds permitted under international law;
 - e) "Torture" means the intentional infliction of severe pain or suffering, whether physical or mental, upon a person in the custody or under the control of the accused; except that torture shall not include pain or suffering arising only from, inherent in or incidental to, lawful sanctions;
 - f) "Forced pregnancy" means the unlawful confinement, of a woman forcibly made pregnant, with the intent of affecting the ethnic composition of any population or carrying out other grave violations of international law. This definition shall not in any way be interpreted as affecting national laws relating to pregnancy;
 - g) "Persecution" means the intentional and severe deprivation of fundamental rights contrary to international law by reason of the identity of the group or collectivity;
 - h) "The crime of apartheid" means inhumane acts of a character similar to those referred to in paragraph 1, committed in the context of an institutionalized regime of systematic oppression and domination by one racial group over any other racial group or groups and committed with the intention of maintaining that regime;
 - i) "Enforced disappearance of persons" means the arrest, detention or abduction of persons by, or with the authorization, support or acquiescence of, a State or a political organization, followed by a refusal to acknowledge that deprivation of freedom or to give information on the fate or whereabouts of those persons, with the intention of removing them from the protection of the law for a prolonged period of time.
3. For the purpose of this Statute, it is understood that the term "gender" refers to the two sexes, male and female, within the context of society. The term "gender" does not indicate any meaning different from the above.

LIJST VAN GEBRUIKTE AFKORTINGEN

ACM	Adviescommissie Mensenrechten Buitenlands Beleid
AIV	Adviesraad Internationale Vraagstukken
AV(VN)	Algemene Vergadering (van de Verenigde Naties)
CAVV	Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken
ICJ	International Court of Justice (Internationaal Gerechtshof)
IFOR	Implementation Force
ILC	International Law Commission
NAVO	Noord Atlantische Verdragsorganisatie
NGO	Non Goevernementele Organisatie
SFOR	Stabilisation Force
SGVN	Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties
UNOSOM	United Nations Operation in Somalia
UNPROFOR	United Nations Protection Force
VN	Verenigde Naties
VR	Veiligheidsraad

** De adviezen zijn ook beschikbaar in het Engels.*

AANVALLEN OP NIET- MILITAIRE DOELEN EN
DISPROPORTIONEEL OORLOGSGEWELD
IN DE OP ZICHZELF AL MISDADIGE
AGRESSIE- OORLOG VAN DE NAVO- LANDEN,
WAARONDER NEDERLAND, TEGEN JOEGOSLAVIE

Dit bewijsmateriaal houdt de Permanente Commissie voor u op
aanvraag beschikbaar.

Bewijs ten overvloede voor de gepleegde oorlogsmisdrijven

Hierbij stel ik u namens mijn cliënten voorts beschikbaar een
overzicht van dag tot dag van de systematische aanvallen op
niet-militaire doelen, zoals die door de NAVO tijdens de
maanden durende campagne van vernietigings-bombardementen zijn
gepleegd, alsmede van de directe en indirecte gevolgen daarvan
voor de burgerbevolking.

Dit overzicht ontleend aan Nederlandse en buitenlandse
bronnen.

Deze documentatie omvat inmiddels reeds ruim 1200 blz.

Hieruit ontleen ik voorts een voorlopig overzicht van
bruggen, wegen, verkeersknooppunten, spoorwegen, stations,
spoorknooppunten, vliegvelden, fabrieken en bedrijven,
landbouwcomplexen, ziekenhuizen, gezondsinstellingen, scholen
en andere onderwijsinstellingen, publieke instellingen,
nutsbedrijven, energiecentrales, telecommunicatie, culturele
en historische monumenten en religieuze gebouwen, die door de
NAVO tijdens de agressie-oorlog tegen de Federale Republiek
Joegoslavië geheel of gedeeltelijk zijn vernietigd.

Dit overzicht wordt hierna rechtstreeks opgenomen.

PROVISIONAL ASSESSMENT OF CIVILIAN CASUALTIES AND DESTRUCTION

IN THE TERRITORY OF THE FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA

FROM 24 MARCH TO 08 JUNE 1999

From the onset of the NATO aggression against FR Yugoslavia from
March 24 until June 8, 1999, the North Atlantic Alliance carried out more
than 35 000 assaults against the Federal Republic of
Yugoslavia. In air strikes were used: over 1 000 warplanes (among others
F-15, F-16, F-117) and 206 helicopters. More than 10 000 cruise missiles were
launched and over 79 000 tons of explosives were dropped, including
at least 152 containers with 35 450 cluster bombs, thermo-visual and graphite
bombs which are prohibited under international conventions. The greatest
number of air-strikes were carried out in the wider area of
Pristina (374), Prizren (232), Beograd (212), Urosevac (205), Djakovica
(190), Kraljevo and Uzice (145 per town), Novi Sad (114), and so on.

Three million children have been directly endangered by
indiscriminate bombardment by the NATO aggressors. Since the onset of the
aggression many children have been killed and wounded. Also, almost
250 000 children-refugees from former Yugoslav republics Croatia and
Bosnia-Herzegovina, who have found safe haven in the FR Yugoslavia, have
once again been exposed to the horrors of war. Since the
commencement of the aggression children have not been able to attend school
classes, and it has been estimated that in the fall almost 100 000 pupils
will not be able to enrol as many pre-school institutions and
elementary schools have been demolished by NATO bombs.

After NATO barbaric assaults on facilities of the chemical and petro-chemical industries millions of citizens have been exposed to poisonous gasses. Water, soil and forests have also been badly contaminated, thus disrupting the environmental balance. All this will have lasting consequences on the health of the entire population and the environment not only in Yugoslavia, but also in the region as a whole.

Furthermore, repeated bombardment of tourist centers and national parks has endangered natural reservations and sanctuaries. Many species have become extinct due to the NATO bombings, and wildlife has started migrating and abandoning its natural habitat. The NATO aggressor has even attacked and endangered the Djavolja Varos site of metamorphic and sedimentary stone towers unique in Europe.

The International Union for the Conservation of Nature and European environment protection institutions and non-governmental organizations have been informed of the threat.

After the demolition of the Petrovaradin bridge (as regional and city power and water pipelines were constructed into the bridge), especially after wide-spread destruction of the electric power system in the territory of the FR of Yugoslavia (hydroelectric and thermo-electric power stations, transformers, electrical transmitters, power grid systems, power lines, etc) - with graphite, cluster and highly destructive thermo-visual bombs, regular supply of power as well as water (as water processing plants had no power) was disrupted. Destruction of the power system caused mass suffering of the entire population (around 11 million) of the FR of Yugoslavia, as all users in the country, including hospitals and other health institutions, maternity wards, institutions for the care of children and elderly, were severely affected. This only shows total and brutal disregard, on the part of the aggressors, for the needs of the most vulnerable segments of the population: new born babies, geriatric populace and the terminally ill who require unhindered daily medical care and treatment.

ENVIRONMENTAL DISASTER

Concurrently with the humanitarian, NATO strikes have caused an environmental catastrophe which is endangering not only the Federal Republic of Yugoslavia, but also the neighbouring countries and the entire European continent. Ecology does not recognize boundaries. The NATO aggressor is thus teetering on the brink of another Chernobyl in the heart of Europe. The destruction of petrochemical installations, the warehouses storing semi-processed and finished products of the chemical industry have already caused significant adverse effects on the health of the population of the Federal Republic of Yugoslavia and the neighbouring countries. During some of the air strikes it was pure luck that an environmental catastrophe was not provoked spreading all over Europe. The aggressor's attacks did not spare even huge forests, tourist centres and the national parks on the mountains of Serbia (Kopaonik, Zlatibor, Divcibare, Tara, Prokletije, Sara, Fruska Gora). The ozone layer was depleted by the exhaust gases. The Black Sea, Aegean and the Adriatic basins, practically the entire Mediterranean, are threatened by environmental pollution.

Examples: Nitrogen factory in Pancevo, the oil refineries in Pancevo and Novi Sad, the chemical company "Prva iskra" in Baric and others.

HOSPITALS AND HEALTH INSTITUTIONS

The aggressors' bombings, calculated to provoke the greatest possible confusion and panic among innocent people, have damaged many clinical and hospital centres, inflicting not only great material damage to property (destruction of buildings and expensive medical equipment), but also causing new health problems and intensifying psychological traumas among the sick people. The destruction of all the three bridges in Novi Sad totally cut off and left, without the supply of water, the largest Yugoslav centre for the treatment of cardiovascular diseases, to which several million people gravitate. The Maternity Hospital in Belgrade, and the biggest hospital in the Balkans (Military Medical Academy Hospital - VMA), and the Orthopaedic hospital of Banjica, the hospitals in Cuprija and Aleksinac, as well as the medical centres in Pristina and in many other towns were damaged.

DESTRUCTION OF PRE-SCHOOL INSTITUTIONS, SCHOOLS AND UNIVERSITIES

Since the outset of the aggression, NATO has put a stop to the education of close to one million pupils and students in Yugoslavia. Over three hundred facilities built for the education and upbringing of children and young people of all ages were destroyed. This will inevitably be reflected on the development and social integration of young people. Hard hit are university centre in Nis (Machine Engineering, Civil Engineering, Electronical, Technical, Law and Economics faculties), in Pristina (Agricultural and Machine Engineering faculty) and Novi Sad (Faculty of Philosophy).

DESTRUCTION OF WORLD CULTURAL HERITAGE ON THE SOIL OF THE FR OF YUGOSLAVIA

Kosovo and Metohija in particular, but also the entire territory of the FR of Yugoslavia, is a treasury of European culture and civilization since ancient times. By violating all international conventions on the protection of civilization and its heritage, and in the pursuit of the spirit of aggressive nihilism and new barbarity, more than 50 monasteries and churches have been severely damaged thus far, as well as a couple of dozen of other cultural and historic monuments, some under UNESCO protection. Severe damage was caused to the monastery of the Patriarchate of Pec (12th century), Zica (13th century), Decani and Gracanica (14th century, under UNSECO protection), medieval towns of Zvecan (13th century) and Smederevo (15th century), Petrovaradin fortress (18th century), seventeen monasteries on Fruska Gora (15-18th century) and many other priceless historical monuments. The bombs have even destroyed many cemeteries all across Yugoslavia.

ASSASSINATION ATTEMPT ON PRESIDENT OF THE FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA SLOBODAN MILOSEVIC

An assassination attempt on the President of the Federal Republic of Yugoslavia on 22 April 1999 represents an organised terrorist act without precedent in the history of modern Europe. This is not only a crime against a Head of a sovereign State, but primarily an attack on the democratically expressed will of a people and thus against the foundations of the democratic values of the civilisation. Although the residence of the President of the Federal Republic of Yugoslavia was targeted, this attack has also a symbolic meaning as if the targets had been the homes of all Yugoslav citizens. This crime has caused abhorrence and condemnation by international public. However, it is incomprehensible that the United Nations Security Council has remained silent and failed to condemn this terrorist act or the killings of civilians and children.

CO-ORDINATION BETWEEN NATO AND TERRORISTS OF THE SO-CALLED "KLA"

While before the onset of the aggression Albanian terrorists counted on NATO aircraft as air support to their armed groups, now arming, equipping and transport of Albanians living in the USA and other western countries is under way, for actions in the FRY, with a view to making armed formations from them to serve as ground troops of the "Alliance". Albanian terrorists are being trained and armed in the camps in northern Albania - in Tropoje, Kukës and Bajram Curri (they are trained by British, US and Turkish commandos), and then illegally infiltrated into Kosovo and Metohija. Such activity, in direct violation of the resolutions of Security Council, has been particularly stepped up in April when concrete plans for ground invasion against the FRY started to be hatched. So far, several hundred terrorists have been transported from the USA to Albania. Plans are made to equip, arm and train for coordinated actions with NATO, around 6,000 Albanians. According to western sources, Albanian terrorists represent the main source of intelligence for NATO, of military character or those aimed at spreading propaganda against our country. At the moment it is difficult to perceive and evaluate all the humanitarian, economic, environmental, health and other consequences of the NATO criminal aggression against the FR of Yugoslavia. The greatest victim of the aggression is the entire Yugoslav people and its material and cultural resources. At the same time, the violation of the Charter of the United Nations, the NATO has created a precedent which may cast a shadow over the future of all peoples and sovereign States. The cause for concern is all the grater because, by combining pressure and promises, NATO is drawing an increasing number of countries into its aggression against the FR of Yugoslavia, which will have long-term negative consequences on the future relations and co-operation between all Southeast European countries. Attempts by NATO to justify its brutal aggression by an alleged care for the refugees may bring about an irreversible degradation of the United Nations and involve this highest international forum in the crime against a country which is one of its founding members.

CRIME AGAINST THE FREEDOM OF SPEECH

The destruction of more than ten private radio and television stations, two dozen TV transmitters, as well as the bombing of the Radio and Television of Serbia building on 23 April 1999 represents the biggest aggression against freedom of thought and a disgrace to the civilization at the threshold of a third millennium. Transmitters at Iriski venac, Kmjaca, Mt Cer, Bukulja, Tomik, Crni vrh, Jasetrebac, Ovcar, Gmija and others were destroyed, so that the transmitter infrastructure at the entire territory of Serbia was severely damaged. Two times in six days the studios and transmitter located at the business centre "Usce" which housed TV stations: BK TV, Pink, Kosava and SOS Channel, as well as several other radio stations were bombed.

Transmitter of the TV station Palma was bombed and destroyed on 28 April 1999.

The satellite station "Yugoslavia" in the village of Prilike near Ivanjica was severely damaged.

BOMBING OF THE BUILDING OF THE RADIO AND TELEVISION OF SERBIA

The building was demolished taking a heavy toll during the bombing of the largest Radio and TV company in the Balkans with 7000 employees and the state-of-the-art infrastructure which was made available to hundreds of foreign correspondence. The aim of this crime, in which 16 RTS workers were killed and 19 wounded, was more than obvious: to suppress the right to a different opinion and its being publicly expressed with a view to pursuing further war-mongering manipulation with the world public. Clearly, the intention of NATO aggressors is to prevent the world public from learning the extensive scope of their crimes and to impose on the world their totalitarian and single-minded perception. Many newspapers in the world and renowned journalists have already raised their voice against the propaganda fabrications of the NATO aggressors.

For all champions of the freedom of speech and for all people committed to the right to freedom of expression, this destructive act represents the last warning alarm before NATO generals take control over the aggressors' media.

There are more than 600,000 refugees from Bosnia-Herzegovina and Croatia in Yugoslavia, who still need humanitarian and other aid in these difficult days, because they are the most socially endangered category of the population.

CIVILIAN CASUALTIES

Several thousand civilians were killed and more than 6 000 sustained serious injuries, while a large number of them will remain crippled for life.

Children make up 30% of all casualties as well as 40% of the total number of the injured, while 10% of all Yugoslav children (approximately 300 000) have suffered severe psychological traumas and will require continuous medical surveillance, care and treatment. For the most part, children have been victims of the sprinkle cluster bombs, with delayed effect, and will continue to be until all parks, play-fields and open areas have been made safe from the remaining, unexploded, cluster bombs indiscriminately scattered throughout the country.

DESTRUCTION OF VITAL YUGOSLAV ECONOMIC FACILITIES

According to the assessment of experts from Western countries, the damage done to date by NATO air strikes is well in excess of one hundred billion US dollars.

Destroyed are the industrial complexes in Belgrade, Novi Sad, Kragujevac, Nis, Pancevo, Cacak, Kraljevo, Valjevo, Pristina, Vranje, Kursumlija, Krusevac, Kula, Gnjilane, Sremska Mitrovica and in other towns and cities. The petrochemical industry of the Federal Republic of Yugoslavia has been totally destroyed, as well as the largest Yugoslav factory of artificial fertilisers.

Private entrepreneurs are a particular target of NATO aggression and the most glaring example of it is the destruction of the "Usce" business centre in Novi Beograd which was hit on 21 and 27 April 1999. That was one of the biggest business centres in the Balkans, which housed more than a hundred newly established private firms in full business expansion, foreign representative offices, seven private Radio and TV stations and one of the most modern poli-clinics in the FRY. The building of this business centre is also one of the landmarks of modern Belgrade.

Due to total destruction of industrial facilities throughout the country, more than 600 000 workers have become jobless. As a result almost 2.5 million citizens have no means to sustain minimal living conditions and are unable to ensure their existence.

Overall material damage is enormous. Preliminary estimates indicate that barbaric air strikes of the NATO alliance, since the beginning of the unprovoked aggression, against industrial, commercial and civil facilities and infrastructure throughout the territory of the FR of Yugoslavia, have incurred damages in excess of 100 billion dollars.

Herewith are listed only some of the most illustrative and distinctive examples.

DESTRUCTION OF BRIDGES

On the false pretext of "neutralizing the military power of the Federal Republic of Yugoslavia", the NATO aggressor started systematic destruction of the major Yugoslav road and rail traffic routes. All ruined facilities were part of costly capital investments, into which the resources and the efforts of several generations of Yugoslav citizens were pooled. All the facilities are strategic part of the European traffic infrastructure, and some of them are of historical and cultural importance ("The Wailing Bridge " in Novi Sad, on which the Fascists killed several thousand Jews in the Second World War).

TRAFFIC

The road and railway networks, especially road and rail bridges, most of which were destroyed or damaged beyond repair, suffered extensive destruction. The targets of attacks were such communications as:

1. BRIDGES (DESTROYED AND DAMAGED):

1. The road bridge Varadin Bridge over the Danube, Novi Sad (1.4.1999);

2. The railway bridge over the river Toplica, railway line Nis-Prokuplje-Pristina, at the v. Podina, municipality of Zitoradja

(1-14.4.1999);

3. The road bridge "Sloboda" (Freedom) over the Danube, Novi Sad (3.4.1999);

4. The road bridge "Mladost" (Youth) over the Danube, connecting Backa Palanka with Ilok (3.4.1999);

5. The road bridge over the Vrbicka river near Jezgrovic, on the road Ribarice-Kosovka Mitrovica (4.4.1999);

6. The railway bridge near the village of Rudnica in the vicinity of Raska, on the Kraljevo - Kosovo Polje railway line (4.4.1999);

7. The road bridge "Lucice" over the Ibar river, Biljanovac municipality (4-13.4.1999);

8. The railway bridge on the river Ibar, v. Tuslici, municipality Rudnici (4.4.1999);

9. The road/railway bridge "Zezeljov" on the Danube river, Novi Sad (5-26.4.1999);

10. The "Lozno" railway bridge near Usce (5.4.1999);

11. The new railway/road bridge over the Danube connecting Bogojevo and Erdut (5.4.1999);

12. The road bridge along the Magura Belacevac road, 15 kilometres from Pristina (5.4.1999);

13. The bridge along the Nis-Pristina primary road, near Kursumlija (5.4.1999);

14. The road bridge on the road leading to Brvenik, near Usce (5.4.1999);

15. The road bridge near Zubin Potok, on the Kosovska Mitrovica - Ribarice road (5.4.1999);

16. The Grdelica gorge railway bridge, on the river Juzna Morava (on 12.4.1999);

17. "Sarajevo" Grdelica gorge road bridge, on the river Juzna Morava (on 12.4.-14.5.1999);

18. The old bridge on the river Rasina near the town of Krusevac (12-13.4.1999);

19. The new bridge on the river Rasina near the town of Krusevac (12-13.4.1999);

20. The Krusevac-Pojate bridge on the river Zapadna Morava, at the village of Jasika (on 13.4.1999);

21. The road bridge over the Kosanica river near Kursumlija (13.4.1999);

22. The road bridge on the Prokuplje-Pristina road, v. Pepeljovac, municipality Kursumlija (14.4.1999);

23. The bridge over the regional Kursumlija - Prokuplje road (14.4.1999);
24. The road bridge on the river Toplica, on the Nis-Pristina road near the town of Kursumlija (14.19.4. & 11.5.1999);
25. The railway bridge on the river Lim, between Priboj and Prijepolje, near hydroelectric power station Bistrica (on 15.4.1999);
26. The bridge on the river Ibar, at the village of Brvenik, linking Korlace and Raska (15.04.1999.);
27. The road bridge on the r. Danube, between Smederevo and Kovin (16.4.1999);
28. The railway bridge on the river Kosanica, v. Rudari, municipality Kursumlija, railway line Prokuplje - Pristina (18.04.1999.);
29. The road bridge on the river Kosanica, at the village of Selo Visoko (18.04.1999.);
30. The road bridge "Raskrsnica" near Donja Bistrica, on the route Priboj-Prijepolje-Nova Varos (20.4.1999);
31. The road bridge over the Danube along the Beograd-Novı Sad road, near Beska, Indjija municipality (21.4.1999);
32. The railway bridge on the river Sava near Ostruznica (21. 23.4.1999);
33. The railway bridge on the Kraljevo - Raska railway line, near Kraljevo (23.4.1999);
34. The road bridge on the river Lab, primary road Kosovska Mitrovica - Pristina, v. Babin Most (27.4.1999.);
35. The bridge over the railway track on the regional road Biljanovac - Mt. Kopaonik (29.4.1999);
36. The road bridge "Uzicki" on the river Uvac, municipality Kokin Brod, primary road Uzice - Nova Varos (30.4.1999.)
37. The road bridge near the village of Visoka, municipality Kursumlija (30.4.1999);
38. The road bridge on the river Zapadna Morava, at the town of Trstenik, regional road Trstenik - Velika Drenova (30.4.1999.);
39. Overpass at the village of Visoka, municipality Kursumlija (30.4.1999);
40. The railway bridge on the river Ibar, in the village Bojiste (30.04.1999.)
41. The road bridge on the river Lim, at the village of Kucin, on the road Prijepolje-Nova Varos (1.5.1999);
42. The bridge on the regional road Krusevac-Razanj, near the village of Djunis (1.5.1999);
43. The railway bridge near the village of Medari (1.5.1999);

44. The railway bridge at the village of Rudare (1.5.1999);
45. The road bridge on the river Bistrica, regional road Nova Varos - Priboj, municipality Nova Varos (3.5.1999);
46. The railway bridge near the township of Vatin, on the railway line Belgrade - Temisvar (7.5.1999);
47. The railway bridge on the river Lopatnica, v. Bogutovac, municipality Kraljevo (8.5.1999);
48. The road bridge on the river Nisava, town of Nis (8.5.1999);
49. The road bridge on the highway Belgrade - Nis, near Mijatovac (8.- 14.5.1999);
50. The road bridge near Vladicin Han, on the river Juzna Morava (11.5.1999);
51. The bridge over the river Vrapcevska Reka near the village of Ribarice, from the direction of Kosovska Mitrovica (12.5.1999);
52. The road bridge on the local road Gomje Nerodimlje-Jezerce, municipality Urosevac (12.5.1999);
53. The new road bridge in Biljanovac, v. Zizovci (12.5.1999);
54. The old road bridge on the water channel in Vrbas, on the Vrbas-Srbobran & Vrbas-Feketic road (13.5.1999);
55. The road bridge on the Belgrade - Nis highway, on the river Nisava, near v. Popovac (13.5.1999);
56. The road bridge over the river Lugomir, on the Belgrade - Nis highway, near Jagodina (14.5.1999);
57. The road bridge on the Konjsko-Toplicane road over the Sitnica river, municipality Lipljan (14.5.1999);
58. The road bridge on the local Pec - Kosovska Mitrovica road over the Istocka river, near Djurakovac (17.5.1999);
59. The road bridge over the river Brvenica, in Brvenik, on the regional road Kraljevo - Raska (17.5.1999);
60. The road bridge on the river Begej, near the township of Banatski Dvor - municipality Zitiste (20.5.1999);
61. The road bridge on the river Jasenica, on the Beograd - Nis highway near the township Orasja, municipality Velika Plana (21-25.5.1999);
62. The road bridge "Cekavacki" on the river Jablanica, near Lebane, on the regional road Leskovac - Pristina (27.5.1999);
63. The road bridge on the Belgrade-Skopje highway, at the village Popovac, municipality Nis (29.5.1999);
64. The railway bridge on the railway line Nis-Sofia, near the town of Bela Palanka (29.5.1999);
65. The road bridge on the river Velika Morava, in the town of

Varvarin (30.5.1999);

66. The railway bridge on the river Nisava, on the railway line between Bela Palanka - Piro (31.5.1999);

2. RAILWAYS LINES AND RAILWAY STATIONS:

1. The Kraljevo - Kosovo Polje rail, near Ibarska Slatina;
2. The Belgrade - Bar rail, due to the destruction of the railway track near the village of Strbce and destruction of the bridge on the river Lim, between Priboj and Prijepolje (3.4.1999.);
3. The railway line and tunnel Prokuplje-Kosovo Polje, near Merdare, municipality Kursumlija (11.4.1999);
4. The Belgrade - Thessaloniki rail, due to the destruction of the bridge in the Grdelica gorge (12.4.1999);
5. Railway track and overpass (Josinacka Banja) near the town of Biljanovac (15.4.1999.);
6. Railway track on the Kosovska Mitrovica-Leposavic-Raska line, due to damages to the railway bridge at the village of Biljanovac (15.4.1999);
7. The Kursumlija - Prokuplje rail, near Pepeljevac village;
8. The Kraljevo - Kosovo Polje rail, near Ibarska Slatina;
9. The Nis - Pristina rail, near Kursumlija;
10. "Sarpelj" tunnel, near Jerinje village, 15 km north of Leposavic towards Raska, was destroyed;
11. Railway track Kursumlija - Podujevo, due to damages on the railway bridge at Kursumlija;
12. Railway track Belgrade - Bucaresht, due to the destruction of the bridge near Vatin (7.05.1999);
13. Railway track Kraljevo - Kragujevac, due to damages to the section of the track near the village of Vitanovac;
14. Railway track Cacak - Kraljevo, near Kraljevo (17.5.1999.)
15. Railway track Uzice - Priboj;
16. Railway track Bogojevo - Vukovar;
17. Railway track Leskovac - Predejane;
18. Railway track Nis-Sofia, due to the destruction of the railway bridge near the town of Bela Palanka (29.5.1999);
- ***
19. The Railway station in the township Lukicevo, near Zrenjanin (25.5.1999);
20. Railway station in Kraljevo - Bogutovac;

21. Railway station in Kosovo Polje;
22. Railway station in the town of Biljanovac;
23. The central city railway station in Sabac (24.5.1999);

3. ROADS AND TRANSPORTERS:

1. Traffic suspended on the Kosovska Mitrovica-Ribarici section of the Adriatic highway due to the destruction of the bridge over the Vrbicka river (4.4.1999.);

2. Traffic has been suspended on the Krusevac-Pojate road due to the destruction of the bridge on the Zapadna Morava, in the village of Jasika (13.4.1999.);

3. Primary road Prizren - Djakovica near the v. Mala Krupa, during the attack on the column of Albanian refugees returning to their homes (14.4.1999.);

4. Traffic has been suspended on the Nis-Pristina road, due to the fact that the bridge on the river Toplica, near the town of Kursumlija, has sustained heavy damage (14,19.4. & 11.5.1999);

5. Traffic has been suspended on the regional road Priboj - Prijepolje - Nova Varos, due to damages inflicted on the bridge "Raskrsnica" near Donja Bistrica (20.4.1999);

6. Kraljevo-Raska primary road near v. Bogutovac, municipality Kraljevo (24.4.1999.);

7. The Belgrade - Nis highway due to the destruction of the bridge near Mijatovac (8.- 14.5.1999);

8. Ibarska primary road, due to damages to the bridge on the Ibar river, Biljanovac municipality, destruction of the road between Pozega and Cacak and destruction of the road between Lipovica-Barajevo (4.4.-28.5.1999);

9. Belgrade-Zagreb highway, near Stari Banovci;

10. "Jedinstvo" bus station in Vranje sustained extensive damage;

11. "Kosmet Prevoz" transporter in Gnjilane - hangar full of new buses has been destroyed (26.3.-19.5.1999);

12. Bus station in Pristina;

13. Road maintenance company "Magistrala" in Pristina;

14. The Nis Central Bus Station;

15. The Pristina Bus Station;

16. The "Jedinstvo" bus station in Vranje (18.5.1999);

4. AIRPORTS (14):

- "Slatina" in Pristina; "Batajnica" and "Surcin" in Belgrade;
 "Lisicji Jarak" sports and agricultural airfield in Padinska Skela; Nis

airport; "Ponikve" in Uzice; "Golubovac" in Podgorica, "Ladjevci" airport near Kraljevo; agricultural and sports airfield in Sombor; agricultural airfield in v. Grlica, municipality Urosevac; agricultural airfield in the v. Dubinje, municipality Novi Pazar; agricultural airfield in the v. Jug Bunar, municipality Djakovica; sports airfield in the v. Vinarce, municipality Leskovac;

ECONOMIC AND CIVILIAN TARGETS, PUBLIC INSTITUTIONS

The air strikes have so far destroyed or damaged throughout the territory of the Federal Republic of Yugoslavia several thousand industrial and commercial facilities and housing units. In the Leskovac region alone, over 3,500 industrial facilities and housing units were either destroyed or damaged, while in the northern Serbian province of Vojvodina more than 3,650 housing units as well as at least 82 commercial enterprises have been damaged or destroyed.

The devastation of NATO forces was particularly manifested in Pristina, Novi Sad, Aleksinac, Djakovica, Prokuplje, Gracanica, Cuprija, etc. Housing blocks on the outskirts of Belgrade - Kijevo Knezevac, Batajnica, Jakovo, Borca, as well as the area around Pancevo, were under attack.

1. INDUSTRY AND TRADE:

The NATO aggressor's assaults targeted factories and industrial facilities which directly cater for the needs of the population, among which the following are more prominent:

Belgrade:

- 1 "Galenika" drug factory (12.4.1999.);
2. "Frikom" company (15.5.1999);
3. Industrial complex "Dvadeset Prvi Maj" in Rakovica (24.3.-3.5.1999);
4. Factory "Jugostroj" in Rakovica (24.4.-3.5.1999);
5. "Beogradska pekarska industrija" (bakery) corporation (24.3.-3.5.1999);
6. "Rekord" corporation (24.3.-3.5.1999);
7. "DMB" company (24.3.-3.5.1999);
8. "Minel" company (24.3.-3.5.1999);
9. Machine building plant "Industrija Motora Rakovica" in Rakovica (24.4.-3.5.1999);
10. Factory "Frigostroj" in Rakovica (24.4.-3.5.1999);
11. Construction company "Rakovica" (24.3.-3.5.1999);
12. "Udamik promet" 24.3.-3.5.1999);
13. Holding company "Agropromet" - Krusevac, branch in Belgrade (27.4.1999);

14. Juice factory "Dunav grad" (29.4.1999);

15. "Jugoimport SDPR" (27.5.1999);

Pancevo:

16. "Lola Utva" agricultural aircraft factory (24-29.5.1999);

Smederevo:

17. Transport company Beograd, branch in Smederevo (29.4.1999)

18. "Sartid 1913" steel concern (15.5.1999);

19. Main office building "Zmaj" company (22.5.1999);

Novi Sad:

20. "Ciklonizacija" (28.3.1999);

21. "Tehnogas" (28.3.1999);

22. "Novograp" (28.3.1999);

23. "Gumins" (28.3.1999);

24. "Albus" (28.3.1999);

25. "Petar Drapsin" (28.3.1999);

26. Brewer Apatin, branch in Novi Sad (28.3.1999);

27. "Prevodnica" firm (28.3.1999);

28. "Niva" company (28.3.1999);

29. "Motins" (7.4.1999);

30. "Izolacija" (7.4.1999);

31. "Novokabel" (7.4.1999);

32. Trade company "Bazar" (7.4.1999);

33. "Zvezda" company (20-21.4.1999);

34. "Jugosped" company (20-21.4.1999);

35. "Stampa komerc" (20-21.4.1999);

Sremska Mitrovica:

36. "Dijana" shoe factory;

Kula:

37. "Istra" fittings factory (24.3.1999);

Bogojevo:

38. The port of Bogojevo;

Sabac:

39. Joint company "Mikromotor" (10.5.1999);

40. Storage house of "Agrocop" (22.5.1999);

Leskovac:

41. "Zdravlje" pharmaceutical plant (25.3.1999);

Aleksinac:

42. "Agrokolonijal" firm (5.4.1999);

43. "Empa" company (5.4.1999);

Cacak:

44. "Sloboda" home electrical appliances factory
(26.3.-13.4.1999);

45. Thermo-technical appliances plant "Cer" (1-17.5.1999);

46. Technical and repair factory (1-15.5.1999);

47. "Hidrogradnja" company (1-10.5.1999);

48. Clothing factory "1. oktobar" (11.5.1999);

Nis:

49. "Din" tobacco factory (5.4.-12.5.1999);

50. "Elektronska industrija" factory;

51. "Jastrebac" machine industry;

52. "Masinska industrija" machine plant;

53. Facilities of the "Beograd" rail company in Nis;

54. Construction material depot "Ogrev Invest";

55. General merchandise depot "Kopaonik" (19.4.1999);

56. Production line of the tobacco factory "Nis"
(5.4.-12.5.1999);

57. "Elektrotehna" warehouse;

58. Food storage facility "Fidelinka";

59. Facilities of the machine industry in Nis (24.4.1999);

60. Office building of the company "So Produkt" (24.4.1999);

61. "Proplanak" (24.4.1999);

62. "Elektro mang" company (24.4.1999);

63. "Elektro mehanika" company (24.4.1999);

64. "Frank komerc" firm (24.4.1999);

65. "Nis auto" (25.4.1999);

66. Holding company "Nana" (25.4.1999);

67. Holding company "Uzor" (25.4.1999);

68. "Birostroj" (25.4.1999);

69. "Agropromet" (25.4.1999);

70. Facilities of the pharmaceutical company "Velafarm";

71. "Feroxs" company (12.5.1999);

72. "Nis elektro" (12.5.1999);

Kragujevac:

73. "Zastava" car factory, raised to the ground (9-12.4.1999);

Krusevac:

74. "14 Oktobar" machine factory (12 & 15.4.1999);

75. "Trayal" tire factory (14.5.1999);

Kursumlija:

76. Production line of the metal factory "Metalac" (20.4.1999);

Valjevo:

77. "Krusik" holding corporation (14.4.-11.5.1999);

Pozega:

78. "Prvi partizan - Lola Gama" factory (18.4.1999);

Jagodina:

79. "Juhor" meat processing plant (15.5.1999);

Vranje:

80. "Div" cigarette factory (2 & 5.4.1999);

81. "Nova Jugoslavija" printers (5.4.1999);

82. Furniture factor "Simpo";

83. Textile industry "Jumko";

Raska:

84. Wood-processing complex "27. November";

Novi Pazar:

85. "Polet" company (24.4.1999);

86. Holding company "Jugotrans" (24.4.1999);

87. Holding company "Vojin Pavlovic" (24.4.1999);

Kosijerica:

88. Public enterprise "Srbija Sume" (12.5.1999);

Lucani:

89. "Milan Blagojevic" chemical plant (5.4.-25.4.1999);

Klina:

90. "Volujak" mine (19.4.1999);

Pristina:

91. Plastics factory "Plastika" (25.3.-14.4.1999);

92. Cotton yarn factory;

93. Shock-absorber factory;

94. Surface coal mine "Belacevac" (11.4.-4.5.1999);

95. "Magistrala" company (12.4.1999);

96. Strip mine "Dobro Selo" in Obilic (4.5.1999);

Pec:

97. Facilities of the Pec Brewery (21.5.1999);

98. Facilities of the automobile spare parts plant "Zastava-Ramiz Sadiku" (21.5. & 2.6.1999);

99. Construction company "Ramiz Sadiku" (6.4.1999);

100. Facilities of the wood processing plant (21.5.1999);

101. Vehicle park of the transport company "Sloga prevoz" (21.5.1999);

Prizren:

102. Cement plant "Betonjerka" (6.4.1999);

103. Private firm "Limit-Duga" (8.4.1999);

104. "Sar - proizvodi" company (2.5.1999);

105. Kosovo vino" wine factory (6-12.5.1999);

106. "Famina - Trepca" state enterprise (13.5.1999);

107. "Printeks" company (13.5.1999);

Urosevac:

108. Tubes factory (28.3.- 24.5.1999);

109. "Silkapora" factory (15.5.1999);

110. "Metohija vino" wine factory (19.5.1999);

Gnjilane:

111. "Binacka Morava" hydro construction company (10.4.-2.5.1999);

112. Cigarette factory (10.4.2.5.1999);

113. Battery factory (10.4.-2.5.1999);

Glogovac:

114. Plant Feronikl (29-30.04.1999);

Lipljan:

115. Plant Radioton (6.05.1999.);

Lebane:

116. "Jedinstvo company" (14.4.1999);

117. "Vocarstvo" unit (14.4.1999);

Djakovica:

118. Over 250 commercial and crafts shops, predominately privately owned, in central Djakovica were destroyed (24.3.-3.6.1999);

Vucitrn:

119. Factory of construction materials "Miloje Zakic" (28-29.5.1999);

Bujanovac:

120. "Integral" brick plant (13.5.1999);

Podujevo:

121. "Ciglana" brick plant (14.5.1999);

2. REFINERIES AND WAREHOUSES storing liquid raw materials and chemicals intended for the petro-chemical and chemical industries, were hit in Pancevo, Novi Sad, Sombor and elsewhere, causing large contamination of soil and air:

1. Fuel storage in Lipovica, which caused a great fire in the Lipovica forest (26.3.1999);

2. "Beopetrol" storage in Belgrade (4.4.1999);

3. "Beopetrol" storage in Bogutovac (4.4.-25.5.1999);

4. "Jugopetrol" installations in Smederevo (4.4.-31.5.1999);

5. Fuel storage of the boiler plant in Novi Beograd (4.4.1999);
6. Oil Refinery in Pancevo - totally demolished (4-7.6.1999);
7. Thermo electric power station/boiler plant in Novi Sad (5.4.1999);
8. Oil Refinery in Novi Sad (5.4.-07.6.1999);
9. Fuel storage "Naftagas promet" which is located 10 km from Sombor (5.4. - 20.5.1999);
10. Naftagas warehouse between Conoplje and Kljaicevo - Sombor (6.4.-23.5.1999);
11. "Jugopetrol" storage in Sombor (7.4.-24.5.1999);
12. "Beopetrol" fuel storage in Pristina (7.4.1999);
13. "Jugopetrol" storage facilities in Nis (11.5.1999);
14. Jugopetrol warehouse in Pristina (12.4.1999);
15. Jugopetrol petrol station in Pristina (13.4.1999);
17. Fuel depot in Gruza, near Kragujevac;
16. Petrochemical industry "DP HIP PETROHEMIJA" in Pancevo - totally demolished (14-15.4.1999);
17. Fertilizer plant "DP HIP AZOTARA" in Pancevo - totally destroyed (14-15.4.1999);
18. Chemical plant "Prva Iskra" in Baric - destruction of the production line (19.4 & 10.5.1999);
19. "Jugopetrol" storage facilities in Bor (15.-27.5.1999);
20. "Jugopetrol" pump station and storage facilities near Belgrade (16.5.1999);
21. "Jugopetrol" storage facilities in the township of Godominsko polje, municipality Smederevo (17.-22.5.1999);
22. "Jugopetrol" storage facilities in the Belgrade suburb Cukarica (18. & 20.5.1999.)

3. AGRICULTURE:

Several thousand hectares of fertile land, many rivers, lakes and underground waters have been polluted due to the spillage of petrochemical substances, oil spills and slicks which will, certainly, have long lasting effects on the health of the entire population of the FR of Yugoslavia. In forest fires caused by NATO cruise missiles and bombs more than several hundred hectares of forests have been burned down.

1. Orchard institute in Novi Sad (6.4.1999);
2. Agricultural and industrial complex "Proges" in Prizren (8.4.1999);

3. Chicken farm "Juko" in Djakovica (12.4.1999);
4. Agricultural and food-processing plant and a cow-breeding farm with 220 milk cows "Pester", in Sjenica, has been destroyed (6-8.4.1999);
5. "Sumsko gazdinstvo" forest farm in Suva Reka (19.4.1999);
6. "Titel" agricultural complex in Titel (20.4.1999);
7. Celarevo farm in Backi Petrovac (21.4.1999);
8. "Podunavlje" agricultural and industrial complex in Backi Petrovac (21.4.1999);
9. Agricultural and industrial complex "Becej" in Nis (25.4.1999);
10. PIK "Mladost" in Gnjilane (26.3. & 30.4.1999);
11. Agricultural complex "Petefi" in Novi Sad (28.4.1999);
12. Agricultural complex "Agrounija" in Indjija (1.5.1999);
13. Agricultural complex "7. juli" in Belgrade (2.5.1999);
14. Agricultural complex in Djakovica (4.5.1999);
15. Chicken factory in Gnjilane (9.5.1999);
16. Agricultural complex in Subotica (10.5.1999);
17. PIK "Kopaonik" in Kursumlija;
18. Agricultural Complex "Malizgan" in Dolac;
19. Agricultural Complex "Djuro Strugar" in Kula;
20. Agricultural Complex in the village of Svetlje housing refugees (11.5.1999);
21. Agricultural complex PKB Corporation in Belgrade (15.5.1999);
22. Pig breeding farm in the v. Ponosevac (15.5.1999);
23. Agricultural Complex "Djuro Strugar" in Kula (20.5.-3.6.1999);
24. Warehouses of the agricultural complex "Agrocoop" in Sabac (22.5.1999);
25. Agricultural farm "Dobricevo" near Cuprija (25. & 27.5.1999);
26. Farm of the agricultural complex "Dobricevo" in Cuprija (26.5.1999);
27. Agricultural complex "Dubrava" in Pristina (30.5.1999);
28. Agricultural farm "Stocarstvo" in Prizren (2.6.1999);
29. Forestry Complex "Juzni Kucaj" in Despotovac (3.6.1999);

30. Pig farm "Ekohrana" in Boljevac (8.6.1999);

4. HOSPITALS AND HEALTH CARE CENTRES:

NATO aviation also targeted many hospitals and health-care institutions, which have been partially damaged or totally destroyed, including:

- Neuropsychiatric Ward "Dr. Laza Lazarevic", Institute for urology and nephrology and Central Pharmacy of the Emergency Centre in Belgrade (3.4. & 8.5.1999);

- "Sveti Sava" hospital in Belgrade (7.4.1999);

- Army Medical Academy and Orthopaedic Clinic in Banjica, Belgrade (4.4. & 13.4.1999);

- Hospital "Dragisa Misovic", especially the Neuropsychiatric Ward which has been totally demolished, in Belgrade (19.5.1999);

- Medical Centre for Lung Diseases and Tuberculosis in Belgrade (28.4.1999);

- Gynaecological Hospital and Maternity Ward of the Clinical Centre in Belgrade (21.4.1999);

- City Hospital "Zvezdara" in Belgrade (5.4. & 30.4.1999);

- Labour Health Care Centre in Rakovica (15.4.1999);

- Hospital and Medical Centre in the territory in Leskovac (25.3.1999);

- Gerontological Centre in Leskovac (25.3.1999);

- Hospital and Poly-clinic in Nis (27.3.1999);

- Medical station of the Machine Industry, Nis (24.4.1999);

- General Hospital in Djakovica;

- City Hospital in Novi Sad (1.4.1999);

- Medical station - Klisa, Novi Sad (7.4.1999);

- Medical Centre and Ambulance Centre in Aleksinac (5.4.1999);

- Medical Centre in Kraljevo;

- Dispensary on Mount Zlatibor;

- Outpatient clinic and Medical station, Medjurecje - Ivanjica (12.4.1999);

- City hospital in Valjevo (21.4.1999);

- Dispensary "Krusik" in Valjevo;

- Hospital for treatment of dystrophia in Novi Pazar;

- Health Care Centre in Kursumlija;

- City hospital in Pancevo including the Maternity Ward (30.04.1999.);

- Neuropsychiatric Ward "Dr. Slavoljub Bakalovic" in Vrsac (30.04.1999.);

- City hospital in Nis (7.05.1999);

- Medical Care Centre in Vladicin Han (11.5.1999);

- Sanatorium for treatment of lung diseases, Surdulica (31.5.1999);

- Medical station in Kula (25.3.1999);

- Dentist station in Pristina (29.3.1999);

- Outpatient clinic in Prizren (19.4.1999);

- Outpatient clinic in Suva Reka (19.4.1999);

- Medical station, Druzetic, Koceljeva (23.4.1999);

5. SCHOOLS (MORE THAN 400 FACILITIES)

Over 300 schools, faculties and facilities for students and children were damaged or destroyed (more than 20 faculties, 6 collages, 40 secondary, 300 elementary schools, 6 student dormitories, as well as more than 50 pre-school facilities), among others:

- Elementary schools "16. oktobar" and "Vladimir Rolovic" in Belgrade;

- Day-care centre in settlement Petlovo Brdo in Belgrade;

- Elementary school and Engineering secondary school centre in Rakovica;

- Two secondary schools in the territory of Nis;

- Faculty for construction and architecture in Nis;

- Faculty for machine-technical studies in Nis;

- Faculty for electro-technical studies in Nis;

- Faculties of Law and Economics and elementary school "Radoje Domanovic" in Nis;

- Elementary schools "Toza Markovic", "Djordje Natosevic", "Veljko Vlahovic", "Sangaj" and "Djuro Danicic" and a day-care centre "Duga" in Novi Sad and creches in Visarionova Street and in the neighbourhood of Sangaj; Traffic School Centre, Faculty of Philosophy;

- Four elementary schools and a Medical high school in the territory of Leskovac;

- Elementary school in Lucane, as well as a larger number of education facilities in the territory of Kosovo and Metohija;

- Elementary schools in Kraljevo and the villages of Cvetka,

Aketa and Ladjevci;

- Sombor: elementary schools "Ivo Lola Ribar", "A. Mrazovic", "N. Vukicevic" and "Nikola Tesla" in Kljajicevo;

- School centre in Kula;

- Agricultural school in Valjevo;

- Elementary school "Svetozar Markovic - Toza" in Novi Sad (6.05.1999);

- Secondary music school "Stanislav Binicki" in Belgrade (7.5.1999);

- Building of the Faculty of arts in Belgrade (7.5.1999);

- Elementary school in the village of Nabdje, near Pec (11.5.1999);

- Elementary school "Laza Lazarevic" and "Kosta Abrasevic" in Sabac (11. & 18.5.1999);

- Vladicin Han: elementary school "Branko Radicevic", high school "Jovan Skerlija" and two kindergartens (11.5.1999);

- Elementary school in the township of Leposavic (11.5.1999);

- Elementary school "Miladin Popovic" in Pec (21.5.1999);

- Elementary school "Marija Bursac" in Belgrade (31.5.1999);

6. PUBLIC AND HOUSING FACILITIES

- The residence of the President of the FR of Yugoslavia in Belgrade, sustained heavy damages (22.4.1999);

- Building of the Federal ministry of foreign affairs in central Belgrade (30.04. & 7.05.1999);

- Building of the Federal ministry of defence in central Belgrade (30.04. & 7.05.1999);

- Building of the Federal ministry of interior affairs in central Belgrade (30.04. & 7.05.1999);

- Building of the Government of the Republic of Serbia in central Belgrade (30.04. & 7.05.1999);

- Building of the administrative and judiciary authority of the Republic of Serbia in central Belgrade (7.4.1999);

- Building of the Ministry of internal affairs of the Republic of Serbia in Belgrade (30.4. & 7.5.1999);

- Pristina: damaged or destroyed, private and public housing units, commercial premises and office buildings, administrative buildings of municipal, provincial and republican authorities in downtown Pristina (29.3.1999);

- Damage to the building of the Institute for Security of the

Ministry of the Interior in Banjica (3.4.1999);

- Severe damage to the TV RTS studio in Pristina;
- Heavy damage to Hydro-Meteorological Station (Bukulja, near Arandjelovac);
- Aleksinac: damaged or destroyed, private and public, housing units, commercial premises and office buildings, administrative buildings of municipal and republican authorities in downtown Aleksinac (5.4.1999);
- Destruction of the Post Office in Pristina (7.4.1999);
- Destruction of the Refugee centre in Pristina (7.4.1999);
- "Tomik" ski resort on Mount Zlatibor (8.4.1999);
- "Divcibare" mountain resort (11.4.1999);
- "Baciste" Hotel on Mount Kopaonik (12.4.1999);
- Meteorological Station on Mount Kopaonik damaged (13.4.1999);
- Four libraries in Rakovica sustained heavy damage: "Radoje Dakic", "Isidora Sekulic", "Milos Crnjanski" and "Dusan Matic";
- Refugee camp "7 juli" in Paracin has sustained heavy damage;
- Office building of the Provincial Executive Council of Vojvodina, Novi Sad (18.04.1999.);
- Hotel "Mineral" in Bogutovacka Banja sustained heavy damages (19.4.1999);
- Office building of the power distribution board "Elektro distribucija" in Kursumlija (20.4.1999);
- Hotel "Putnik" on Mt. Kopaonik;
- Business centre "Usce" in Belgrade (21-27.4.1999);
- Refugee camp "Majino naselje" in Djakovica (21.4.1999);
- Radio Television of Serbia office building in Belgrade (23.4.1999);
- Youth and children centre in Belgrade (23.4.1999);
- Youth theatre "Dusko Radovic" in Belgrade (23.4.1999);
- Post Office in Nis (23.4.1999);
- Radio Television of Serbia office building in Novi Sad has been destroyed (4-30.5.1999);
- Hotel "Jugoslavija" has sustained heavy damages (7.5.1999);
- Central Post Office in Uzica (8.5.1999);
- Post Office in Kragujevac (9.5.1999);

- Vladicin Han: over 50% of housing facilities and state buildings have been destroyed or damaged (office buildings of the Republican and Municipal authorities, sport center, supermarkets, department stores, etc) /11.5.1999./;

- Facilities of the Radio Television Novi Sad in Sremska Kamenica (13.5.1999);

- Post office in the township of Ponikve (14.5.1999);

- Hotel "Park" in Pec (19.5.1999);

- Meteorological station "Palic" near Subotica (20-30.5.1999);

- Buildings of the Municipal and Republican authorities in Sabac (22.5.1999);

- Building of the municipal authority and Hotel "Plaza" in the town of Varvarin (30.5.1999);

- Sport hall in Pec has been totally demolished (2.6.1999);

7. INFRASTRUCTURE:

- Destruction of power supply transmitters in Belgrade suburbs of Resnik, Zemun Polje, Batajnica, Lestane (26.3.-2.6.1999);

- Damage to water supply system in Zemun (5.4.1999);

- Damage to a power supply transmitter in Bogutovac (10.4.1999);

- Telephone lines cut off in Bogutovac (10.4.1999);

- Damage to a power station in Pristina (12.4.1999);

- Damage to the city power plant in the town of Krusevac (12-13.4.1999);

- Damage to Bistrica hydroelectric power station in Polinje (13.4.1999);

- Damages to the power station 220-110 Beograd 3 and power station 110-35 Beograd 9 (23.4.1999);

- Damage to facilities "Drmno", power station Obrenovac, Bajina Basta, Nis 2 and Novi Sad 3 (2.5.1999);

- Damage to hydroelectric power station "Nikola Tesla" in the Belgrade suburb Obrenovac (3.-22.5.1999);

- Damage to power stations Obrenovac, Beograd 8 and Beograd 3 (7.5.1999);

- Damage to distribution facilities "Drmno", power stations Beograd 8, Nis 2, Bajina Basta, distribution facilities and power station "Kostolac A", as well as distribution facilities and power station of the thermal power plant "Kolubara A" (22.5.1999);

- Damage to the EPS facility in Bajina Basta (22.5.1999);

- Damage to the power station in the mine Bor, in Bor

(22.5.1999);

- Damage to the power plant in the Belgrade suburb Obrenovac (3.-23.5.1999);

- Damage to distribution facilities "Drmno", power stations Nis 2 and Novi Sad 3 (23.5.1999);

- Destruction of the electrical transformer station in Smederevo (15.5.1999);

- Destruction of the electrical transformation station in Bor (15.5.1999);

- Damage to the thermo power plant "Kolubara" in the township of Veliki Crljeni (22.5.1999);

- Damage to the power plant Rimski Sancevi in Novi Sad (23.5.1999);

- Damage to the power grid system in Nis (23.5.1999);

- Damage to the water supply system and long-distance power line in Sremska Mitrovica (24.5.1999);

- Damage to the long-distance power line /Boljevacaka suma/ near Obrenovac (25.5.1999);

- Destruction of the long-distance power line near Djakovica (25.5.1999);

- Destruction of the long-distance power line near Backi Petrovac (25.5.1999);

- Destruction of the power grid system in Lestane, suburb of Belgrade (23.5.-2.6.1999);

- Damage to the power station in Belgrade (27.5.1999);

- Damage to the postal transmitter station "Telecom", near Uzice (27.5.1999);

- Severe damages to the water processing plant in Sombor (30.05.1999);

TELECOMMUNICATIONS

TV TRANSMITTERS (43):

1. Jastrebac - Prokuplje (25.3.-26.5.1999);

2. Gucevo - Loznica (25-27.4.1999);

3. Cot - Fruska Gora (5-11.4.1999);

4. Gmija - Pristina (6.4.-10.5.1999);

5. Bogutovac - Pristina (29.4.1999);

6. TV transmitter on Mt Goles - Pristina (9.4.-13.5.1999);

34. RTV transmitter "Plackovica" near Vranje (29.5.1999);
35. RTV transmitter "Brdo Kozarica" near Dimitrovgrad (29.5.-3.6.1999);
36. RTV transmitter of Radio TV Serbia and RTV transmitter of Radio TV Priboj near the town of Priboj (29.5.1999);
36. RTV transmitters "Vucjamo" and "Brdo Jabuka" near the town of Leposavic (29.5.1999);
37. "Radio Yugoslavia" emission center in Stublina, near Obrenovac (30.5.1999);
38. RTV transmitter "Besna Kobila" near the town of Vranje (31.5.-3.6.1999);
39. RTV transmitter "Branko Brdo" near the town of Zubin Potok (31.5.1999);
40. RTV transmitter "Banjska" near the town of Zvecan (1.6.1999);
41. RTV transmitter "Nemic Brdo" near the town of Ljubovija (2.6.1999);
42. RTV transmitter "Kotelnik" near the town of Kraljevo (2.6.1999);
43. RTV transmitter "Rudnik" near the town of Gornji Milanovac (3.6.1999);

DESTRUCTION OF CULTURAL AND HISTORIC MONUMENTS
AND RELIGIOUS SHRINES

MEDIEVAL MONASTERIES AND RELIGIOUS SHRINES (59):

1. Monastery Rakovica from 16th century, Rakovica (24.3.1999);
2. Monastery Gracanica (14th century) under UNESCO protection, Pristina (30.3.-3.5.1999);
3. Patriarchate of Pec (13th century), Pec (31.3.-1.4.1999);
4. Monastery of St. Nicholas (12th century), Kursumlija (1/2.4.1999);
5. Monastery Vrdnik (16th century), Vrdnik (2/3.4.1999);
6. Vojlovica monastery (15th century) near Pancevo (3-12.4.1999);
7. Monastery Novo Hopovo (16th century), Fruska Gora (4/5.4.1999);
8. Monastery of Holy Mother (12th century) at the estuary of the Kosanica in the Toplica - territory of municipality of Kursumlija (4.4.1999);
9. Monastery Zociste (14th century), Orahovac (4.4.1999);
10. Monastery Nikolje (15th century), Ovcar (4/5.4.1999);

11. Monastery Zica (13th century) in Zica (7/8.4.1999);
12. Monastery Nova Pavlica (14th century) in Brvenik (7/8.4.1999);
13. Monastery Melentija (15th century), Kopaonik (13/14.4.1999);
14. Monastery Sisatovac (16th century), Fruska Gora (17.4.1999);
15. Monastery Staro Hopovo (16th century), Fruska Gora (17.4.1999);
16. Monaster Holly Trinity (16th century), Ovcar (22.4.1999);
17. Monastery Sretenje (16th century), Ovcar (22.4.1999);
18. Monaster Djurdjevi Stupovi (12th century), Novi Pazar (23.4.1999);
19. Monaster Kovilj (17th century), Kovilj (21.4.1999);
20. Monaster Sopocani (13th century), Novi Pazar (24.4.1999);
21. Monaster Ljubostinja (14th century), Trstenik (30.4.1999);
22. Monaster Draganac (19th century), Gnjlane (2.5.1999);
23. Monaster Decane (14th century), v. Istinic (2.5.1999);
- ...
24. Roman Catholic Church St. Antonio in Djakovica (29.3.1999);
25. Monaster Church of St. Juraj (built in 1714) in Petrovaradin (1.4.1999);
26. Church of Virgin Mary (12th century), Kursumlija (1.4.1999);
27. Vavedenje Church (14th century), Lipljan (1.4.1999);
28. Church of Resurrection of Virgin Mary (15th century), Smederevo (3.4.1999);
29. St. Nicolas Church (16th century), Pec (3.4.1999);
30. Church of St. George (19th century), Smederevo (3/4.4.1999);
31. Church in Jelasnica near Surdulica (4.4.1999);
32. Chapel St. Archangel Gabriel (18th century), Zemun (5.4.1999);
33. Old Orthodox Church St. Stephen (17th century), Sremska Mitrovica (6/7.4.1999);
34. New Orthodox Church St. Stephen (18th century), Sremska Mitrovica (6/7.4.1999);
35. Roman Catholic Church (19th century), Sremska Mitrovica (6/7.4.1999);

1. Severe damage to the roof structure of the Fortress of Petrovaradin (1.4.1999);
2. Destroyed archives housed in one of the Government buildings in Belgrade (3.4.1999);
3. Heavy damage to "Tabacki bridge", four centuries old, in Djakovica (5.4.1999);
4. Substantial damage to the building in Stara Carsija (Old street) in Djakovica (5.4.1999);
5. Monuments destroyed in Bogutovac (8.4.1999);
6. "Kadinjaca" memorial complex (8.4.1999);
7. Memorial complex in Gucevo (Loznica);
8. Memorial complex "Sumarice" in Kragujevac;
9. Vojvodina Museum in Novi Sad;
10. Old Military Barracks in Kragujevac - under the protection of the state (16.4.1999);
11. Memorial complex Crveni Krst in Nis (21.4.1999);
12. Heavy damages to the old section "Stara Carsija" of Pec (22.5.1999);
13. Memorial complex to the heroes of the battle of Kosovo, Gazimestan (24.5.1999);
14. Building of the Ethnographic museum in Belgrade (31.5.1999);
15. Medieval fortress "Markovo Kale" built in the 13 c., in Vranje (1.6.1999);

NATO said it won a great victory, but the war
South forces. By not

PRODUCTIE 4

(Los bljgevoegd - twee delen)